

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СІЧИОКНО ГЛІБ БОРИСОВИЧ

УДК 331.5:314.07:330.3

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОРЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

21.04.01 «Економічна безпека держави»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г.Б. Січиокно

Науковий керівник: Літвін Наталія Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», проректор з науково-педагогічної роботи (навчальна робота)

Київ-2019

АНОТАЦІЯ

Січиокно Г.Б. Забезпечення трудоворесурсної безпеки держави. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.01 - економічна безпека держави. – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». – Київ, 2019.

Дисертація присвячена удосконалення теоретико-методичних засад і надання практичних рекомендацій щодо розробки та використання інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави.

На основі вивчення нормативно-правових актів та науково-практичних джерел встановлено основні етапи становлення такої науки, як «економічна безпека держави» та її фундаторів. Вивчено основні складові поняття «економічна безпека» та «трудооресурсна безпека», а також з'ясовано місце трудоворесурсної безпеки серед інших складових економічної безпеки держави.

За результатами проведеного дослідження запропоновано авторські трактування понять «економічна безпека держави» та «трудооресурсна безпека держави». Так, під економічною безпекою держави пропонуємо розуміти стан економіки, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів та підвищення добробуту громадян. Вказане визначення відрізняється від існуючих соціальною спрямованістю виявлених загроз та напрямів розвитку держави.

Доповнено перелік функціональних складових економічної безпеки держави, який, на відміну від існуючих підходів, доповнено трудоворесурсною безпекою, що дає можливість врахувати економічні аспекти демографічної та соціальної безпеки держави.

Встановлено, що вивчення трудоресурсної безпеки доцільно здійснювати через її структуру, до складу якої входять: демографічна, соціальна, міграційна та продовольча безпеки. Особливістю даного підходу до структурування трудоресурсної безпеки є врахування не лише показників, що характеризують природний рух, а й показників, які враховують якість життя населення. Запропоновано авторське трактування кожної зі складових трудоресурсної безпеки. Так, під демографічною безпекою слід розуміти такий стан демографічного розвитку, який буде забезпечувати досягнення кількісних та структурних показників якісного життя суспільства, незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх загроз.

Відповідно, під соціальною безпекою запропоновано розуміти стан, що характеризує захищеність соціальних інтересів людини, завдяки якій, з одного боку, забезпечується протистояння дестабілізуючій дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх загроз, що створюють соціальну напруженість у суспільстві, а з іншого боку, гарантується соціальний захист.

Вважаємо, що під продовольчою безпекою слід розуміти такий стан суспільства, за якого здійснюється гарантоване забезпечення фізіологічних потреб людини та родини в продуктах харчування, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

На нашу думку, міграційна безпека – це стан регулювання міграційних процесів, за якого створюються належні умови для реалізації інтелектуального і трудового потенціалу громадян усередині країни шляхом створення правового, соціально-економічного та демографічного забезпечення розвитку суспільства.

Враховуючи зазначене, удосконалено концептуальний підхід до забезпечення трудоресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, що ґрунтується на економічних аспектах забезпечення трудоресурсної безпеки, які формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз, шляхом встановлення мети, завдань, функцій і принципів, виокремлення об'єктів та суб'єктів, а також розробки й використання

інструментарію оцінювання стану трудовересурсної безпеки.

Грунтуючись на запропонованій структурі трудовересурсної безпеки, досліджено методичні підходи до оцінювання її окремих складових та загалом. Встановлено, що оцінювання демографічної (природне відтворення населення; механічний рух населення; здоров'я населення; статево-віковий склад населення), соціальної (соціально-трудоі відносини; демографічна сфера; соціальне розшарування; соціальний захист; безпека життя), міграційної (рух населення) та продовольчої безпеки (забезпеченість населення окремими видами продуктів) здійснюється на основі показників, які важко оцінити з економічних позицій. Оцінювання трудовересурсної безпеки загалом також містить мінімум інформації економічного змісту (співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму; співвідношення мінімальної та середньої зарплати; продуктивність праці тощо), що не дозволяє об'єктивно оцінити вказану складову економічної безпеки держави.

Обґрунтовано, що існуючі методичні підходи не дозволяють належним чином виконати оцінювання трудовересурсної безпеки, а також з'ясувати джерела виникнення зовнішніх та внутрішніх загроз і наслідки їх впливу. Враховуючи запропоновану структуру трудовересурсної безпеки держави, було прийнято рішення про необхідність врахування при оцінюванні показників, які характеризують усі зазначені складові, що стало основою для подальших розробок автора.

Грунтуючись на результатах проведеного дослідження, уперше запропоновано методичний підхід до оцінювання економічних аспектів забезпечення трудовересурсної безпеки держави, що охоплює розрахунок інтегрального показника трудовересурсної безпеки, до якого включено показники соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої безпеки, що дозволяє врахувати вплив зовнішніх та внутрішніх загроз на такі складові економічної безпеки держави.

Доопрацьовано інструментарій оцінювання громадської думки щодо

забезпечення трудоворесурсної безпеки, який передбачає проведення опитування за п'ятьма групами показників, перші чотири з яких описують ситуацію у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах у вигляді вибору однієї відповіді на поставлене питання, а п'ята – передбачає надання власної думки респондента щодо поліпшення ситуації у зазначених сферах трудоворесурсної безпеки.

У процесі проведеного дослідження були встановлені основні тенденції розвитку економіки України впродовж 2013–2018 рр., які засвідчили негативну динаміку та руйнівний вплив загроз на економічну безпеку держави. Основними показниками, що підтверджують цей процес, є зростання дефіциту державного бюджету на 4%, від'ємного торговельного балансу – на 2,2%, зростання валового зовнішнього боргу – на 2,5%, зменшення прямих іноземних інвестицій – на 2,8%, здешевлення національної валюти. Встановлено, що основними тенденціями розвитку економіки України та її економічної безпеки за 2013-2018 роки є: знецінення національної валюти; зниження купівельної спроможності населення; зниження темпів росту реального сектору економіки; неефективний розвиток енергетичного сектору; високий рівень корупційних правопорушень у всіх секторах економіки; політична нестабільність тощо.

Проведено аналіз стану трудоворесурсної безпеки за її окремими складовими, що засвідчило її критичний стан на початок 2019 року та вказало на створення реальних загроз національним інтересам і економічній безпеці держави загалом. Результати оцінювання таких складових, як: соціальна, демографічна, міграційна та продовольча, також указують на їхній критичний стан та на те, що основними причинами такого стану стали на лише зниження природнього приросту населення, економічна ситуація, але й військові дії на сході країни.

Узагальнення результатів оцінювання забезпечення трудоворесурсної безпеки держави дозволило ідентифікувати основні загрози, що на неї впливають, розподіливши їх за місцем виникнення (внутрішні та зовнішні), за

джерелами походження (демографічні, соціальні, міграційні, продовольчі), за економічним змістом (знижують купівельну спроможність, знижують рівень життя населення, стимулюють міграцію). Такий розподіл сприяв встановленню взаємозв'язку між складовими трудовресурсної безпеки та діагностиці наслідків їх впливу. На основі отриманих результатів було удосконалено паспорт загроз трудовресурсній безпеці, а також встановлено об'єкти та суб'єкти їх впливу.

Розроблено напрями забезпечення трудовресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, які розподілено за такими ознаками: за характером дії (економічні, соціальні, національно-патріотичні), за суб'єктами реалізації (загальнодержавні, регіональні, індивідуальні).

Практична цінність роботи полягає у можливості реалізації її теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій, які пройшли апробацію у широких наукових колах (науково-практичних та міжнародних конференціях) і були впроваджені у діяльності відповідних органів державної влади та управління.

Ключові слова: економічна безпека держави, трудовресурсна безпека, соціальна безпека, демографічна безпека, міграційна безпека, продовольча безпека, загрози, інструментарій, економічний аспект, громадська думка.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Січиокно Г. Б. Формування економічної безпеки держави в сучасних умовах. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка.* 2017. №46. С. 35-42 (0,56 друк. арк.).
2. Січиокно Г. Б. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка.* 2018. №4(52). С. 205-212 (0,68 друк. арк.).

3. Січиокно Г. Б., Літвін Н. М. Класифікація актуальних загроз економічній безпеці держави в контексті кризових тенденцій національної економіки. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія: Економіка*. 2019. №1(53). С. 171-180 (0,78 друк. арк.). *Особистий внесок автора полягає у виокремленні загроз трудоворесурсній безпеці та становить 0,52 друк. арк.*

4. Січиокно Г. Б. Концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (дата звернення: 12.10.2019). (0,71 друк. арк.).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Січиокно Г. Б. Модернізація функцій служби економічної безпеки суб'єктів середнього підприємництва. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка*. 2015. Вип. 41. С. 111-118 (0,54 друк. арк.).

2. Січиокно Г. Б. Інноваційні підходи до побудови служби економічної безпеки підприємств. *Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія : Економічні науки*. 2016. №1. С. 104-110 (0,50 друк. арк.).

3. Січиокно Г. Б. Механізм управління фінансовою безпекою промислових підприємств в умовах глобалізації. *Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки*. 2017. №2 (Ч.2). С. 81-90 (0,57 друк. арк.).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Січиокно Г. Б. Модифікація функцій підрозділу економічної безпеки комерційного підприємства. *Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України: матеріали наук.-практ. конф., 21 жовтня 2015 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2015. С.120-121 (0,16 друк. арк.).*

2. Січиокно Г. Б. Рейдерство як загроза економічній безпеці підприємств. *Українські перспективи у світовому розвитку*: матеріали наук.-практ. конф., 4 листопада 2016 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК». 2016. С. 248-249 (0,17 друк. арк.).

3. Січиокно Г. Б. Стратегія управління фінансово-економічною безпекою в сучасних умовах. *Наукові тренди сучасності*: матеріали наук.-практ. конф., 26 жовтня 2017 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК». 2017. С. 84-86 (0,17 друк. арк.).

4. Січиокно Г. Б. Міграційні виклики економічній безпеці держави. *INFOS-2019* : збірник тез доповідей учасників міжнародного форуму з інформаційних систем і технологій, 24-27 квітня 2019 р. Харків : Харківський технологічний університет «ШАГ», 2019. С. 89-90 (0,15 друк. арк.).

SUMMARY

Sichiokno G.B. Ensuring labor security of the state. - Manuscript.

Thesis for a Candidate of Economic Sciences Degree in Specialty 21.04.01 - Economic Security of the State. – «KROK» University. - Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the improvement of theoretical and methodological foundations and to providing practical recommendations on the development and use of tools for assessing the economic aspects of ensuring labor security of the state.

On the basis of the study of legal acts and scientific and practical sources, the main stages of the formation of such science as "economic security of the state" and its sponsors have been established. The basic components of the concepts of "economic security" and "labor security" are studied, as well as the place of labor security among other components of economic security of the state.

According to the results of the research, author's interpretations of the concepts of "economic security of the state" and "labor-security security of the state are proposed. conditions for stable socio-economic development of the state, protection of national economic interests and improvement of the welfare of citizens. This definition differs from the existing social orientation of the identified threats and directions of the state development.

The list of functional components of the economic security of the state has been supplemented, which, unlike the existing approaches, has been supplemented with labor security, which makes it possible to take into account the economic aspects of the demographic and social security of the state.

It is established that the study of labor security is advisable to carry out through its structure, which includes: demographic, social, migration and food security. The peculiarity of this approach to structuring labor security is to take into account not only the indicators characterizing the natural movement, but also the indicators that take into account the quality of life of the population. The author's interpretation of each of the components of labor security is offered. Thus, demographic security

should be understood as a state of demographic development that will ensure the achievement of quantitative and structural indicators of quality of life of society, despite the influence of internal and external threats.

Accordingly, social security is offered to understand the state that characterizes the protection of human social interests, which, on the one hand, provides for counteracting the destabilizing effects of various external and internal threats that create social tension in society, and on the other hand, guarantees social protection.

We believe that food security should be understood to mean a state of society in which the physiological needs of the individual and the family in the foodstuff are guaranteed, regardless of the effects of external and internal threats.

In our opinion, migration security is a state of regulation of migration processes, which creates the proper conditions for realizing the intellectual and labor potential of citizens within the country by creating legal, socio-economic and demographic support for the development of society.

Considering the above, the conceptual approach to the provision of labor security as a component of the economic security of the state, which is based on the economic aspects of labor security ensuring, which are formed under the influence of internal and external threats, by setting the purpose, tasks, functions and principles, isolation of objects, is improved. facilities, as well as the development and use of tools for assessing the state of labor security.

Based on the proposed structure of labor security, methodological approaches to the evaluation of its individual components and in general are explored. Demographic estimation (natural reproduction of the population; mechanical movement of the population; health of the population; sex and age composition of the population), social (social-labor relations; demographic sphere; social stratification; social protection; safety of life), migration (population movement)) and food security (providing individuals with certain types of products) are based on indicators that are difficult to assess from an economic point of view. Assessment of labor security generally also contains a minimum of information of economic content (ratio of average wages to the subsistence minimum; ratio of minimum and

average wages; productivity, etc.), which does not allow to objectively evaluate the specified component of economic security of the state.

It is substantiated that the existing methodological approaches do not allow proper assessment of labor security, as well as to identify the sources of external and internal threats and the consequences of their impact. Taking into account the proposed structure of labor security of the state, the decision was made on the necessity to take into account when evaluating the indicators that characterize all these components, which became the basis for further development of the author.

Based on the results of the study, for the first time a methodological approach to assessing the economic aspects of state labor security is proposed, which covers the calculation of the integral index of labor security, which includes indicators of social, demographic, migration and food security, which allow to take into account the external impact on external components of economic security of the state.

A toolkit for assessing public opinion on labor security was elaborated, which includes a survey of five groups of indicators, the first four of which describe the situation in the social, demographic, migration and food sectors in the form of the choice of one answer to the question posed, and the fifth - implies giving the respondent's own opinion on the improvement of the situation in the mentioned areas of labor security.

In the course of the conducted research the main tendencies of development of economy of Ukraine during 2013-2018 were established, which showed negative dynamics and destructive impact of threats on the economic security of the state. The main indicators supporting this process are the increase of the state budget deficit by 4%, the negative trade balance - by 2.2%, the growth of the gross external debt - by 2.5%, the decrease in foreign direct investment - by 2.8% , cheaper national currency. It is established that the main tendencies of development of economy of Ukraine and its economic security for 2013-2018 are: depreciation of the national currency; reducing the purchasing power of the population; reducing the growth rate of the real economy; inefficient development of the energy sector; high levels of corruption offenses in all sectors of the economy; political instability and the like.

An analysis of the state of labor security by its individual components was carried out, which confirmed its critical condition at the beginning of 2019 and pointed to the creation of real threats to the national interests and economic security of the state as a whole. The results of the evaluation of such components as: social, demographic, migration and food also indicate their critical condition and that the main reasons for this condition were not only the decline of natural population growth, economic situation, but also military actions in the east of the country.

Generalization of the results of the assessment of labor security of the state made it possible to identify the main threats that affect it, distributing them by place of origin (internal and external), by sources of origin (demographic, social, migration, food), by economic content (reduce purchasing power, reduce purchasing power, standard of living, stimulate migration). This distribution has helped to establish the link between the components of labor security and to diagnose the consequences of their impact. Based on the results obtained, the Passport for Threats to Workforce Safety was improved, as well as the objects and subjects of their impact.

The directions of providing labor security as a component of the economic security of the state have been elaborated, distributed according to the following characteristics: by nature of action (economic, social, national-patriotic), by subjects of implementation (national, regional, individual).

The practical value of the work lies in the possibility of implementing its theoretical and methodological provisions and practical recommendations, which have been tested in wide scientific circles (scientific and practical and international conferences) and have been implemented in the activities of the relevant state authorities and management.

Keywords: economic security of the state, labor security, social security, demographic security, migration security, food security, threats, tools, economic aspect, public opinion.

LIST OF PUBLICATIONS:

works representing the main scientific results of the dissertation:

1. Sichiokno GB Formation of economic security of the state in modern conditions. Academic notes from KROK University. Series: Economics. 2017. №46. Pp. 35-42 (0.56 printed sheets).
2. Sichiokno GB Methodical approaches to the assessment of economic security of Ukraine. Academic notes from KROK University. Series: Economics. 2018. №4 (52). Pp. 205-212 (0.68 pages).
3. Sichiokno GB, Litvin NM Classification of actual threats to the economic security of the state in the context of crisis tendencies of the national economy. Academic notes from KROK University. Series: Economics. 2019. №1 (53). Pp. 171-180 (0.78 pages). The author's personal contribution is to isolate threats to labor security and is 0.52 print. Ark.
4. Sichiokno GB Conceptual approach to ensuring labor security as a component of economic security of the state. An efficient economy. 2019. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (accessed: 12/10/2019). (0.71 pages).

works additionally reflecting the scientific findings of the dissertation

1. Sichiokno GB Modernization of functions of the economic security service of subjects of medium-sized enterprises. Academic notes from KROK University. Series: Economics. 2015. Vol. 41. pp. 111-118 (0.54 printed fol.).
2. Sichiokno GB Innovative approaches to the construction of the service of economic security of enterprises. Bulletin of the B. Khmelnytsky Cherkasy University. Series: Economic Sciences. 2016. №1. Pp. 104-110 (0.50 printed sheet).
3. Sichiokno GB Mechanism of financial security management of industrial enterprises in the conditions of globalization. Bulletin of Cherkasy University. Series: Economic Sciences. 2017. №2 (Part 2). Pp. 81-90 (0.57 pages.).

works certifying the approbation of the dissertation materials:

1. Sichiokno GB Modification of functions of economic security unit of a commercial enterprise. The evolution of scientific thought in the context of the European choice of Ukraine: materials of scientific-practical. Conf., October 21, 2015, Kyiv: KROK University of Economics and Law, 2015. P.120-121 (0.16 printed pages).

2. Sichiokno GB Raiding as a threat to the economic security of enterprises. Ukrainian perspectives in world development: materials of scientific-practical. conf., November 4, 2016 Kyiv: KROK University of Economics and Law. 2016, pp. 248-249 (0.17 pages.).

3. Sichiokno GB Strategy of financial and economic security management in modern conditions. Scientific Trends of the Present: Materials of Scientific Pract. conf., October 26, 2017 Kyiv: KROK University of Economics and Law. 2017, pp. 84-86 (0.17 pages.).

4. Sichiokno GB Migration challenges to the economic security of the state. INFOS-2019: abstract of the presentations of the participants of the International Forum on Information Systems and Technologies, April 24-27, 2019.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні основи забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави	23
1.1. Труворесурсна безпека як складова національної безпеки держави	23
1.2. Структура трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави	47
1.3. Методичні підходи до оцінювання трудоворесурсної безпеки держави	61
Висновки до першого розділу	85
РОЗДІЛ 2. Сучасний стан трудоворесурсної безпеки України як складової економічної безпеки держави	88
2.1. Тенденції розвитку економіки України та її економічної безпеки	88
2.2. Діагностика складових трудоворесурсної безпеки України	103
2.3. Ідентифікація загроз трудоворесурсній безпеці держави	124
Висновки до другого розділу	134
РОЗДІЛ 3. Удосконалення інструментарію оцінювання трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави	136
3.1. Концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави	136
3.2. Удосконалення інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави	149
3.3. Розробка інструментарію оцінювання громадської думки щодо забезпечення трудоворесурсної безпеки	162
Висновки до третього розділу	176
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Актуальність теми. Основні тенденції розвитку України в останні роки супроводжуються посиленням економічної та політичної нестабільності під дією сукупного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та загострення соціальних проблем, що призводить до ускладнення можливості реалізації державної соціальної політики. Відсутність узгодженості між нормативно-правовими актами, які регламентують забезпечення економічної безпеки загалом та окремих її складових, також ускладнює існуючу ситуацію.

У чинному Законі України «Про національну безпеку України» досить незначну увагу приділено питанню забезпечення трудоворесурсної безпеки, відсутнє її трактування та не окреслено її складові, що підтверджує актуальність проведеного дослідження.

На жаль, існуючі методичні підходи до оцінювання економічної безпеки держави загалом та трудоворесурсної безпеки зокрема ґрунтуються на показниках, які не дозволяють встановити вплив загроз, що й визначає необхідність розробки дієвого інструментарію, який дозволив би оцінити саме економічні аспекти забезпечення трудоворесурсної безпеки держави.

Питання дослідження сутності економічної безпеки держави та інструментарію оцінювання її стану досить широко висвітлені у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: В. Алькема, В. Андрієнко, Є. Бобров, О. Барановський, І. Боднар, О. Власюк, З. Живко, О. Герасименко, В. Грушко, М. Єрмошенко, Г. Козаченко, В. Крутов, Н. Літвін, О. Ляшенко, С. Мошенський, В. Мунтіян, І. Мігус, І. Ревак, В. Сідак, М. Стрельбицький, В. Терехов, В. Ткаченко, В. Токар, Л. Шемаєва, Н. Юрків та ін., які висвітлили етапи становлення й розвитку економічної безпеки держави як науки загалом та окремих її складових.

Проблеми забезпечення трудоворесурсної безпеки досліджували вітчизняні науковці: О. Давидюк, Л. Ільчук, О. Ілляш, А. Колот, О. Коломієць, В. Кириленко, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Новікова, І. Петрова, В. Онищенко,

В. Скуратівський, Л. Шевчук та інші.

Віддаючи належне авторам сучасних наукових розробок, котрі сприяли процесу становлення економічної безпеки держави як науки, слід зазначити, що, на жаль, питання оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави досліджено не достатньо глибоко.

У цьому контексті **наукове завдання** дисертаційного дослідження полягає в удосконаленні теоретико-методичних засад і наданні практичних рекомендацій щодо розробки та використання інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри управління фінансово-економічною безпекою за темою «Забезпечення захисту економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності в умовах євроінтеграції України» (номер державної реєстрації 0114U006338), у межах якої розроблено теоретичні засади і науково-методичні рекомендації щодо вдосконалення інструментарію для оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає в поглибленні науково-методичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо використання інструментарію для оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави.

Відповідно до мети роботи і висунутої гіпотези дослідження визначено та вирішено наступні *основні завдання*:

- розкрити суть понять «національна безпека держави», «економічна безпека держави» та «трудооресурсна безпека держави»;
- вивчити структуру трудоворесурсної безпеки держави та її складових;
- систематизувати основні методи оцінювання трудоворесурсної безпеки держави на основі її складових;
- проаналізувати стан трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави;

- встановити основні загрози та розробити паспорт загроз трудоресурсній безпеці як складовій економічної безпеки держави;
- розробити концептуальний підхід до забезпечення трудоресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави та запропонувати напрями її забезпечення;
- удосконалити інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоресурсної безпеки держави.

Об'єкт дослідження становить оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоресурсної безпеки держави.

Предметом дослідження є застосування інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоресурсної безпеки держави.

Методична основа дослідження. Для досягнення поставленої мети й виконання задач у дисертації використано низку загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: *метод аналізу* – при дослідженні понять «економічна безпека держави», «трудоресурсна безпека держави», «соціальна безпека», «демографічна безпека», «міграційна безпека» та «продовольча безпека» (пп. 1.1 та 1.2) та *синтезу* – при формулюванні поняття «інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоресурсної безпеки держави» (п. 3.2); *спостереження та узагальнення* – при вивченні основних характеристик економічної безпеки держави (п. 1.1); встановленні особливостей забезпечення трудоресурсної безпеки держави (п. 1.2); *причинно-наслідковий* – при дослідженні впливу загроз на трудоресурсну безпеку держави (п. 2.3); *упорядкування* – при систематизації методичних підходів до оцінювання трудоресурсної безпеки держави (п. 1.3); *порівняння* – при оцінюванні показників соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої безпеки держави (п. 2.2), при оцінюванні стану економічної безпеки держави (п. 2.1); *кореляційно-регресійний аналіз* – при встановленні залежностей між зазначеними показниками (п. 3.2); *графічні методи* – при встановленні тенденцій розвитку економіки України та її окремих напрямів (п. 2.1); *методи системно-структурного аналізу* – при

розробці концептуального підходу до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави (п. 3.1), при розробці інструментарію для оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави (п. 3.2) та паспорту загроз трудоворесурсній безпеці як складовій економічної безпеки держави (п. 3.3); *метод наукового узагальнення* – при формуванні висновків дослідження.

У процесі моделювання розроблених економетричних залежностей було використано програмне забезпечення Statistica 8.0 та MS Excel.

Інформаційно-довідкову базу дослідження становили нормативно-правові акти України, проекти законів, Укази Президента України, звіти Державної служби статистики України, матеріали Міністерства соціальної політики, Державної міграційної служби України, а також інші відкриті джерела.

Наукова новизна одержаних результатів, що були отримані автором під час проведення наукового дослідження, полягає у наступному:

вперше:

- запропоновано методичний підхід до оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави, який включає розрахунок інтегрального показника трудоворесурсної безпеки, до якого включено показники соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої безпеки, що дозволяє врахувати вплив зовнішніх та внутрішніх загроз на такі складові економічної безпеки держави;

удосконалено:

- концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, що ґрунтується на економічних аспектах забезпечення трудоворесурсної безпеки, які формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз, шляхом встановлення мети, завдань, функцій і принципів, виокремлення об'єктів та суб'єктів, а також розробки й використання інструментарію оцінювання стану трудоворесурсної безпеки;

- інструментарій оцінювання громадської думки щодо забезпечення

трудоресурсної безпеки, який передбачає проведення опитування за п'ятьма групами показників, перші чотири з яких описують ситуацію у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах у вигляді вибору однієї відповіді на поставлене питання, а п'ята – передбачає надання власної думки респондента щодо поліпшення ситуації у зазначених сферах трудоресурсної безпеки;

- склад функціональних складових економічної безпеки держави, який, на відміну від існуючих підходів, доповнено трудоресурсною безпекою, що дає можливість урахувати економічні аспекти демографічної та соціальної безпеки держави;

- напрями забезпечення трудоресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, які розподілено за такими ознаками: за характером дії (економічні, соціальні, національно-патріотичні), за суб'єктами реалізації (загальнодержавні, регіональні, індивідуальні);

дістало подальший розвиток:

- доопрацювання понятійно-категоріального апарату в частині уточнення сутності термінів «економічна безпека держави», «трудоресурсна безпека держави», «соціальна безпека», «демографічна безпека», «міграційна безпека» та «продовольча безпека», «інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоресурсної безпеки держави», що дозволило надати пропозиції щодо удосконалення концептуального підходу до забезпечення трудоресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави;

- уточнення переліку загроз трудоресурсній безпеці як складовій економічної безпеки держави шляхом розробки матриці загроз «внутрішні-зовнішні» загрози, що дозволило сформулювати паспорт загроз трудоресурсній безпеці держави, який, на відміну від існуючих, дозволяє здійснити їх розподіл за місцем виникнення (внутрішні та зовнішні), за джерелами походження (демографічні, соціальні, міграційні, продовольчі), за економічним змістом (знижують купівельну спроможність, знижують рівень життя населення, стимулюють міграцію), а також встановити об'єкти і суб'єкти впливу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методичної основи оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави.

Практичне значення щодо удосконалення інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави з метою виявлення загроз та ризиків у соціальній, демографічній, міграційній і продовольчій сферах трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави підтверджено Херсонською обласною державною адміністрацією (довідка №58-7659/19/05 від 10.10.2019 р.) та Київською обласною державною адміністрацією (довідка №11-18/6048/05/1-2019 від 10.10.2019 р.).

Подані пропозиції можуть бути прийняті до практичного застосування з метою більш ефективного налагодження взаємодії підрозділів Головного управління контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України з іншими суб'єктами, які задіяні у забезпеченні безпеки держави (довідка №8/1/2-9716 від 01.10.2019 р.) та в Українському науково-дослідному інституті спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (довідка №18/41 від 08.10.2019 р.).

Основні результати дослідження використані у навчальному процесі при вивченні фахової дисципліни «Комплексне забезпечення фінансово-економічної безпеки» магістрами спеціальності «Управління фінансово-економічною безпекою» у ВНЗ «Університет економіки і права «КРОК» (довідка № 307/13 від 07.10.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичне обґрунтування, практичні розробки, висновки та рекомендації щодо використання інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави, які містяться в роботі, одержані автором самостійно. Основні наукові положення, аналітичні висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором особисто. Внесок здобувача у працях, написаних у співавторстві, наведено у переліку публікацій.

Апробація результатів дисертації відбулася на 4 конференціях різного рівня: науково-практичній конференції «Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України» (Київ, 2015 р.), науково-практичній конференції «Українські перспективи у світовому розвитку» (Київ, 2016 р.), науково-практичній конференції «Наукові тренди сучасності» (Київ, 2017 р.), міжнародному форумі з інформаційних систем і технологій (Харків, 2019 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 11 наукових праць, з них 7 – наукові статті у фахових виданнях, у т.ч. 5 статей у фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз. Загальний обсяг публікацій 4,99 др. арк., з яких особисто автору належить 4,73 др. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та додатків. Повний обсяг роботи становить 225 сторінок. Робота містить 47 таблиць, 17 рисунків, 5 додатків на 12 сторінках, список використаних джерел із 223 найменувань на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОРЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Трудоресурсна безпека як складова національної безпеки держави

В усі періоди розвитку людства питання безпеки перебуває в центрі уваги людства, особливо сьогодні в умовах економічної, політичної, соціальної глобалізації людини, суспільства, держави.

Розвиток цивілізації завжди супроводжувався необхідністю забезпечення безпеки. Ще в античні часи виникла необхідність забезпечення безпеки, зокрема в центрі уваги є політико-правові вчення науковців Давнього Сходу, Греції і Риму, Середньовіччя, Нових і Новітніх часів. Всі вони по різному трактують поняття державотворчих процесів, етапи становлення держави і права, проте забезпечення безпеки виступає елементом державності, який тісно взаємозалежить з поняттям гуманізму і прав людини.

Давньогрецькі мислителі є основоположниками ідей та концепцій безпеки громадян та держави. З позиції безпеки людей, які об'єднуються для спільного проживання та задоволення потреб, визначав сутність держави Платон: «...постійно що-небудь потребуючи, багато людей збираються разом, щоб спільно жити й допомагати одне одному; таке об'єднане поселення ми називаємо державою. Її створять наші потреби» [1].

Термін «безпека» вперше був застосованим в 1190 р. і охарактеризував «спокійний стан духу людини, що вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки». Дане твердження використовувалось до XVII ст. У XVII – XVIII ст. у зв'язку з розвитком і закріпленням держави виникає потреба в змістовому обґрунтуванні його місця й ролі в житті суспільства [2].

У словниках безпека визначається «як відсутність небезпеки, загрози, як стан захищеності, надійності» [3].

Давньогрецький філософ-матеріаліст Епікур наголошував «... на рівноцінній ролі держави і суспільства як суб'єктів забезпечення безпеки, обґрунтовуючи, що саме у забезпеченні взаємної безпеки людей, подоланні їх взаємного страху та запобіганні спричинення ними шкоди один одному полягає головна мета держави і суспільства» [4].

Дане трактування відповідає значенню безпеки держави і права, як взаємодомовленостям людей між собою про взаємну безпеку та загальну користь.

Відомий голландський юрист, один із основоположників міжнародного права Гуго Гроція (1583–1645) зазначав: «... життя людське таке, що повна безпека нам взагалі ніколи не доступна. Проти безпідставних неї побоювань слід покладатися на божественне правосуддя і вдаватися до забезпечення безпеки, але не до сили», таким чином, важливим етапом у забезпеченні безпеки виступають громадяни та держава [5].

Дослідження безпеки все більше породжує значні дослідження її суб'єктивних та об'єктивних складових.

На думку, англійського філософа Гоббс Т. (1588– 1679), який уперше запропонував позиціонувати безпеку як складову системного аналізу взаємодії людини, суспільства і держави, забезпечення безпеки суспільства повинно поставати, як основне завдання держави. Гоббс Г. під безпекою розуміє не лише безпеку існування, а й створення кожній людині всіх необхідних благ життя, отриманих законною працею. Не менш цікавим з його точки зору є безпека людської особистості, під якою він розумів «... збереження життя та забезпечення засобів такого збереження життя, за яким останнє не стало б важким» [6].

«Безпека - це прагнення до взаємодопомоги і добробуту», на думку ще одного голландського філософа Спінози (1632–1677). На його думку, саме через те, що люди не могли вважати себе в безпеці, панувало індивідуальне

свавілля в умовах додержавного стану, а з позиції аналізу форм державного правління Бенедикт Спіноза вважає, що найкраще мир і безпеку громадян забезпечує демократія [7].

За словами мислителя епохи Ренесансу «... кінцева мета держави полягає не в тому, щоб наганяти на суспільство страх, підпорядковувати їх до іншої влади, а навпаки, звільнити кожного від страху та забезпечити безпеку. Мета держави не в тому, щоб перетворювати людей з розумних істот у тварин або автомати, а, навпаки, в тому, щоб їх душа і тіло виконували свої функції, не наражаючись на небезпеку, а самі вони користувалися вільним розумом і не змагалися один з одним в ненависті, гніві або хитрості й не ставилися вороже один до одного» [8].

Виходячи із вищезазначеного, виникає не лише поняття соціальної безпеки, а й з'являється нова категорія – духовна безпека. На даний час теорія гуманітарної безпеки, духовні цінності особистості та суспільства в цілому є фундаментом для регулювання соціальних процесів та етапом забезпечення національної безпеки.

Більш ширше поняття безпеки розкривається через соціальні та громадські права у XVIII ст. Так, політичний діяч Великої французької революції Жан Поль Марат зазначав, що «право на особисту безпеку, свободу та власність розглядає як природні права людини й основні громадянські права» [9].

Через складову особистої безпеки, яка нейтралізує страх приниження, охарактеризовуються ним громадянські права, що передбачають особисту свободу, що дає змогу правильно використовувати власні фізичні та моральні здібності й власність на різні блага. Крім того Жан Поль зазначає, що «політичний корпус не може існувати без влади забезпечувати свою безпеку і свій захист, тоді як, говорячи про виконавчу владу, йдеться про необхідність забезпечення безпеки держави та її захист». Він зазначає, що на судову владу, також покладено обов'язок розслідувати справи, пов'язані з порушенням законів, що підтримують безпеку і спокій [9].

В природно-правовій доктрині прав людини Томас Джефферсон, автор Декларації незалежності США 1776 р., вкладає у документ таку норму: «... всі люди створені рівними, і всі вони обдаровані своїм Творцем деякими невідчужуваними правами, до числа яких належать: життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав засновані серед людей уряди, що запозичують свою справедливую владу за згодою керованих. Якщо ж дана форма уряду стає згубною для цієї мети, то народ має право змінити або знищити її і заснувати новий уряд, заснований на таких принципах і з такою організацією влади, які, на думку цього народу, все більш можуть сприяти його безпеці й щастю» [10].

Історична цінність Декларації незалежності США, яку характеризували філософи епохи Просвітництва, полягає в тому, що вперше в політико-правовому документі через потребу забезпечення безпеки було занотовано про важливість людини та її життя, свободу та прагнення, в основу покладено народну незалежність. У контексті інституціоналізації поняття безпеки становить інтерес Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Франції, основоположниками якої є Лафает, Мірабо, Муньє, Дюпор. Документ набув статусу концепції, яку проповідували французькі просвітителі XVIII ст. В її основу покладено свободу, власність, безпеку та опір пригнічення. Першочерговим виступає і свобода у вільному пересуванні, і слові, і друкові.

Герберт Спенсер, ідеолог лібералізму, доходить висновку, що «з покращенням соціальної організації в державі центральна влада все більше і більше бере на себе обов'язок забезпечувати особисту безпеку індивідів» [11].

На сучасному етапі більшість дослідників євроінтеграційних змін акцентують увагу на тому, що саме принцип незалежності став основою створення Європейського Союзу. Зовнішня та внутрішня політика якого є дипломатія, а основною метою – забезпечення миру, повага до прав людини та свобод. Таким чином даний аналіз є підставою вважати, що розвиток держави і права є основою поняття «безпека».

Виходячи із політологічного енциклопедичного словника поняття «безпека», визначається як «спокійний стан духу людини, захищеність від будь-якої небезпеки, то усвідомлення безпеки як загального блага і мети (функції) держави» дане поняття набуває більш широкого використання XVII–XVIII ст. у країнах Західної Європи. Крім того наслідки війни та революція в Європі в XIX–XX ст. дала поштовх для переосмислення поняття безпеки та його іншого застосування при характеристиці окремого індивіда, суспільства, а також держави [12].

У процесі еволюції поняття «безпеки» розкривається в новому аспекті й у нього вкладають більш широке розуміння, ніж просто стан спокою і задоволення через відсутність небезпеки, загрози. Через поняття «безпеки» характеризують наявність інститутів, які покликані забезпечити потребу людини, суспільства, держави у безпеці, тобто держави (в особі органів влади) і права; суспільства, громадянського суспільства і людини як суб'єктів забезпечення безпеки. Таким чином, безпека виступає, як системне уявлення безпеки як соціального, політичного і філософського феномену. Крім того, історичні концепції безпеки стали підґрунтя для подальших досліджень даного компоненту. На сучасному етапі та з різних позицій науковці використовують різнобічні напрямки трактування поняття «безпеки»

Водночас багатofункціональні підходи до категорії «безпека» розкривають її зміст, який тотожний то прав людини, держави та суспільства. Так, політологічне знання дає загальне поняття безпеки щодо діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів через вивчення, запобігання, послаблення, ліквідацію та уникнення загроз, які здатні позбавити від матеріальних та духовних цінностей, спричинити збиток, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку.

Українські вчені Білорус О. і Лук'яненко Д. також висловлюють думку щодо питання безпеки, яке пов'язують із феноменом глобалізації. Загострення політичних, економічних, соціальних, гуманітарних, екологічних та інших проблем, що набули міжнародного характеру стали поштовхом до

пошуку як універсальних, так і специфічних механізмів забезпечення безпеки суспільства і держави, захисту та просування національних інтересів і цінностей [13].

Проблемний характер забезпечення безпеки виникає і через збалансування соціальних інтересів у суспільстві та міжнародному співтоваристві. Головним аспектом при цьому є необхідність не втрати незалежності, захистити національні пам'ятки архітектури та сформувати національну самосвідомість при цьому зберігаючи всі необхідні умови для соціального людини, суспільства, держави.

Трактуючи поняття безпеки як загальних людських відносин, які враховують політичні й соціогуманітарні умови життєдіяльності людини і громадянина, сучасні науковці акцентують на потребі легітимних засобів її забезпечення. Так, Петрянин А. та Петрянина О. визначають «безпеку» як «забезпечений арсеналом легітимних сил, засобів та інструментів стан суспільних відносин, за яким реалізуються соціально значущі потреби людини і громадянина (особистості), надійно захищені від внутрішніх і зовнішніх загроз його особисті права і свободи, забезпечується розвиток матеріальних і духовних цінностей суспільства, гарантується територіальна цілісність і суверенітет, а також функціонування і розвиток конституційного ладу правової держави» [14].

Отже, сучасні дослідники у визначенні категорії «безпека» закладають різні напрямки безпеки, один із таких є нейтралізація небезпек та загроз, далі важливим елементом виступає суспільство та держава, яка орієнтована на суспільство.

Аналізуючи поняття безпеки через призму різних категорій, зокрема таких, як «національні інтереси», «цінності», «суверенітет», «потреби», «розвиток», «права і свободи», «людина і суспільство», було введено нове поняття, таке як «національна безпека».

Історичний аналіз свідчить про широке використання поняття «безпеки» в розвинених країнах, адже не стабільна ситуації в ХХ–ХХІ ст. посприяла

трактуванню поняття «національна безпека» через призму політичної та військової безпеки.

Малиновська О., розкриває поняття «безпеки в об'єктивному та суб'єктивному аспектах, в об'єктивному плані безпека відображає відсутність загроз базовим цінностям суспільства, а в суб'єктивному – відсутність страху, що ці цінності можуть зазнати руйнації» [15].

Вітчизняні вчені Бутко М. та Білокур К. визначають безпеку більш об'єктивно, вони досліджують її як суспільну категорію, тобто як безпеку діяльності в основних сферах суспільства (політичній, економічній, соціально-побутовій, соціокультурній й соціально-екологічній). В наукових доробках дане твердження співставляється із стабільністю та непорушністю. Безпека виступає не лише як стан соціальної системи, а й як стан при якому вона здатна нормально функціонувати й більш повно задовольняти потреби суспільства. З цієї позиції безпека направлена на певних завдань: виявлення, попередження, усунення небезпек, загроз і ризиків, нейтралізація реальних і потенційних загроз, забезпечення умов захищеності, тобто передбачає активну спрямованість суб'єктів на забезпечення своєї безпеки [16].

На сучасному етапі набуває значних змін зміст поняття «безпеки», адже більш ширшого значення набуває і поняття «національна безпека», яка дедалі більше відходить від військового сегменту.

Як зазначає Войтович Р. «виклики глобалізації породили конкретну загрозу для країн, навіть тих, які є центром їх реалізації, що в нових умовах призвело до втрати ефективності колишніх методів та принципів забезпечення воєнної безпеки» [17].

Загалом в еволюції поняття безпеки можна виділити кілька основних етапів (рис. 1.1)

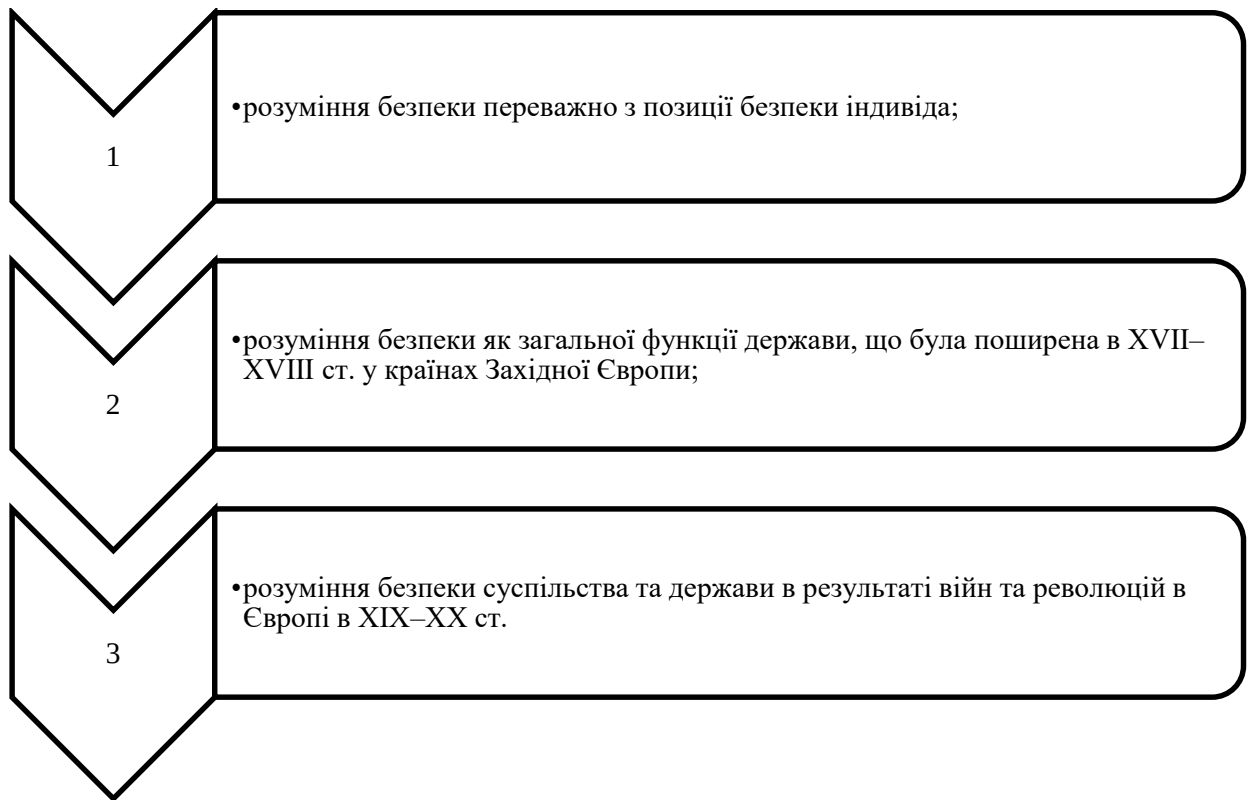

Рис. 1.1. Етапи еволюції поняття «безпека»

Джерело: складено автором на основі [18-21]

За результатами дослідження існуючі підходи були згруповані (рис. 1.2) та дозволили запропонувати власне визначення поняття.

Таким чином, «безпека» – це результат соціального забезпечення для створення необхідних умов для захисту інтересів громадян від загроз усіх рівнів.

В ході вивчення проблеми забезпечення безпеки досить важливим є науковий підхід в межах якого можливо здійснити тлумачення поняття безпеки в якості загальної категорії та виокремити основні історичні підходи та етапи розвитку.

Історично проблеми безпеки держави виникають водночас з формуванням державності, становленням національних інтересів. Адже, становлення у сучасному розумінні поняття «безпека держави» відбувалося під впливом конкретних історичних періодів та етапів розвитку світового суспільства.

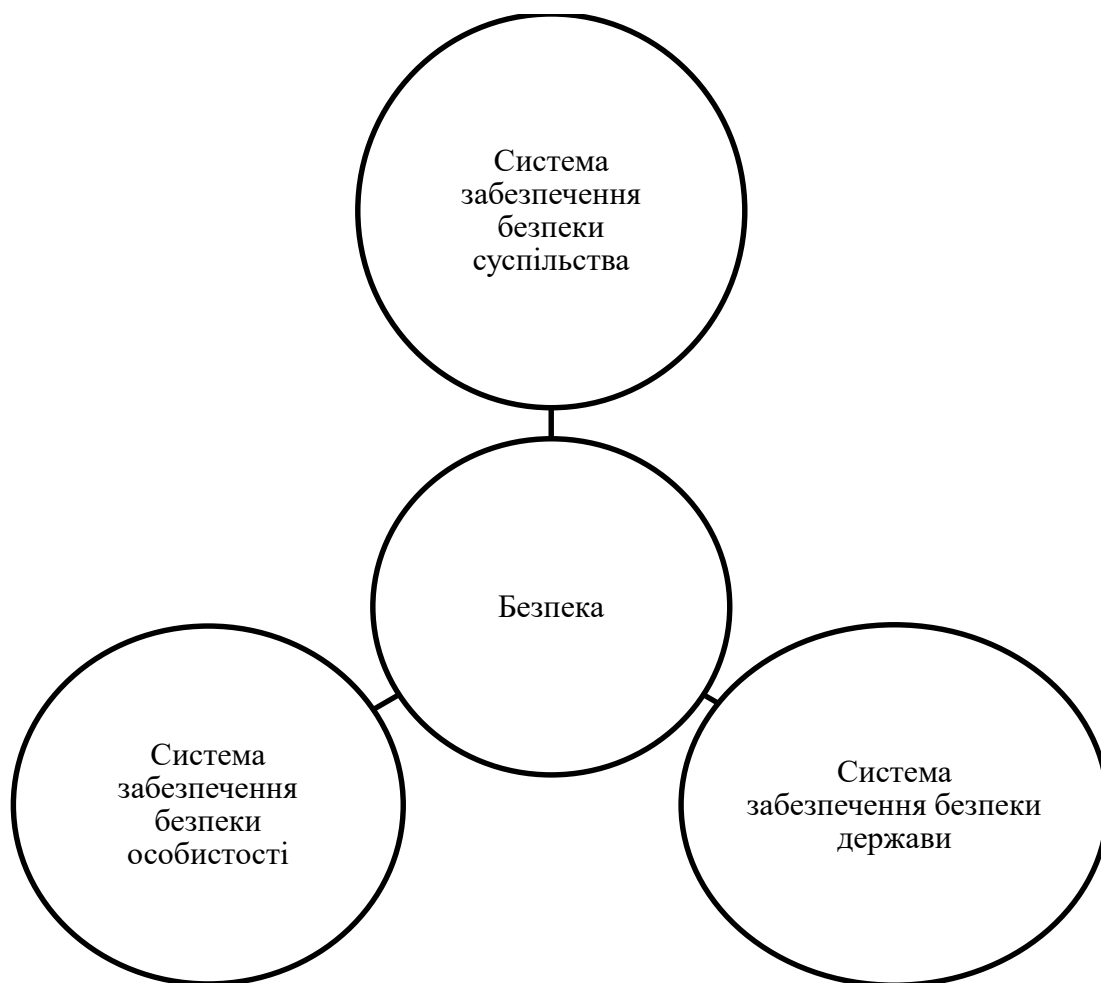

Рис. 1.2. Систематизація підходів до трактування поняття «безпека»

Джерело: систематизовано автором на основі [22-26]

Доцільно зазначити, що у нашій державі базовим нормативно-правовим актом у сфері національної безпеки є Закон України «Про національну безпеку України», який визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності.

Закон України «Про національну безпеку України» серед пріоритетів національних інтересів визначає: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у

внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України [28].

Саме тому, у Законі «Про національну безпеку України» зміст терміна «національна безпека» визначено як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам» за широким переліком складових державного управління. Незважаючи на те, що визначення даного терміна у Законі є досить об'ємним, воно охоплює лише означені сфери діяльності, у той час як перелік загроз національній безпеці, від яких держава у першу чергу має захищати себе та власне громадян, не є постійним. І поступового вони доповнюються, до традиційних загроз додаються принципово нові, виникнення яких обумовлено часом [28].

Зміни в понятті «національна безпека» сталися в результаті переосмислення важливої компоненти як «безпека», це відбулося через різні

категорії: «цінності», «національні інтереси», «розвиток», «суверенітет», «потреби», «права і свободи», «людина і суспільство». Відтак, у середині 80-х рр. XX ст. у розумінні військової і політичної безпеки та як синонім обороноздатності було введено поняття «національна безпека», що пояснюється вченими через національні інтереси та цінності [29].

Визначення національної безпеки є досить широким, тому науковці мають велику кількість думок щодо його трактування, тому вважаємо за необхідне розглянути основні з них.

Представники школи політичного реалізму та їх послідовники розвивають ідею обґрунтування поняття національної безпеки крізь призму національних інтересів (Бетлер А., Богданович В., Бодрук О., Браун С., Броді Б., Данільян О., Дзьобань О., Каплан М., Липман У., Моргентау Г., Панов М., Хоффман С. та ін.). Вчені знаходять інтенсивний напрям динамічних відносин держав, надаючи основне місце військовій силі та національним інтересам громадян [30].

Далі необхідно розглядати національну безпеку в дуалізмі національних інтересів і базисних цінностей суспільства (Величко А., Волощук І., Горбулін В., Демидов Б., Качинський А., Ліпкан В., Ситник Г. та ін.) [31].

Представники біхевіоризму започаткували підхід, за яким в основу поняття національної безпеки покладено основні цінності суспільства структурного, екзистенціального, функціонального рівня (Архарія А., Гадді Д., Вольферс А., Даєм Г., Джонсон Дж., Кауфман Д., Коен Р., Норр К., Трегер Ф., Уолферс А. та ін.) [32].

У сучасних умовах кількість загроз у безпековій сфері розширюється, вважаємо за необхідне не відмовлятися від широкого трактування даного терміна, але і вичерпно не визначати перелік сфер, які це поняття має охоплювати. Дана позиція дозволить досить швидко вирішувати питання стосовно уникнення впливу нових загроз національній безпеці. У світовій практиці законодавства не існує єдиного визначення терміна «національна безпека» та переліку сфер чи елементів, які вона охоплює. Досить часто у

нормативно-правових джерелах розвинених держав використовується широке трактування поняття «національна безпека».

Наприклад, у США, де поняття «національна безпека» було вперше використано президентом Рузвельтом Т. у 1904 році, на то час основу системи національної безпеки складали воєнна і зовнішньополітична безпеки. Відповідно до нині діючої Стратегії національної безпеки США, крім воєнної і зовнішньополітичної, національна безпека США охоплює також економічну, енергетичну, внутрішньополітичну та інші безпеки [33].

Український учений Г. Ситник як дослідник державного управління у сфері національної безпеки стверджує, що «безпека це, з одного боку, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, котрі визначаються відповідними настановами (політичними, правовими, моральними, етичними, культурно-світоглядними та ін.), за яких забезпечується збереження їх якісної визначеності та вільне, тобто таке, що відповідає їх природі, функціонування, а з другого – захищеність цього функціонування від потенційних і реальних загроз» [34].

Ліпкан В., трактує поняття «національної безпеки крізь адміністративне право та визначає її як діяльність суб'єктів національної безпеки зі створення сприятливих умов для прогресивного функціонування і розвитку українських національних інтересів, джерел добробуту народу України, забезпечення ефективного функціонування системи національної безпеки України. Структурно зазначена діяльність включає: збереження та зміцнення української державності (уклад життя, національні традиції, культура), народу України як творчоконструктивного суб'єкта буття» [35].

Важливим етапом є зміни ціннісної парадигми національної безпеки від воєнно-політичної доктрини до концепції сталого розвитку, проголошеної на Всесвітній конференції ООН в 1992 р. В кінці XX ст. набувають вжитку категорії економічної, суспільної, соціальної, гуманітарної безпеки, які значно доповнюють одна одну та визначають.

Кравченко С. вважає, що «національна безпека - це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стійкий розвиток країни» [36].

На думку Сухорукова А. І. та Ладюка О. Д. «національна безпека - це сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей» [37].

Орлик О. зазначає, що «національну безпеку слід розуміти, як здатність суспільства задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану» [38].

Косолапова Н. А. зазначає, що «національна безпека це стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації» [39].

На думку, Третьак В. «національна безпека це система заходів, спрямована на запобігання й ліквідацію загроз для нормального, стійкого розвитку особистості, суспільства, економіки й держави» [40].

Говорячи про національну безпеку, необхідно зазначити, що досягнення національної безпеки можливо лише на основі стійкого розвитку економіки, тому основним аспектом національної безпеки є економічна.

Перші трактування поняття національної безпеки були сформульовані та викладені в Законі про національну безпеку США, прийнятому в 1947 р. адже найбільшою загрозою до початку 90-х років було протистояння між двома державами - СРСР та США, що могло спричинити до розв'язання ядерної війни, в результаті чого виникли б катастрофічні наслідки для громадян. В

результаті цього вчені акцентую свою увагу на обороноздатності держави. Такий напрям описували наступні фахівці, як Азер Є., Джексон Р., Кауфман В., Мур Ч., Хат П. та ін [41].

Зміни які відбулися після розпаду СРСР, припинення існування Організації Варшавського договору, неконтрольованість конфліктів в Західній Європі, Африці, на Близькому сході, на території новостворених незалежних держав, стало поштовх для реалізації нових підходів до проблем безпеки.

Даний підхід відповідає сучасним вимогам, оскільки, концентрація уваги лише на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, як результат, це сприяє до дезінтеграційних процесів. Враховуючи вищезазначене можна стверджувати що в політиці питання національної безпеки остаточно не визначено на користь суспільства та держави. Це відбувається в результаті забезпечення національної безпеки через провідну роль держави. Державні органи і посадові особи формують нормативно-правову базу в сфері забезпечення національної безпеки, реалізують заходи щодо запобігання й нейтралізації загроз. Ключовим етапом є здійснення та організація передбачених заходів обов'язкового характеру щодо забезпечення національної безпеки.

Доцільно розглянути інший напрямок дослідження національної безпеки, який зазначають такі вчені, як Величка А., Волощука І., Горбуліна В., Демидова Б., Качинського А., Ліпкана В., Ситника Г. «взаємозв'язок національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємообумовленості у дослідженні проблем національної безпеки» [42].

Національна безпека в даному випадку виступає на рівні забезпечення життєвоважливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз реального і потенційного характеру. Даний рівень забезпечення національних інтересів характеризується низкою показників у різних видах безпеки: політичній, економічній, соціальній, демографічній, інформаційній, екологічній та війсьній.

Реалізація національної безпеки забезпечує підтримку стабільності соціальної системи, що забезпечує існування та розвиток. Доцільно зазначити, що в даному випадку об'єктами національної безпеки є громадяни (їх права і свободи), суспільство (його духовні та матеріальні цінності) та держава (її конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність).

Враховуючи вищезначене можна виокремити основні показники національної безпеки:

- національну незалежність і суверенітет, територіальну цілісність держави;
- розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість та дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи;
- економічні можливості держави;
- стан збройних сил, їхню боєздатність та боєготовність;
- національне визначення та самобутність;
- розвиток національної самосвідомості та культури;
- наявність загальної стратегії національного розвитку, «національної ідеї», загальновизнаної мети;
- національну згоду і єдність;
- внутрішньополітичну стабільність;
- готовність та здатність політичних сил реалізувати загальновизначені цілі.

На сучасному етапі необхідно виокремити десять структурних елементів національної безпеки (рис. 1.3).

Як ми бачимо з рис. 1.3 національну безпеку держави складають такі види безпеки:

- державна безпека – це стан правових норм, які дозволяють: шляхом проведення політики безпеки стримувати і послідовно знижувати рівень воєнної загрози і воєнної небезпеки застосування збройної сили проти держави; при виникненні воєнного конфлікту – відбити агресію та виключити

або максимально обмежити деструктивний прояв збройної сили всередині держави [43];

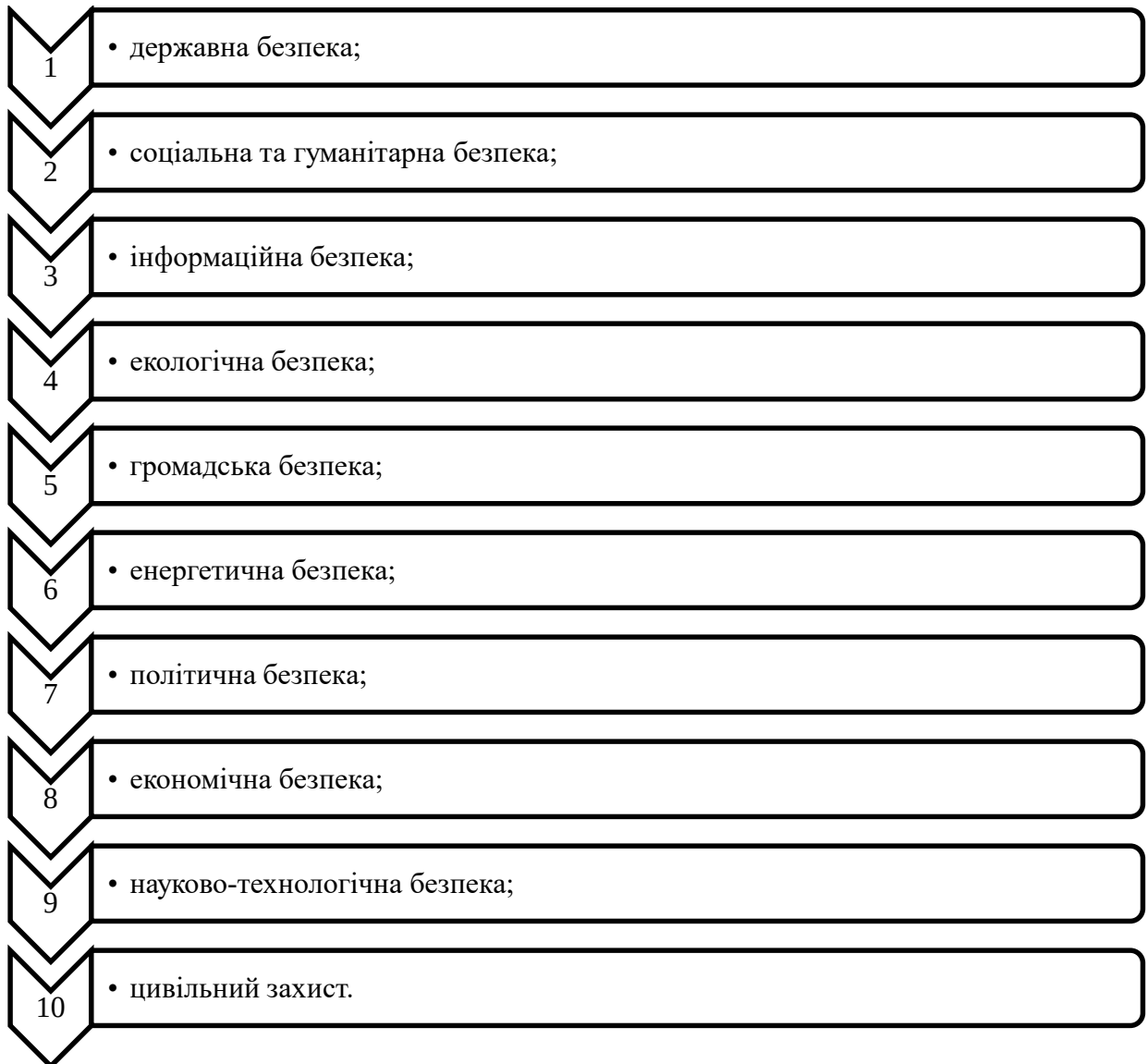

Рис. 1.3. Структурні елементи національної безпеки

Джерело: складено автором на основі [28, 43-53]

- політична безпека – це ефективний розвиток політичної системи, який дає можливість адекватно реагувати на негативні внутрішні і зовнішні дії, зберігати цілісність соціуму і його сутнісні якості [44];

- економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого забезпечуються захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і

зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави [45];

- науково-технологічна безпека – це ступінь (міра, рівень) захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від нераціонального розвитку (відсутність у стратегії розвитку інноваційної, соціально-економічної, екологічної збалансованих складових) [46];

- цивільний захист – це політика держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [47];

- воєнна безпека – це стан правових норм, які дозволяють: шляхом проведення політики безпеки стримувати і послідовно знижувати рівень воєнної загрози і воєнної небезпеки застосування збройної сили проти держави; при виникненні воєнного конфлікту – відбити агресію та виключити або максимально обмежити деструктивний прояв збройної сили всередині держави [48];

- екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [49];

- соціальна та гуманітарна безпека – це стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантує мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей [50];

- інформаційна безпека – це сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України, захист інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз [51];

- громадська безпека і порядок - захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз [52];

- енергетична безпека - стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища; енергогенеруючі компанії - учасники оптового ринку електричної енергії України, які володіють чи користуються генеруючими потужностями, виробляють і продають електричну енергію [53];

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» до основних суб'єктів, які забезпечують національну безпеку належать:

- 1) Президент України;
- 2) Верховна Рада України;
- 3) Кабінет Міністрів України;
- 4) Рада національної безпеки і оборони України;
- 5) міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- 6) Національний банк України;
- 7) суди загальної юрисдикції;
- 8) прокуратура України;
- 9) Національне антикорупційне бюро України;
- 10) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- 11) Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України;
- 12) органи і підрозділи цивільного захисту;
- 13) громадяни України, об'єднання громадян [28].

Відповідно до вищезазначеного Закону, Конституція та на підставі законодавчих актів України дані суб'єкти наділені такими повноваженнями:

Відповідно до статті 5 «Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України.

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони; з урахуванням змін у геополітичній обстановці вносить Президенту України пропозиції щодо уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України».

Згідно із статтею 6 «Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України».

Відповідно до статті 7 «Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби із злочинністю. Національний банк України відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України».

Відповідно до статті 8 «Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Служба безпеки України та Служба зовнішньої розвідки України в

межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України завдань, здійснюють реалізацію концепцій, програм у сфері національної безпеки, підтримують у стані готовності до застосування сили та засоби забезпечення національної безпеки.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань у сфері національної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції».

Згідно із статтею 9 «воєнна організація держави забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру. Органи і підрозділи цивільного захисту здійснюють заходи щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період. Правоохоронні органи ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму.

Суди загальної юрисдикції здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України. Прокуратура України здійснює повноваження у сфері національної безпеки України відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру України»».

Відповідно до статті 10 «громадяни України через участь у виборах, референдумах та через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які вони обирають, реалізують національні інтереси, добровільно і в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки; як безпосередньо, так і через об'єднання громадян привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни; у законний спосіб і законними засобами захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку».

Вищезазначені суб'єкти – це учасники відповідних правовідносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні обов'язки по забезпеченню національної безпеки. Забезпечення національної безпеки можна сприймати – будь-яку компоненту держави, в тому числі від вищих органів державної влади до кожного окремого громадянина, оскільки вони працюють на спільну мету - національна безпека.

Вивчення наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців показало, що наразі відсутній єдиний підхід до поняття «національна безпека». За результатами дослідження існуючі підходи були згруповані (рис. 1.4) та дозволили запропонувати власне визначення поняття.

Так, під «національною безпекою» пропонуємо розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави шляхом мінімізації внутрішніх та зовнішніх загроз, що в результаті забезпечать стійкий розвиток країни.

Враховуючи вище зазначене, доцільно проаналізувати трудовресурсну безпеку. Враховуючи, що у чинних законодавчих і нормативно-правових актах (Законі України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», вищезгаданих методичних рекомендаціях) трудовресурсна безпека не виділяється. Інші компоненти використовуються для оцінки рівня демографічної, макроекономічної, соціальної складових економічної безпеки.

Однак аналізуючи Стратегію національної безпеки України, як основний документ, яким регулюються всі напрями державного управління в сфері національної економіки, в тому числі в частині трудовресурсного забезпечення. Варто зазначити, що точної інформації щодо напрямів підвищення рівня трудовресурсної безпеки в даному документі немає, тому виникає необхідність пошуку ефективного забезпечення трудовресурсної безпеки [64].

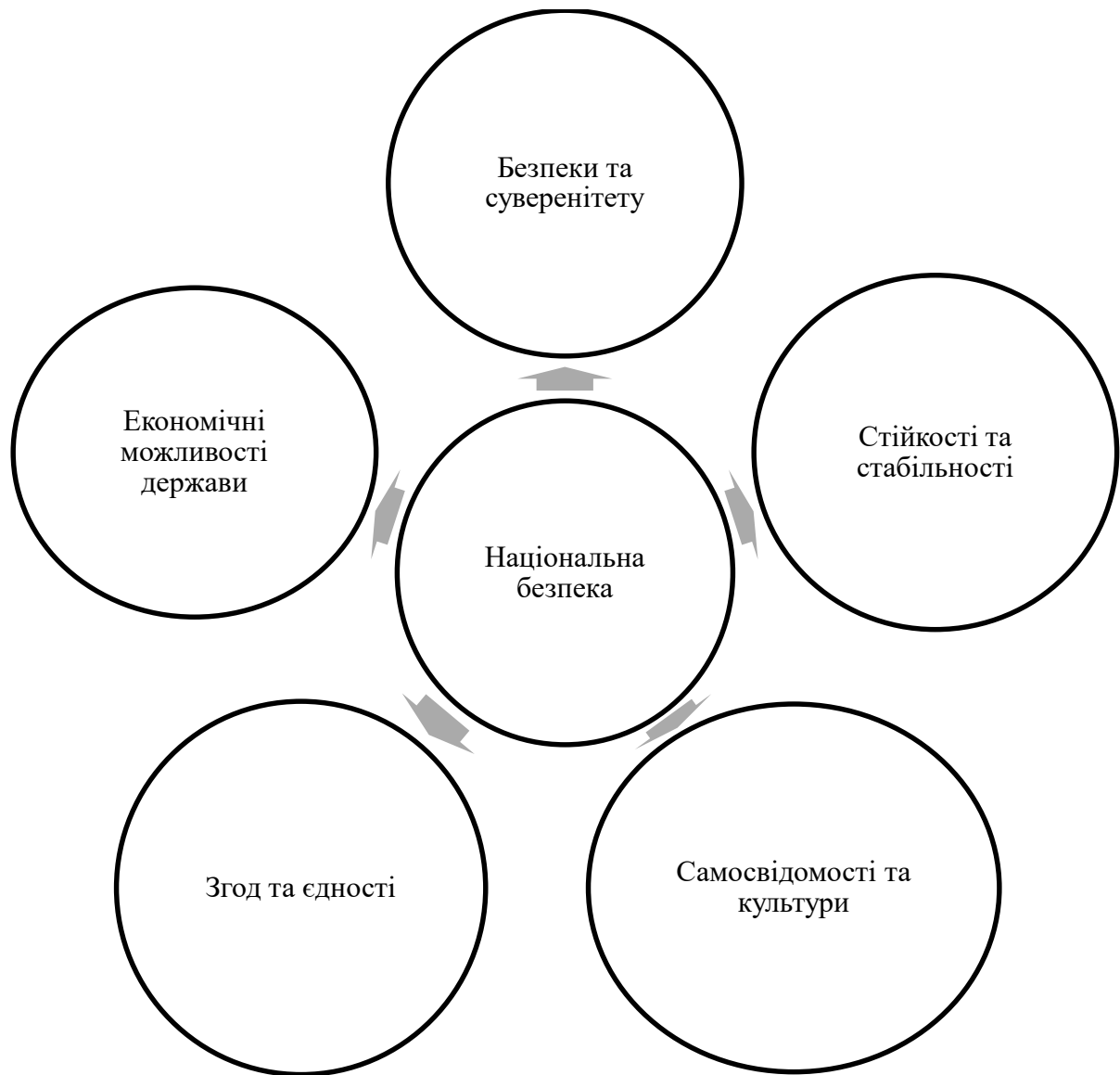

Рис. 1.4. Систематизація підходів (станів) до трактування поняття
«національна безпека»

Джерело: систематизовано автором на основі [54-62]

При вивченні даного питання, доцільно звернути увагу на проект закону України «Про стратегію сталого розвитку до 2030 року», у ньому серед завдань, що визначені в рамках стратегічних цілей зазначено наступне:

- забезпечити реалізацію політики, яка сприяє продуктивній діяльності, створенню гідних умов праці, підприємництву, творчості та інноваційній діяльності, створити сприятливі умови для підвищення кваліфікації, мотиваційні стимули для професійної переорієнтації та розвитку самозайнятості населення;

- до 2030 року забезпечити повну і продуктивну зайнятість та гідні умови праці для всіх жінок і чоловіків, зокрема молодих людей та інвалідів, і рівну оплату за працю рівної цінності відповідно до показників продуктивності праці;
- підвищити рівень зайнятості населення до 70 % у 2030 році за рахунок створення нових робочих місць;
- захищати трудові права і сприяти забезпеченню надійних і безпечних умов праці для всіх працюючих. У вищезазначеному проекті нормативно-правового документа ми можемо спостерігати певну конкретику у питанні забезпечення трудоресурсної безпеки, що дає підстави на сподівання щодо реалізації поставлених цілей у недалекому майбутньому [65].

Проте для формування більш точного та дієвого механізму забезпечення трудоресурсної безпеки необхідно прийняти ряд і інших нормативно-правових актів.

На думку, Тараканова В. І. «трудоресурсна безпека є важливою складовою економічної безпеки, чинником, що безпосередньо визначає стан інших її елементів (демографічної, соціальної, фінансової, інноваційної, продуктової та інших безпек), а також перебуває під їхнім впливом» [66].

Капітан В. розглядає «трудоресурсну безпеку в контексті розроблення методичних засад оцінювання рівня безпеки окремих регіонів. В результаті сформована сукупність показників для оцінювання із чітким виділенням трьох груп: «демографічні передумови», «економічна активність населення» та «прекаризація населення»» [67].

Вітчизняні науковці Бандур С. та Цимбал О. розглядають «трудоресурсну безпеку як гармонійне поєднання мінімум трьох складових:

- 1) оптимальної чисельності економічно активного населення та якості його людського капіталу (робоча сила + соціальний капітал);
- 2) гарантії запобігання усуненню національної робочої сили від професій і видів діяльності, що повноцінно підтримують спеціалізацію країни в глобальному просторі;

3) гарантії запобігання втрати резидентами національної економіки контролю над трудовими процесами, які забезпечують відтворення інноваційних технологій в будь-якому виді економічної діяльності, з метою підтримки потрібного порогу незалежності економіки країни» [68].

Враховуючи вищезазначене, в основі авторського поняття покладено підхід, тобто не загальне уявлення про рівень безпеки, а формування системи, яке буде готова до здійснення регулювання процесів пов'язаних із формування, розвитком та розподілом трудових ресурсів. Така система повинна об'єднувати інститути, які визначають дійсну потребу держави у трудових ресурсах, їх якості, потреби й можливості розвитку, здатності реалізації інтересів в рамках країни, показники трудової міграції та вплив на рівень національної безпеки. Не менш важливим елементом є, захист трудових ресурсів від негативної дії зовнішніх та внутрішніх загроз [69].

Потрібно підкреслити, що йдеться про загрози як демографічні, соціальні та інші, які в певній мірі впливають на трудові ресурси країни. Тобто трудоресурсна безпека повинна забезпечити належний захист трудових ресурсів від усіх можливих загроз. Досягнення економічних інтересів передбачає перш за все незалежності на всіх рівнях, зокрема: особи, підприємства, галузі, регіону та держави. Таке узгодження дозволяє уникнути виникнення та розвитку внутрішніх загроз.

Посилення конкурентоспроможності національної економіки важливе не лише з точки зору посилення глобалізаційних процесів, але й актуальне у зв'язку із внутрішніми трансформаційними процесами та необхідності досягнення рівня країн, які уже сьогодні формують постіндустріальне суспільство. Саме економічно розвинуті країни з однієї сторони виступають орієнтирами для України, але з іншої – конкурентами за найбільш цінні ресурси розвитку – трудові.

Узагальнюючи можна стверджувати, що сьогодні, попри існування важливості забезпечення трудоресурсної безпеки, немає його точного визначення місця та ролі в системі економічної безпеки держави. Виникає

певне поєднання з такими складовими, як демографічна та соціальна. Доцільно запропонувати власне визначення даному поняттю, трудовресурсна безпека це - це здатність держави забезпечувати формування, розвиток, розподіл, захист та ефективне використання трудових ресурсів для досягнення економічних інтересів і посилення конкурентоспроможності національної економіки.

Трудовресурсна безпека є важливим елементом економічного розвитку держави, який, складається з демографічної та соціально-трудової політики та забезпеує необхідну кількість та якість робочої сили, яка буде здатна забезпечувати високий рівень економічної безпеки держави.

1.2. Структура трудовресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави

Трудовресурсна безпека в Україні зазнає значного впливу з боку різних трансформацій у складі трудових ресурсів, які формуються внаслідок значних змін в економіці, шляхом загострення кризових явищу в соціально-економічній сфері, що в результаті відображає відсутність державного механізму управління трудовресурсним потенціалом.

Доцільно виокремити у складі трудовресурсної безпеки чотири основні компоненти (рис. 1.5).

На думку Щекович О.С. під «демографічною безпекою держави доцільно розуміти таку демографічну ситуацію, за якою відбувається якісний та кількісний розвиток населення в цілому та кожної особистості окремо відповідно до пріоритетів національного розвитку та безпеки, а також завдяки якій посилюється національна та економічна безпека держави, що в свою чергу, сприяє збалансованому та безпечному демографічному розвитку держави» [74].

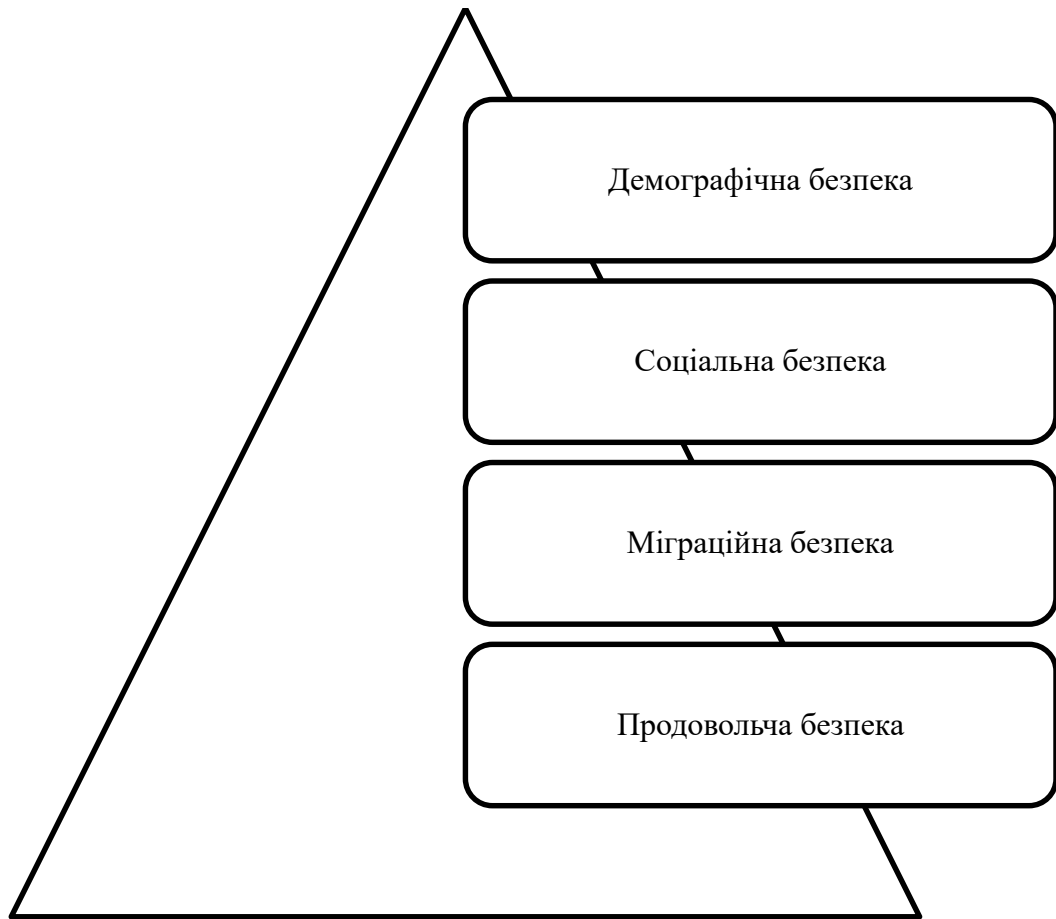

Рис. 1.5. Основні складові трудоворесурсної безпеки

Джерело: складено автором на основі [70-73]

Повне та розгорнуте визначення демографічної безпеки дає Саблук П. який зазначає, що «демографічна безпека - це такий стан демографічного розвитку, який за об'ємними і структурними показниками буде сприяти досягненню в перспективі відтворення населення все більш високої якості, створення передбачуваного, контрольованого перебігу основних демографічних процесів, забезпечення такого поєднання внутрішніх і зовнішніх умов в країні, які були б максимально сприятливі для демографічного розвитку» [75].

Левчук Н. М. зазначає, що «демографічна безпека являється складовою національної безпеки, яка, в широкому сенсі, являє собою підтримку комплексу соціальних, культурних та інших цінностей сучасного суспільства, наявність державних та інших механізмів, здатних адекватно реагувати на неминучі, в тому числі раптові, соціальні зміни. Іншими словами, це здатність

суспільної системи країни забезпечити високий рівень життєдіяльності нації та її конкурентні можливості у взаєминах із зовнішнім світом з метою надійного існування і стійкого розвитку» [76].

Відповідно до проекту закону «Про демографічну безпеку України», «демографічна безпека – стан захищеності особи, суспільства та держави від реальних і потенційних демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її демографічних інтересів» [77].

Більш широке визначення пропонує Рингач Н.: «демографічна безпека – це такий стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства та особистості відповідно до конституційних прав громадян України» [78].

Білоруські вчені Шахотько Л. і Анисов Л. вважають, що «демографічна безпека є складовою частиною національної безпеки і являє собою також стан і розвиток демографічної ситуації, соціально-економічні наслідки якої не погіршують економічне і соціальне становище в країні, не залежне від інших зовнішніх і внутрішніх умов» [79].

Ефимова М. Р. зазначає, що «демографічна безпека – це такий стан демографічного розвитку, який за об'ємним і структурним показниками буде сприяти досягненню в перспективі відтворення населення все більш високої якості, створення передбачуваного, контрольованого перебігу основних демографічних процесів, забезпечення такого поєднання внутрішніх і зовнішніх умов в країні, які були б максимально сприятливі для демографічного розвитку» [80].

Акімова Л. М. вважає, що «демографічна безпека – це захищеність життя та процесів природного безперервного відтворення людей» [81].

На думку Тринько Р. І. «демографічна безпека – стан захищеності національної економіки, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності

збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України» [82].

Враховуючи вищезазначене, необхідно зазначити, що демографічна безпека розглядається як процес захисту основних процесів життєдіяльності від реальних та потенційних загроз. Станом на 2018 рік за часткою жителів віком 60 років і старше Україна потрапила до тридцятки найстаріших держав світу, що означає виникнення трудоверсурсного дефіциту.

Ключовими вимогами для побудови індикаторів демографічної безпеки є зручність та простота розрахунку шляхом проведення оцінки демографічної безпеки на регіональному рівні. Проте система показників оцінювання демографічної безпеки повинна опиратися на концептуальну ідею та послідовність використання індикаторів.

Як результат зазначених вище тверджень, доцільно сформулювати авторське розуміння демографічної безпеки, під демографічною безпекою слід розуміти такий стан демографічного розвитку, який буде забезпечувати досягнення кількісних та структурних показників якісного життя суспільства, незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх загроз.

Наступним важливим складником трудоверсурсної безпеки виступає соціальна, яка визначає важливість стабільного розвитку соціально-економічної системи і тривалого збереження їх працездатності. Важливою якісною характеристикою робочої сили, в межах соціальної складової трудоверсурсної безпеки виступає освітня і професійно-кваліфікаційна структури.

На думку, Куценко В. І. «соціальна безпека - це стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ - матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантує мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей» [83].

Новікова О. вважає, що «соціальна безпека - стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливу загроз національній безпеці, що є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність» [84].

Шевчук П. зазначає, що «соціальна безпека – це стан життєдіяльності, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог» [85].

На думку, Русанова Т. та Хомра О. «соціальна безпека – це стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєвоважливих інтересів особи і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз» [86].

За Мініним Б. «соціальна безпека – це стан суспільства, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов і наданих соціальних благ – матеріальних, санітарно- епідеміологічних, екологічних, психологічних та інших, що визначають якість життя людини і суспільства» [87].

Скуратівський В. вважає, що «соціальна безпека – це складова національної безпеки, що визначає стан захищеності життєвоважливих інтересів суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам» [88].

На думку Лібанова Е. «соціальна безпека - стан захищеності від загроз соціальним інтересам, а також є результатом реалізації соціальної політики» [89].

Пирожков С. вважає, що «соціальна безпека – це результат ефективної соціальної політики, яка має застерігати суспільство від соціальних вибухів, відкритих і прихованих виявів громадської непокори та інших конфліктних ситуацій, сприяти підвищенню конкурентноздатності українського працівника за європейськими та світовими стандартами, виділяє її як важливу складову системи національної безпеки» [90].

Білорус О. зазначає, що «соціальна безпека - надійна захищеність життєвоважливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності» [91].

Серебряніков В., Хлоп'єв А. вказують, що «соціальна безпека – це сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і відносин в суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей, способу життя відповідно до потреб прогресу, теперішніх і майбутніх поколінь» [92].

Паламарчук В. зазначає, що «соціальна безпека – це недопущення умов, які сприяли неприйнятному зниженню рівня життя верств населення і окремих соціальних груп, що обумовлює соціальну деградацію, а також забезпечення умов збереження соціальної перспективи для всіх прошарків населення» [93].

Давидюк О. вважає, що «соціальна безпека - забезпечення певної якості життя людини і суспільства, всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, завдяки чому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і соціальних благ» [94].

На думку, Данилишин В. та Куценко В. «соціальна безпека – це гарантується поліпшенням якості життя і є сукупністю видів безпек, що зумовлені структурою людської життєдіяльності, її сферами: відносини окремих індивідів, груп людей, побудовані так, щоб з їхнім розвитком не виникала небезпека для кожного з них; стійке функціонування соціальних інститутів, що забезпечує стабільний розвиток суспільства» [95].

Повстин О., Самійло А. зазначають, що «соціальна безпека - сукупність видів безпеки, що зумовлена структурою людської життєдіяльності, її сферами, відносинами окремих індивідів, груп людей... гарантує поліпшення якості життя для задоволення потреб людей, своєчасне й адекватне реагування

держави та суспільства на кризові явища і суперечності, що дедалі більше загострюються» [96].

Науковець Весельська Л. вважає, «соціальну безпеку - позитивно врегульованими правовими нормами і реалізований на практиці стан, коли держава забезпечує наявними в її розпорядженні демократичними методами управління гідний рівень життя громадян та гарантує задоволення належних потреб її розвитку» [97].

Коленда Н. зазначає, що «соціальна безпека - стан захищеності соціальних інтересів населення від загроз щодо його соціального стану та рівня життєзабезпечення, за якого відбувається збереження та розвиток людського потенціалу, просте чи розширене відтворення населення, а також досягнення в суспільстві соціальної цілісності» [98].

На думку, Онищенко В. О. «соціальна безпека – це стан розвитку національної економіки, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз» [99].

В цілому підходи до трактування поняття соціальної безпеки можна згрупувати за двома напрямками: статичний (традиційний) та наслідковий.

Основоположники традиційного напрямку характеризують «соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства у широкому та вузькому значенні». Зокрема Грабко Є., Мінін Б., Новікова О., Русанова Т., Хомра О., Шевчук П. дають визначення соціальної безпеки близьке за змістом до визначення національної безпеки, закріпленого в Законі України «Про національну безпеку», та подають перелік загроз соціальній безпеці, а Скуратівський В. акцентує увагу на тому, що соціальна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки [100].

Науковці наслідкового напрямку характеризують соціальну безпеку як наслідок певних дій з боку держави, шляхом забезпечення соціальних інтересів і соціальних потреб громадян. Науковці Лібанова Е. та Пирожков С. пов'язують соціальну безпеку із соціальною політикою та зазначають, що

«соціальна безпека є наслідком ефективної соціальної політики», а низка інших – серед яких Власюк О. С., Білорус О., Давидюк О., Данилишин В., Куценко В., Паламарчук В., Серебряніков В., Хлоп'єв А. у своїх дослідженнях охарактеризовують значний взаємозв'язок соціальної безпеки із колом заходів її досягнення [101].

Доцільно зазначити, що деякі представники цього напрямку також вводять поняття «якості життя» та безпосередньо узалежнюють його із соціальною безпекою, серед них, зокрема, доцільно виокремити Давидюк О., Данилишин В., Весельську Л., Коленду Н., Куценко В., Повстин О. та Самійло А. [102].

На нашу думку, розуміння соціальної безпеки повинно поєднувати як мету, так і всі основні складові цього поняття. Відповідно під «соціальною безпекою» запропоновано розуміти стан, що характеризує захищеність соціальних інтересів людини, завдяки якій, з одного боку, забезпечується протистояння дестабілізуючій дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх загроз, що створюють соціальну напруженість у суспільстві, а з іншого боку, гарантується соціальний захист.

Слід розглянути ще одну складову трудоворесурсної безпеки, току як продовольчу безпеку.

Бардаченко В. В. вважає, що «продовольча безпека визначена як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [103].

Відповідно до проекту Закону України «Про продовольчу безпеку України» «продовольча безпека – соціально-економічний та екологічний стан в державі при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством в необхідній кількості, асортименті та відповідної якості» [104].

На думку Гайдуцького П. І. під «продовольчою безпекою слід розуміти такий еколого-економічний стан держави, за якого всі її громадяни забезпечені

продовольством у необхідній кількості, асортименті та відповідної якості, що підтримує найвищий рівень їх фізичного і психічного здоров'я» [105].

Лушпаєв С. визначає «продовольчу безпеку як стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продуктів харчування, що є безпечними для життя та здоров'я, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій» [106].

На думку Шкаберіна В. «продовольча безпека – це стан економіки, забезпечений відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, при якому, незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз, зберігається необмежена у часі здатність держави (суспільства) забезпечувати економічну та фізичну доступність для всього населення життєво важливих продуктів харчування в обсягах, якості й асортименті, достатніх для розширеного відтворення кожної особи у звичних умовах і мінімально необхідних для підтримки здоров'я та працездатності в надзвичайних продовольчих ситуаціях» [107].

Вараксіна О. зазначає, що «продовольча безпеку, як стан економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора забезпечуються фізична та економічна доступність продуктів харчування, достатність і збалансованість харчування для всіх верств населення в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні раціональних норм, що забезпечує найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я і соціальний розвиток» [108].

Кочетков О. вважає, що «продовольча безпека - це стан продовольчого ринку країни або групи країн, а також світового ринку, при якому забезпечується гарантований доступ всіх жителів планети, країни, регіону до продовольства у будь-який час і обсягах, необхідних для забезпечення активного й здорового способу життя» [109].

Прунцева Г. зазначає, що «продовольча безпека - сукупність державних інструментів регулювання стану продовольчого ринку, при якому досягається

фізична та економічна доступність населення до продовольства в кількості, необхідній для активного здорового життя» [110].

Варченко О. акцентує увагу, що «продовольча безпека характеризує стану продовольчого ринку країни або групи країн, а також світового ринку» [111].

ФАО відзначає, що «всі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний і економічний доступ до достатньої кількості безпечних і живильних харчових продуктів, які відповідають потребам і перевагам активного і здорового способу життя» [112].

Агентство США з міжнародного розвитку зазначає, що «продовольча безпека, що всі люди в будь-який час мають доступ до достатньої кількості продовольства для задоволення своїх потреб для продуктивного та здорового життя» [113].

Барраклотом С. та Ютінг П. акцентують увагу, що «продовольча безпека – це гарантування поставок і розподілу продовольства для всіх соціальних груп і окремих осіб; достатній рівень якості продовольства для задоволення потреб у харчуванні, а також платоспроможний попит, який вищий за мінімально необхідний для фінансової можливості придбання продуктів харчування» [114].

На думку Новікова Є. «продовольча безпека - достатня кількість та доступність продовольства, необхідна кількість і якість продуктів харчування, стабільність поставок продовольства» [115].

Мастерс Л. вважає, що «продовольча безпека – це забезпечення глобальної продовольчої безпеки є комплексною проблемою, що містить у собі виробництво продовольства у світовому масштабі, потреби й попит на продовольство як похідну від кількості й рівня життя населення у світі, експорт/імпорт продовольства як найважливіший фактор забезпечення необхідного рівня споживання, а також міжнародне регулювання й довгострокову стратегію» [116].

Забарна Ю. зазначає, що «продовольча безпека – це стан життєдіяльності населення усіх країн світового співтовариства, в якому кожному представнику людства гарантуються політичні та соціально-економічні права на забезпечення якісними продуктами харчування та питною водою, фізична можливість їх отримання у будь-який час та у будь-якому місці планети, в кількості, достатній для підтримки здорового способу життя та розвитку» [117].

Белінгер Н. та Мабсс-Зено К. зазначають, що «продовольча безпека вимагає, щоб кількість їжі була достатньою, щоб нагодувати всіх людей у світі; національна продовольча безпека прийнятна ймовірність того, що їжа для споживання в країні відповідає рівням біологічних потреб протягом року; місцева продовольча безпека визначається, як здатність кожної людини придбати продукти харчування» [118].

Таким чином, в основі даного визначення закладено стабільне забезпечення суспільства продуктами харчування, проте найчастіше зустрічаються три підходи.

Щодо першого підходу, то представники з більш розвинутою економікою акцентують увагу на споживання. На їхню думку, «продовольча безпека – це забезпечення гарантованого доступу населення до продовольства в кількості, необхідному для активного здорового життя». Таким чином, для забезпечення продовольчої безпеки існують різні альтернативи наприклад, імпорт або самозабезпечення, крім того між ними не існує суттєвої різниці при використанні подібного визначення [119].

Другий підхід охарактеризовує ключову позицію з точки зору сутності продовольчої безпеки виокремлюючи при цьому можливість країни до самостійного забезпечення необхідним обсягом та асортиментом продуктів. Згідно із даним підходом продовольча безпека передбачає вирішення ключових напрямків вирішення проблеми:

- 1) підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування;

- 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення;
- 3) усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників [120].

В основу третього підходу закладено дві компоненти: забезпечення достатньою кількістю продуктів харчування на продовольчому ринку країни та повний доступ для всіх верст суспільства [121].

Викладені вищі підходи ставлять акцент передусім на особистості та її інтересах у сфері забезпечення своїх першочергових потреб у продуктах харчування, тобто можливість забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства.

Таким чином, під «продовольчою безпекою» слід розуміти такий стан суспільства, за якого здійснюється гарантоване забезпечення фізіологічних потреб людини та родини в продуктах харчування, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Крім того, ще одним важливим компонентом є міграційна безпека.

На думку Кимлічка В. «міграційна безпека - це безпечний процес пересування або через міжнародний кордон або всередині країни, оплює яке охоплює будь який тип переміщення людей незалежно від причин» [122].

На думку Бертрама Д. «міграційна безпека включає економічні та демографічні фактори, які відповідають за розгортання міграцій та є другопідрядними щодо політичних, оскільки, опосередковуючи економічний та демографічний розвиток суспільства, визначаючи природу міграційних потоків, відповідно є головними при поясненні явища трудової міграції» [123].

Вейнер М. та Доуті А. зазначає, що «міграційна безпека – це взаємодія між державними призначеннями, при яких передається юрисдикція, пов'язана з тим, що мігранти, припиняючи бути членами державного походження, стають членами держави призначення» [124].

Малиновська О. А. пояснює «міграційну безпеку - як сутність міграційних процесів переважно з погляду економічних та юридичних

факторів, що дещо звужує саме поняття й не розкриває всі аспекти міграції, особливо в умовах розвитку сучасного світового співтовариства» [125].

На думку Хорева Б. С. «міграційна безпека – це система умов та заходів управління міграційною рухливістю населення шляхом загальноприйнятих ідей управління і об'єднаних єдиною концепцією засобів, за допомогою яких держава та її суспільні інститути, дотримуючись визначених принципів, що відповідають конкретним історичним умовам розвитку країни та регіонів, сприяють досягненню цілей у сфері координування міграційних процесів».

Денисюк С. наголошує на тому, що «міграційна безпека – це комплекс заходів, які належать до сфери державного управління і включають процес прийняття рішень, врегульований правовими нормами, контрольований представницькою владою і спрямований на впорядкування міграційних процесів» [127].

Кокорєва О. стверджує, що «міграційна безпека – це концептуально-обґрунтована сукупність заходів державних і недержавних установ щодо регулювання й контролювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічного розвитку приймаючого регіону, національної сумісності, специфіки психології мігрантів і кліматичних особливостей місць розселення з дотриманням принципів захисту економічної безпеки національної економіки, а також подолання наслідків процесів міграції, що розвивається стихійно» [128].

Бублій М. пропонує тлумачення «міграційної безпеки - як однієї з підсистем політики держави, міжнародний контекст який пов'язаний саме із зовнішньою міграцією робочої сили» [129].

Враховуючи вище зазначене, доцільно зазначити що міграційна безпека є досить багатограним поняттям, яке не конкретизує зміст, а лише абстрактно відображає всі властивості сфери міграції.

На нашу думку, міграційна безпека – це стан регулювання міграційних процесів, за якого створюються належні умови для реалізації інтелектуального і трудового потенціалу громадян усередині країни шляхом створення

правового, соціально-економічного та демографічного забезпечення розвитку суспільства.

Крім того, динаміка демографічних процесів є результатом соціально-економічних факторів, в якому демографічна складова в складі трудоворесурсної безпеки визначається як сукупність всіх складових трудоворесурсного потенціалу та характеризує ефективність забезпечення безпеки (рис. 1.6).

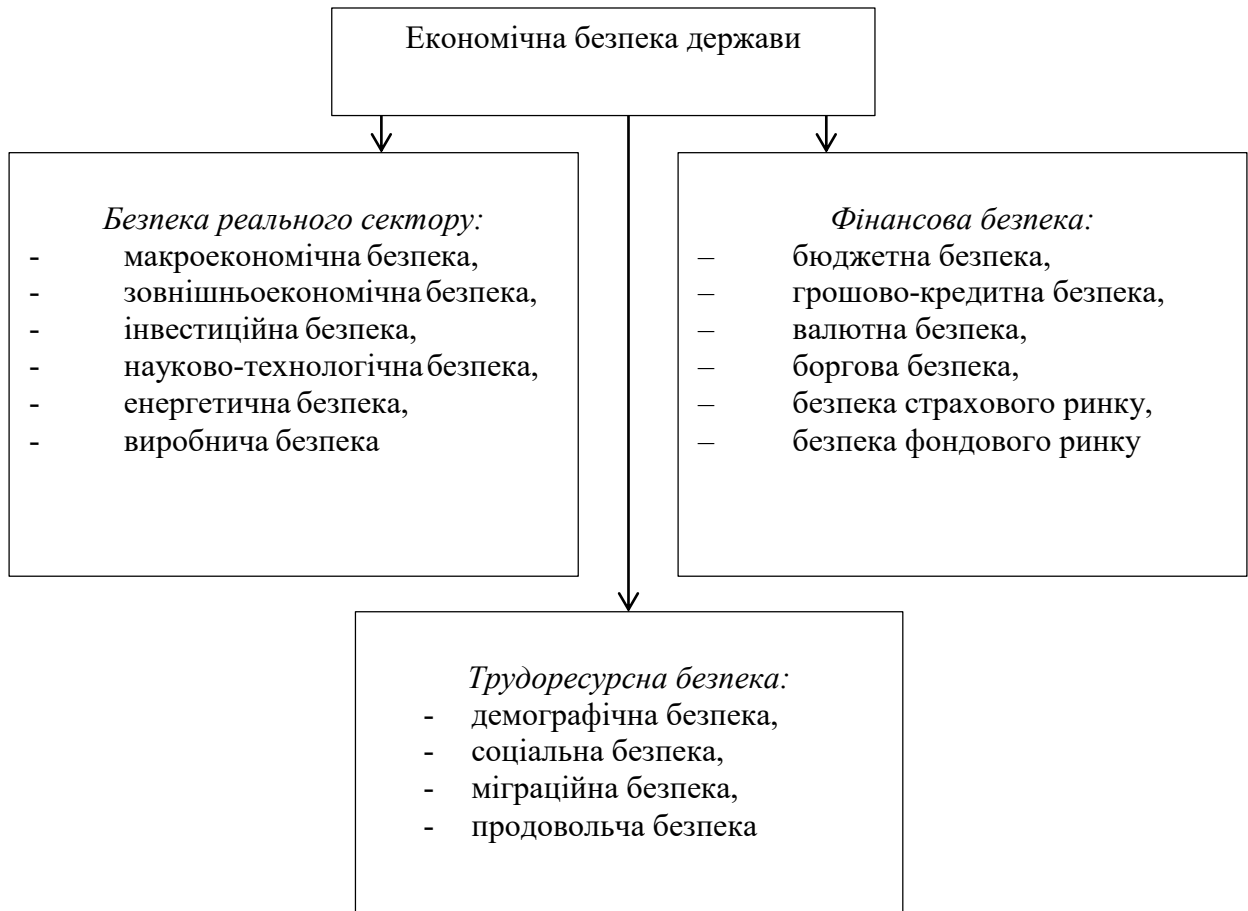

Рис. 1.6. Складові економічної безпеки держави

Джерело: складено автором на основі [130-138]

На відміну від соціальної складової трудоворесурсної безпеки, які безпосередньо впливають на якісні характеристики трудоворесурсного потенціалу в поточному періоді, демографічна визначає його кількісні характеристики, формуючи базу для його подальшого відтворення.

Таким чином, структура трудовресурсної безпеки визначається як процес захисту трудових ресурсів результатом яких є формування, розподіл, використання та протистояння демографічним та соціальним загрозам, а також загрозам які сформувалися в результаті реалізації трудового потенціалу.

1.3. Методичні підходи до оцінювання трудовресурсної безпеки держави

Важливим компонентом економічної безпеки є трудовресурсна безпека, яка увизначає стан усіх інших важливих елементів: соціальної, фінансової, інноваційної, продуктової та інших безпек. До основних ознак доцільно віднести: відповідність потребам економіки кількості економічно активного населення та якості його потенціалу; відсутність дефіциту робочої сили для видів діяльності, що визначають спеціалізацію країни в глобальному просторі; контрольованість соціально-трудоових відносин тощо.

Необхідно розглянути коожну із складових трудовресурсної безпеки більш детально.

Здійснюючи аналіз певної кількості показників, яку пропоровано використовувати для оцінки рівня демографічної безпеки, варто відзначити значну кількість показників для оцінювання різних аспектів демографічної безпеки (народжуваність, смертність, міграція, захворювання, сімейні стосунки).

На думку, Дударева В. Б. та Смелова П. А. сукупність показників демографічної безпеки об'єднати у три великі групи, такі як:

- показники рівня демографічної безпеки;
- показники напряду та швидкості зміни демографічної безпеки;
- показники наслідків зміни демографічної безпеки (демографічних втрат), що, на наш погляд, є нелогічним.

Автори показники захворювання на різні види хвороб (туберкульоз, СНІД, психічні розлади), смертність у працездатному віці,

мертвонароджуваність, рівень інвалідності віднесли до групи показників демографічних втрат або наслідків зміни демографічної безпеки, хоча вони є причиною зниження демографічної безпеки, але аж ніяк не її наслідком [139].

На нашу думку, найбільш прийнятним є групування системи показників демографічної безпеки які відображені в роботі Соболевої С. В., Чудаєвої О. В., «всі показники об'єднують у п'ять груп (природний рух населення, здоров'я і якісні характеристики населення, характеристики сім'ї, механічний рух населення та етнодемографічна структура населення). Такий поділ дає змогу оцінити основні аспекти демографічної безпеки і вважається найприйнятнішим щодо її оцінки» [140].

З огляду на пропоновані показники демографічної безпеки українських, російських і білоруських учених, а також на демографічну ситуацію автором пропонується модель індикаторів, що характеризують демографічну безпеку (табл. 1.1).

Дана система показників надає можливість отримати загальне уявлення про демографічну безпеку, а також відрізняється від існуючої тим, що охоплює всі сторони демографічної безпеки, і при цьому дані для розрахунку індикаторів містяться в офіційних статистичних і демографічних щорічниках України.

Перша група індикаторів демографічної безпеки містить шість показників і характеризує природне відтворення населення, тобто його зміну в результаті природних чинників. Показник життєвості або показник дожиття характеризує відношення числа народжених до померлих, є простим для розрахунків і зрозумілим в інтерпретації [146].

Таблиця 1.1

Система показників оцінювання демографічної безпеки України

№	Система показників	Характеристика
1	Показники природного відтворення населення	Показники життєвості населення; сумарний показник народжуваності; коефіцієнт смертності населення у віці 16-59 років; індекс над смертності чоловіків у віці 16-45 років; коефіцієнт смертності і дітей у віці до 1 року; коефіцієнт мертвонароджуваності.
2	Показники механічного руху населення	Коефіцієнт результативності міграційного обміну міського населення; коефіцієнт результативності міграційного обміну сільського населення; інтенсивність міграційного обороту.
3	Показники здоров'яз населення	Очікувана тривалість життя населення при народженні, років; різниця в очікуваній тривалості життя при народженні чоловіків і жінок; кількість дітей-інвалідів у віці 0–17 років (на 10 тис. дітей віком 0-17 років); кількість хворих зі вперше встановленим діагнозом «злоякісні новоутворення» (на 100 тис. населення); кількість населення у віці старше 18 років, що вперше визнано інвалідами (на 10 тис. населення у віці старше 18 років); кількість хворих зі вперше встановленим діагнозом хвороби системи кровообігу (на 100 тис. населення).
4	Соціально небезпечні хвороби населення	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом «активний туберкульоз» (на 100 тис. населення); кількість хворих з вперше встановленим діагнозом розладів психіки та поведінки (на 100 тис. населення); кількість хворих з вперше встановленим діагнозом захворювання на гонококову інфекцію (на 100 тис. населення); кількість хворих з вперше встановленим діагнозом «ВІЛ-інфекція» (на 100 тис. населення).
5	Девіантна поведінка населення	Кількість померлих у результаті навмисного само ушкодження (на 100 тис. населення); кількість злочинів (на 100 тис. населення); кількість померлих внаслідок нападу з метою убивства чи населення ушкодження (на 100 тис. населення); кількість померлих від причин, пов'язаних зі зловживанням алкоголем (на 100 тис. населення); кількість вперше зареєстрованих випадків розладів психіки і поведінки внаслідок вживання наркотичних речовин (на 100 тис. населення).
6	Показники характеристики сім'ї	Кількість дітей-сиріт в дітей, позбавлених батьківського піклування, віком 0-17 років (на 100 тис. дітей); кількість абортів на 1000 дітей, народжених живими; частка дітей, народжених матерями, що не перебували в зареєстрованому шлюбі.
7	Показники статевовікового складу населення	Коефіцієнт старіння населення (частка населення у віці старше 60 років); індекс молодості (співвідношення дітей 0-15 років та населення старше 60 років); кількість чоловіків на 1000 жінок у віці 15-49 років; вік балансування чоловіків і жінок.

Джерело: складено автором на основі [141-145]

Для оцінки народжуваності найбільш придатним є сумарний показник народжуваності як характеристика кількості народжених дітей жінкою протягом дітородного віку.

Протилежними показниками є показник смертності, яка характеризується значно більшою палітрою показників. Найперший – коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, який має важливе значення у характеристиці демографічних процесів і здоров'я населення. Не випадково ВООЗ визначає цей показник як ключовий в оцінці стану здоров'я поряд із середньою тривалістю життя і масою тіла дитини під час народження.

Смертність немовлят характеризує кумулятивний вплив комплексу соціально-економічних та екологічних факторів, характеризує статеві-віковий склад населення, рівень освіти і культури та відображає якість і доступність медичної допомоги, національні традиції, стан середовища проживання. Цей показник найбільш наочно характеризує розвиток країни загалом і свідчить про розвиненість системи охорони здоров'я [147].

Не менш важливим показником для оцінювання втрати поколінь є показник мертвонароджуваності, який нажалі є одним із найвищих у Європі. Доцільно охарактеризувати п'ять основних причин мертвонароджуваності в світі:

- ускладнення під час пологів;
- інфекції матерів під час вагітності;
- порушення здоров'я матерів (особливо – високий кров'яний тиск і діабет);
- затримка внутрішньоутробного розвитку плоду та вроджені аномалії.

У світі до основних факторів ризику мертвонароджуваності відносять зайву вагу та куріння. Таким чином даний показник характеризує ще рівень здоров'я матері та дитини, крім того ключовим елементом виступає і недостатнє медичне забезпечення [148].

Гендерні особливості смертності населення показує індекс надсмертності чоловіків віком 16–45 років, який надає можливість встановити гендерну

відмінність у передчасній смертності.

Досить складним соціальним явищем, який впливає на обмін трудовими навичками, досвідом і знаннями, сприяє розвитку особистості, впливає на сімейний склад, статевовікову структуру населення і безпосередньо пов'язаний із соціальною, галузевою та професійною мобільністю населення є механічний рух та розміщення населення.

Зовсім іншого напрямку набули міграційні процеси в Україні, адже в результаті інтенсивного переміщення сільських мешканців до міст утворилася система з досить високою концентрацією міського населення. Крім того вплив сільської молоді до міст та за її межі утворили деформацію всіх демографічних процесів у сільській місцевості, що значно посприяло на скорочення народжуваності, зниження природного приросту сільського населення та збільшенню осіб пенсійного віку, зростанням смертності [149].

Результати щодо міграційних процесів є не досить точними, адже статистичні дані щодо міграційних процесів є недосконалими та не повними. Значна трудова міграція є досить вагомою проблемою в Україні, яку визнають за кордом, проте в українських звітах така інформація є не досить повною, що значно сприяє на повноцінне оцінювання даної інформації.

Ще одним важливим показником є показник інтенсивності міграційного обороту, що характеризує переміщення населення і визначається як сума мігрантів та емігрантів у розрахунку на 1000 осіб постійного населення. Даний показник відображає кількість населення, яка протягом року змінила місце проживання.

Здоров'я населення – важливий елемент оцінювання рівня життя населення та соціально-економічного становища країни або регіону, тому при оцінюванні демографічної безпеки і виступає як якісна характеристика, адже протягом останніх років на фоні зменшення чисельності постає найбільш актуальним питанням. Адже саме від якості здоров'я залежить життєздатність у соціально-суспільному організмі і можливості його безперервного гармонійного зростання та процвітання. Для оцінювання даного показника

необхідно розрахувати шість складових.

Для оцінки здоров'я населення пропонуємо використовувати загальнозживаний показник «очікувана тривалість життя при народженні», проте необхідно використати показник «різниця в очікуваній тривалості життя чоловіків і жінок», адже він характеризує значні гендерні відмінності у тривалості життя в Україні.

Необхідно зазначити, що втрату здоров'я характеризує захворюваність населення на злоякісні утворення, оскільки рівень смертності в Україні від цієї хвороби становить 60–70%.

Ще одним важливим елементом втрати здоров'я є зростання інвалідності населення. Останні 20 років загальна кількість інвалідів подвоїлася. Для оцінки рівня здоров'я населення, можливості вести здорове життя пропонується показник чисельності населення у віці старше 18 років, що вперше визнано інвалідами, оскільки, на нашу думку, саме цей показник дасть змогу оцінити рівень здоров'я населення, на відміну від загальної захворюваності

Для характеристики якості здоров'я дітей Соболева С. В. пропонує в показники демографічної безпеки включити частку дітей 1–2 груп здоров'я віком 0–15 років. У проекті закону «Про демографічну безпеку в Україні» також запропоновано включити показники «частки дітей-інвалідів та дітей з психічними вадами розвитку». Звичайно, якісна характеристика молодого покоління має досить важливе значення, але застосування цього показника має виходити з наявної статистичної інформації та її доступності. Тому, на нашу думку, для цього доречним буде використання показника кількості дітей-інвалідів віком 0–17 років у загальній чисельності дітей, який дасть змогу дослідити здоров'я молодого покоління та майбутній людський потенціал країни [150].

Окремою групою індикаторів, які характеризують якість населення, необхідно окреслити соціально-небезпечні захворювання населення,

виникнення яких пов'язане здебільшого з несприятливими умовами, які приносять шкоду громадянам і потребують соціального захисту.

При оцінюванні соціально небезпечних хвороб необхідно визначити такі показники, як туберкульоз, СНІД, венеричні захворювання, розлади психіки та поведінки, враховуючи показники вперше зареєстрованих випадків захворювань, які більш точно охарактеризують рівень їх виникнення.

Блок індикаторів девіантної поведінки населення включено до демографічної безпеки через руйнівний вплив девіантних явищ на суспільство. Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, набула останніми роками масового характеру і поставила цю проблему в центр уваги дослідників. Адже значне поширення даних явищ, як злочинність, самогубства, а також залежність від психоактивних речовин (алкоголізм, наркоманія) значно підвищують соціальну нестабільності та напруженості у суспільстві [151].

Така поведінка населення відображає невідповідність соціальним нормам та ступінь духовно-культурної деградації населення, що сприяє підвищенню демографічної небезпеки та негативно впливає на якісні і кількісні показники ів населення.

Іншим важливим показником для оцінювання є показник вживання алкоголю, для його характеристики науковцями пропонується показник вживання алкоголю на душу населення, який, за даними ВООЗ, становить в Україні 8 літрів на душу населення. Проте на нашу думку, більш доречним є показник «кількість померлих від хвороб, безпосередньо пов'язаних зі зловживанням алкоголем», адже цей показник дасть змогу оцінити ризик померти внаслідок вживання алкоголю. До причин смертності науковці, що досліджували цю проблему, відносили чотири причини смертності:

- випадкові отруєння алкоголем;
- алкогольна хвороба печінки;
- хронічний алкоголізм;
- алкогольні психози.

Зі зміною статистичної звітності смертності населення починаючи з 2008 р. до причин смертей, пов'язаних з алкоголем, віднесено розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, дегенерацію нервової системи, спричинену вживанням алкоголю, алкогольну кардіоміопатію, алкогольну поліневропатію, алкогольну хворобу печінки, хронічний алкогольний панкреатит [152].

Поширення девіантної поведінки, соціальних хвороб та соціального сирітства впливає на зростання рівня злочинності. Особливо важливою є смертність населення у результаті вбивств чи ушкоджень, що характеризує особливу жорстокість злочинності. Важливим аспектом людського розвитку та людської безпеки є захист від фізичного насильства; злочинність, зокрема, посягає на життя, здоров'я, основні права та гідність особи.

До причин зростання самогубств доцільно віднести нездатність адаптуватися до умов життя або невміння вирішувати проблеми, які характеризують, з одного боку, загострення протиріч у суспільстві, а з іншого – зниження психічного здоров'я населення та невміння адаптуватися. Самогубства є ключовим елементом загострення соціальних протиріч та зниження цінності людського життя. Тому окремим блоком показників є статеві-віковий склад населення, а саме статеві-вікова структура, яка виражається показником старіння населення (частка населення старше 60 років), індекс молодості або заміщення поколінь, який показує, скільки дітей у віці 0–15 років припадає на населення у віці старше 60 років. Ці показники доповнюють один одного: старіння показує частку населення старше 60 років, а індекс молодості – можливість заміщення поколінь. Статеві-віковими характеристиками є вік балансування – це вік, у якому чисельність чоловіків і жінок урівноважується, а також чисельність чоловіків на 1000 жінок у віці 15–49 років, тобто в репродуктивному віці для жінок. Дані показники необхідні для передумов утворення сім'ї [153].

Для оцінки демографічної безпеки окремим блоком виділено показники характеристики сім'ї. Наразі інститут сім'ї та шлюбу відображається у

порушенні сімейних відносин; його найбільшим проявами є позашлюбна народжуваність, покинуті діти та аборти. Переривання небажаної вагітності є однією з основних соціальних проблем, адже небажання мати дитину чи позбавитися від неї за допомогою абортів є не лише соціально-економічною проблемою, але й проблемою моралі.

Соціальне сирітство тісно пов'язане із занепадом інституту сім'ї та небажанням чи нездатністю виконувати свої батьківські обов'язки. Соціально виключеними особами є соціальні сироти, адже наявність дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, свідчить про стан моральних засад та цінність сім'ї, крім того все це впливає на загрозу демографічної безпеки.

В країнах Європи значно поширеною є позашлюбна народжуваність, яка вважається нормальною зміною інституту сім'ї під впливом демографічного переходу в умовах індустріалізації проте на нашу думку, це є певним занепадом та знеціненням шлюбу та материнства, адже надмірне зростання позашлюбної народжуваності є загрозою демографічній безпеці. Для оцінки характеристика сім'ї не використано традиційні показники розлучуваності, шлюбності та несталості шлюбів, які пропонуються окремими науковцями. Це пов'язано з низькою інформативністю цих показників через поширення громадянських шлюбів та зміни у статистичному обліку розлучень [154].

До порушення рівня демографічної безпеки кожен зі складників відтворення населення має важливе значення, зокрема такі як: депопуляція, зниження народжуваності, зростання смертності та зниження очікуваної тривалості життя, зростання захворювання та міграції.

У випадку коли здійснюється порушення демографічного розвитку і демографічної небезпеки, виникають демографічні ризики, які відображають високий рівень демографічних загроз та їхня тривала дія сприяє виникненню демографічних втрат. Тому дана система надає можливість згрупувати і проаналізувати загрози демографічній безпеці та виявити найбільші з них.

Демографічна безпека означає гарантію виживання населення в сучасних умовах, досягання якої у перспективі реалізації населенням надасть

можливість зорієнтувати свої стратегічні завдання і стає головним суспільним пріоритетом. Така система показників демографічної безпеки відображає основні проблеми її формування і призначена для прийняття управлінських рішень щодо запобігання кризовим явищам [155].

Вітчизняний та зарубіжний досвід розрахунку показників соціальної (національної) безпеки свідчить про те, що показники, які характеризують ефективність соціальної політики, не завжди співпадають з показниками соціальної безпеки. Такий висновок витікає з того, що перед ними (показниками) стоять різні цілі. Показники ефективності соціальної політики характеризують результати здійснення соціальної політики, досягнення поставлених цілей, стан соціуму і соціального благополуччя громадян України [156].

Показники соціальної безпеки характеризують ступінь негативних результатів здійснення або нездійснення соціальної політики в її окремих напрямках. При цьому, особливої уваги потребують показники, які свідчать про можливість настання загрози соціальній безпеці, як регіонального так і національного масштабу.

Інтегральний показник соціальної безпеки України в цілому складається з п'яти інтегральних показників складових соціальної безпеки у сферах соціальної політики:

- соціально-трудова відносин;
- демографічній сфері;
- соціального розшарування;
- соціального захисту;
- безпеки життя.

Враховуючи вищезазначене, пропонується наступна методика розрахунків показників соціальної безпеки, що становлять її загрозу, а також інтегральних показників по напрямках соціальної політики та інтегральний показник соціальної безпеки в цілому:

1. Формування переліку показників;

2. Визначення характеристичних значень показників (норма – оптимальне значення показника, виклик, загроза);
3. Нормування показників (визначення, розрахунок) величини норми показника P_n , величини виклику показника P_v , величини загрози показника P_z ;
4. Визначення вагових коефіцієнтів для кожного показника;
5. Розрахунок інтегральних показників соціальної безпеки по окремих сферах соціальної політики та інтегрального показника соціальної безпеки в цілому по Україні [157].

Для групування переліку індикаторів необхідно орієнтуватися на наступні принципи:

- репрезентативності (включені найбільш суттєві показники, що впливають на рівень соціальної безпеки держави);
- достовірності (адекватно відображають стан складової безпеки);
- інформаційної доступності (під час розрахунку використовуються офіційні дані Держстату, державних органів та публічні експертні оцінки).

Для розрахунку інтегрального показника за певний період у разі застосування окремих показників, які мають значний інтервал періодичності оприлюднення, наприклад, один раз на рік або публікуються із значною часовою затримкою, використовуються останні наявні значення цих показників [158].

Для всіх показників складових стану соціальної безпеки України запропоновані окремі значення, які встановлюють рівень соціальної безпеки.

Діапазон характеристичних значень кожного показника поділений на три зони: зона загрози, небезпечна зона, безпечна зона.

Інфографіка показника дає графічне зображення зв'язку характеристичних значень (рівня) соціальної безпеки за зональним принципом:

- зона загрози – значення фактичних показників соціальної безпеки P_f між величини загрози P_z і величини максимальної загрози $P_z \text{ макс}$;

- небезпечна зона – значення фактичних показників соціальної безпеки P_f між величинами виклику P_v і загрози P_z .
- безпечна зона - значення фактичних показників соціальної безпеки $\overline{P_f}$ між величинами виклику P_v і мінімальної загрози P_z .

Нормування показників соціальної безпеки здійснюється таким чином, щоб її характеристичні значення потрапляли у визначені зони рівня соціальної безпеки (рис. 1.7) (Додаток В.1).

Для здійснення розрахунку інтегрального показника використовують окремі показники, що мають досить значний інтервал періодичності оприлюднення.

Оцінювання міграційної безпеки здійснюється шляхом аналізу показників міграції. Абсолютними показниками міграції є кількість прибулих (I), кількість вибулих (E), валова міграція (IE), сальдо міграції (S) (механічний приріст або чиста міграція), які можна визначити як по кожній адміністративно- територіальній одиниці, так і по країні загалом за півріччя чи за рік в цілому або загальним підсумком за декілька років. До відносних показників міграції робочої сили відносять загальні коефіцієнти прибуття (K_p) та вибуття (K_v) (Додаток В.2).

Групування прибулих та вибулих за регіонами прибуття (вибуття), за їхньою освітою, національністю, а також за причиною в'їзду (виїзду). Також, за віком будується структурне групування (з п'ятирічним інтервалом) та типологічне, в якому виокремлюються групи осіб, молодших/старших працездатного віку та працездатного віку, а також група молоді (15-28 років).

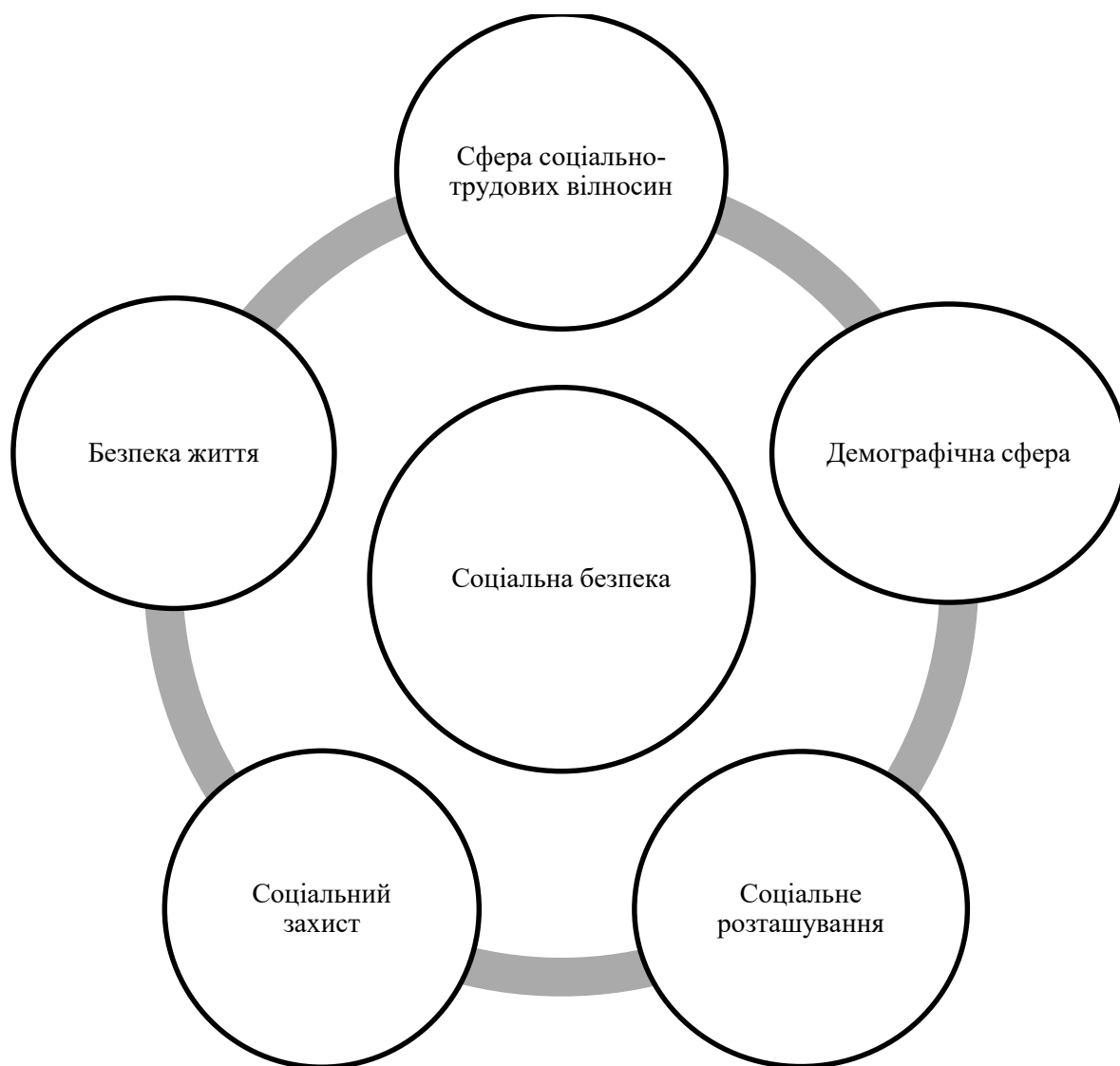

Рис. 1.7. Нормування переліку показників соціальної безпеки

Джерело: складено автором на основі [159-164]

Необхідно здійснювати оцінювання статеві-вікової структури через сальдо міграції, яке розраховується як співвідношення вибулих та прибулих у цілому та окремо за статеві-віковими групами; співвідношення внутрішньо – та міжрегіональних міграційних потоків, а також чисельності мігрантів до близького та далекого зарубіжжя; співвідношення сальдо міграції чоловіків та жінок; сальдо міграції міського та сільського населення.

Окремо визначаються показники інтенсивності міграційних процесів і подаються в проміле. Вони надають можливість оцінити рівень рухливості населення конкретної території, а також порівняти між собою рівні рухливості населення різних по рангу та величині регіонів, виявити динаміку

міграційного руху. Проте, використання цього показника обмежене тим, що його величина залежить не лише від інтенсивності міграційних зв'язків того або іншого регіону з іншими, а також від міграційної ємності регіону вселення та міграційної можливості регіону виходу, отже отримані дані неможна використовувати з 100% вірогідністю та при аналізі за необхідне використовувати додаткові дані (рис. 1.8).

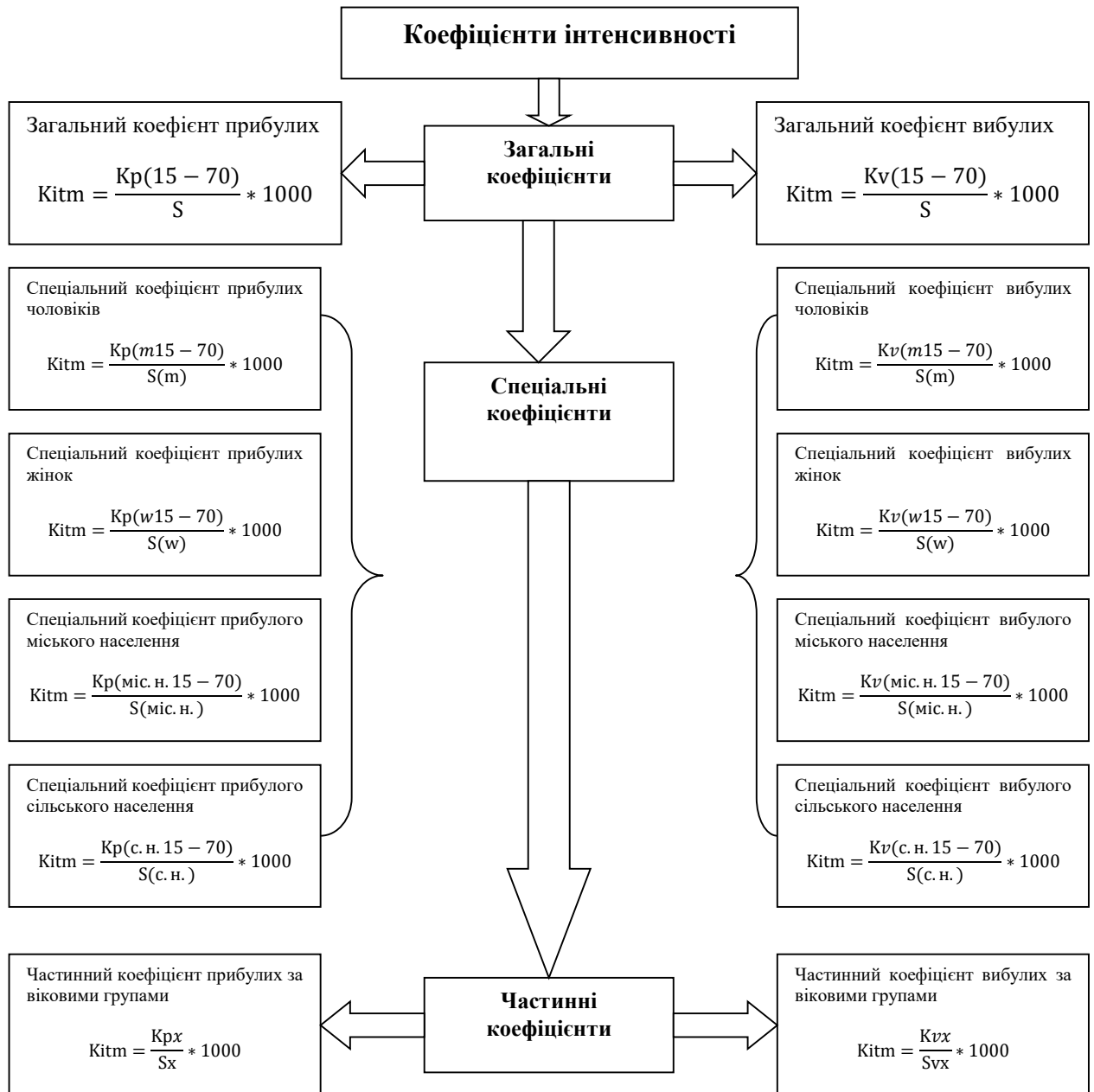

Рис. 1.8. Система аналітичних показників статистичного оцінювання інтенсивності трудової міграції

Джерело: сформовано автором на основі [165-166]

Рівень міграції відображає загальний коефіцієнт інтенсивності, що може розмежовуватися на спеціальні коефіцієнти інтенсивності, що характеризують міграцію за ознакою статті, місцем проживання та часткові або частинні коефіцієнти інтенсивності, що характеризують інтенсивність руху в окремих вікових групах.

На думку, Романенко І. О. «інтенсивність трудової міграції – це статистична характеристика рухливості економічно-активного населення, що характеризує частоту її проявів у конкретних соціально-демографічних групах, типах місцевості та розраховується як відношення числа прибулих або числа вибулих до економічно активного населення на регіональному, національному та міжнародному рівнях» [166].

У якісній характеристиці соціальних процесів населення відображається основне призначення загальних коефіцієнтів інтенсивності трудової міграції населення. Рівень інтенсивності руху економічно-активного населення у різних видах економічної діяльності впливає на основні коефіцієнти інтенсивності трудової міграції

Головне завдання загальних коефіцієнтів інтенсивності трудової міграції населення полягає у якісній характеристиці руху економічно активного населення. Загальні коефіцієнти міграції обчислюють щодо всього населення. Це коефіцієнти: прибуття і вибуття, рухомості (валової міграції) та міграційного приросту.

Інтенсивність трудової міграції стосовно різних груп населення (чоловіків або жінок, міського чи сільського населення), в якому той чи інший процес може відбуватися, вимірюється за допомогою спеціальних коефіцієнтів. Спеціальні коефіцієнти розраховуються як відношення числа мігрантів відповідної групи населення (P_x , V_x) до середньої чисельності населення цієї групи (S_x) в регіоні виходу або вселення [167].

Доцільно зазначити, що оцінювання продовольчої безпеки здійснюється на основі як загальних, так і специфічних методичних підходів. Із загальної сукупності показників науковці виокремлюють три основні групи, які

стосуються:

- фізичної доступності агрохарчових продуктів, що характеризується наявністю продовольства в необхідному асортименті на території держави та відповідного її регіону у будь-який момент часу;
- економічної доступності агрохарчових продуктів, що характеризується здатністю населення незалежно від їх місця проживання і соціального статусу придбавати продовольство, принаймні на мінімальному рівні споживання;
- безпеки агрохарчових товарів для споживачів, що характеризується ефективним функціонуванням механізму запобігання виробництву та реалізації неякісних продовольчих товарів.

Комітет із всесвітньої продовольчої безпеки (ФАО) у щорічних звітах про стан всесвітньої продовольчої безпеки аналізує показники:

- динаміка виробництва зернових в основних країнах-імпортерах зерна (Індія, Китай тощо);
- частка кінцевих запасів зернових культур у загальному обсязі їх виробництва;
- динаміка виробництва зернових в країнах з дефіцитом агрохарчових продуктів, що виник унаслідок низьких доходів;
- обсяги поставок п'яти основних світових експортерів зерна пшениці і кукурудзи до потреб імпортоорієнтованих країн;
- динаміка експортних цін на основні види зернових [168].

Також у дослідженнях ФАО використовуються й інші показники для аналізу стану та перспектив забезпечення продовольчої безпеки, які можна класифікувати за такими сферами: наявність агрохарчових продуктів, їх економічна доступність, збалансованість і повноцінність харчування різних груп громадян, охорона здоров'я та міжнародна економічна інтеграція (табл. 1.2).

Досліджуючи світову продовольчу проблему та продовольчу безпеку експерти Світового Банку застосовують близько п'ятисот показників. Інша, розроблена експертами ФАО, система для аналізу рівня продовольчої безпеки

держави налічує 26 показників, які можна об'єднати у 3 групи: визначальні, результативні та показники ступеня вразливості продовольчої безпеки держави (Додаток В.3).

Таблиця 1.2

Показники для аналізу стану продовольчої безпеки держави та світу за сферами застосування

Сфери застосування	Показники
Наявність агрохарчових продуктів, харчування, охорона здоров'я	- Кількість громадян держави, які недоїдають, млн осіб - Частка населення країни, яке недоїдає, % - Середньорічне споживання енергії з їжею з розрахунку на душу населення, ккал/добу - Діти у віці до 5 років з дефіцитом ваги середнього і важкого ступеня, % - Смертність серед дітей у віці до 5 років на 1000 народжених
Економічна доступність агрохарчових товарів	- Національний дохід на душу населення, доларів США - Валовий внутрішній продукт з розрахунку на душу населення, PPP в доларах США - Приріст ВВП з розрахунку на душу населення, % - Частка витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств, % - Частка товарної торгівлі, % до ВВП - Зростання реальної торгівлі за вирахуванням зростання реального ВВП, %
Міжнародна економічна інтеграція держави	- Загальний обсяг прямих зарубіжних інвестицій, % до ВВП - Динаміка зростання світової торгівлі і ВВП, % - Частки світових запасів зернових (пшениця, кукурудза, рис), % - Індекс вартості імпорту базових продуктів харчування в млн. доларів США - Індекс імпорту базових продуктів харчування в натуральному виразі (зернові, м'ясо і молочні продукти, цукор, рослинна олія, жири та насіння олійних культур)

Джерело: сформовано автором на основі [169-173]

У першій групі системи ФАО зібрано визначальні показники, які характеризують структурні умови забезпечення продовольчої безпеки держави. Наприклад, продовольча небезпека може бути наслідком відсутності адекватних економічних механізмів щодо забезпечення співставного рівня цін

на агрохарчові товари з доходами громадян.

Другу групу формують результативні показники, які провокують загрози продовольчій безпеці через обмежений доступ до агрохарчових продуктів та недостатній рівень їх споживання населенням.

Третя група містить показники, що характеризують ступінь вразливості продовольчої безпеки держави в динаміці та її залежність від політичної стабільності та соціально-економічної злагоди в суспільстві. Це ще раз підтверджує необхідність введення до економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави спеціального компонента – платформи для врегулювання суперечностей між різними стейкхолдерами, проведення ними переговорів, вироблення спільної позиції щодо економічної політики. Оцінка результативності економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави вимагає кількісного та якісного аналізу цієї категорії через систему спеціальних показників, розгляд їх в статичній й динамічній.

Методика визначення основних показників продовольчої безпеки держави затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки». На її основі Міністерством економічного розвитку і торгівлі України починаючи з 2007 р. щорічно розробляється звіт про стан продовольчої безпеки країни, який розраховується за сімома показниками:

- добова енергетична цінність раціону громадянина (ккал);
- достатність споживання окремого продукту (% до раціонального рівня);
- наявність запасів зерна у ресурсах держави (та від обсягу внутрішнього споживання);
- економічна доступність агрохарчових продуктів (частка витрат на продовольство в загальних витратах громадян);
- коефіцієнт диференціації витрат на харчування за соціальними групами населення;
- ємність внутрішнього ринку по окремих агрохарчових продуктах;
- продовольча незалежність по окремих агрохарчових продуктах [174].

Враховуючи вищезазначене, можна зазначити, трудовресурсна безпека характеризується багатьма індикаторами, які відображають доцільність використання для оцінювання індексного економіко-статистичного аналізу, який потребує здійснення поетапного розрахунку індексів індивідуальних показників, визначення на основі індивідуальних індексів групових інтегральних індексів (агрегованих макропоказників стану окремих складових трудовресурсної безпеки) та зведення останніх до єдиного інтегрального індексу. В результаті, нами пропонується наступний алгоритм етапності та послідовності оцінки (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Етапність оцінки рівня трудовресурсної безпеки

Джерело: складено автором на основі [175-178]

Даний методичний підхід дозволяє оцінити рівень і динаміку зміни трудовресурсної безпеки України та її регіонів, відобразити інтегральний

індекс у систему групових індексів та індикаторів для визначення «вузьких місць», як результат — аналіз пріоритетних напрямів державної політики в цій сфері, розроблення відповідних заходів впливу на структурні елементи.

Формування переліку індикаторів здійснювалося за принципами репрезентативності (включення найбільш суттєвих показників, що впливають на рівень трудоресурсної безпеки), достовірності (адекватно відображають стан об'єкта дослідження) та інформаційної доступності (під час розрахунку використовуються офіційні статистичні дані та публічні експертні оцінки).

Відібрано групи індикаторів, що характеризують: демографічні передумови формування трудоресурсного потенціалу; економічну активність населення; рівень прекаризації населення (табл. 1.3).

Поняття «прекаризація» (від англ. precarity, фр. precarite — нестійкість, хиткість, нетривкість, неміцність) у багатьох сучасних дослідженнях пов'язується з поширенням нестандартних (нетипових, нетрадиційних) форм зайнятості та моделей організації робочого часу, а саме: зайнятості на умовах неповного робочого дня; зайнятості на умовах строкових трудових договорів; тимчасової, непостійної зайнятості, включаючи запозичену працю (аутсорсинг і лізинг персоналу); дистанційної зайнятості; неформальної зайнятості; нереєстрованої зайнятості у формальному секторі та ін.

У процесі «пристосування» бізнесу до нових умов, необхідно здійснити тісний взаємозв'язок із інформатизацією та сервісизацією економіки, проте за результатами статистичних даних, балансів у застосуванні стандартної та нестандартної зайнятості в Україні доцільно зазначити, що на сьогодні в Україні дані компоненти порушені, що призводить до негативних соціальних наслідків.

Колот А. зазначає, що поняття «прекаризація» слід трактувати «як поширення багатоманітних форм нестандартної зайнятості і одночасно як суспільне явище, що пов'язане зі збільшенням прошарку людей, які відчують хиткість, ненадійність, нестабільність свого стану, свого соціального буття» [180].

Таблиця 1.3

**Перелік базових показників для оцінки рівня трудовересурсної безпеки
України**

№	Показник	Характер показника: стимулятор (+); дестимулятор (-)
1.	Демографічні передумови	-
1.1.	Середній вік населення, років	-
1.2.	Коефіцієнт Россета (частка населення у віці 60 років і старше у загальній чисельності населення), відсотків	-
1.3.	Частка населення у віці 16–59 років у загальній чисельності населення, відсотків	+
1.4.	Демографічне навантаження працездатного населення особами старшого віку, на 1000 осіб у віці 16–59 років	-
2.	Економічна активність населення	-
2.1.	Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, відсотків	+
2.2.	Рівень безробіття населення у віці 15–70 років, відсотків	-
2.3.	Відношення рівня безробіття за методологією МОП до зареєстрованого безробіття, раз	-
2.4.	Рівень тривалого безробіття (понад 6 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних	-
2.5.	Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб	-
2.6.	Рівень працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян, у відсотках до загальної чисельності осіб, які перебували на обліку	+
2.7.	Рівень економічної неактивності населення у віці 15–70 років, відсотків	-
3.	Прекаризація населення	-
3.1.	Зайнятість населення віком 15–70 років у неформальному секторі економіки, відсотків до усього зайнятого населення	-
3.2.	Знаходились у відпустках без збереження заробітної плати, відсотків до кількості штатних працівників	-
3.3.	Переведені з економічних причин на неповний робочий день, відсотків до кількості штатних працівників	-
3.4.	Кількість працівників, які прийняті на роботу на умовах неповної зайнятості, відсотків до облікової кількості штатних працівників	-

Джерело: складено автором на основі [179]

Втрати матеріального характеру очевидні:

- позбавлення можливості забезпечувати гідні умови життя;

- неповноцінне відтворення робочої сили; відсутність перспектив розвитку людського капіталу тощо [180].

Не менше значимими є втрати іншого характеру: людина все більше відчуває себе виключеною із суспільного життя; людина перебуває у стані стресу, невпевненості; людина втрачає можливість планувати — планувати створення сім'ї, народження дитини, освіти своїх дітей, придбання товарів довготривалого характеру; людина відчуває себе незахищеною, опиняється наодинці зі своїми проблемами.

Як свідчить аналіз, реальними загрозами для трудоресурсної безпеки України є:

- природне скорочення та прогресуюче старіння жителів країни;
- висока захворюваність та смертність працездатного населення, зокрема чоловіків, що погіршує параметри трудоресурсного потенціал;
- потужні еміграційні процеси.

Загальний рівень трудоресурсної безпеки визначається результатами оцінювання відхилення значень індикаторів трудоресурсної безпеки від еталона, яким є їх порогові значення. Грицина Л. А. вважає, що «порогові значення індикаторів трудоресурсної безпеки – це величини, порушення яких зумовлює несприятливі тенденції у процесах формування, розподілу і використання трудових ресурсів. Установлення порогових значень індикаторів трудоресурсної безпеки є частиною інтерпретації результатів статистичних вимірів» [181].

Загальний характер і рівень прояву загроз в окремих сферах трудоресурсної безпеки надають можливість встановити, які компоненти трудоресурсної безпеки містять найбільшу кількість загроз стабільному соціально-економічному розвитку та здійснити побудову інтегральної моделі трудоресурсної безпеки на основі індикаторів.

На нашу думку, слід використати методикку кількісних оцінок, запропоновану доктором економічних наук, дослідником питань економічної безпеки Власюком О. С., для цього необхідно побудувати ієрархічну модель

на основі системного аналізу і подальшого розрахунку групових та інтегрального показників. Загальне оцінювання рівня трудоворесурсної безпеки передбачає створення статистичної бази даних числових значень її демографічних, соціальних і економічних індикаторів в табличному процесорі Excel, а також задавання порогових значень цих індикаторів у вигляді еталона. На рис. 1.10 подано кількісні індикатори, що, відображають динаміку розвитку окремих компонент трудоворесурсної безпеки (Додаток В.4) [101].

Добір індикаторів необхідно здійснювати на основі доступної офіційної статистичної інформації за цей період з урахуванням основних вимог до індикаторів як надійного засобу вимірювання (чіткість, суттєвість, економічність, адекватність, перевірюваність). Задані порогові значення вказують на гранично-критичні рівні відповідних показників, порушення яких призводить до виникнення загроз у межах відповідних компонент трудоворесурсної безпеки – демографічної, соціальної або у сфері реалізації трудоворесурсного потенціалу.

На основі проведеного дослідження, встановлено, що оцінювання демографічної (природне відтворення населення; механічний рух населення; здоров'я населення; статеві-віковий склад населення), соціальної (соціально-трудова відносини; демографічна сфера; соціальне розшарування; соціальний захист; безпека життя), міграційної (рух населення) та продовольчої безпеки (забезпеченість населення окремими видами продуктів) здійснюється на основі показників, які важко оцінити з економічних позицій, що не дозволяє належним чином з'ясувати наслідки впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на кожен зі складових.

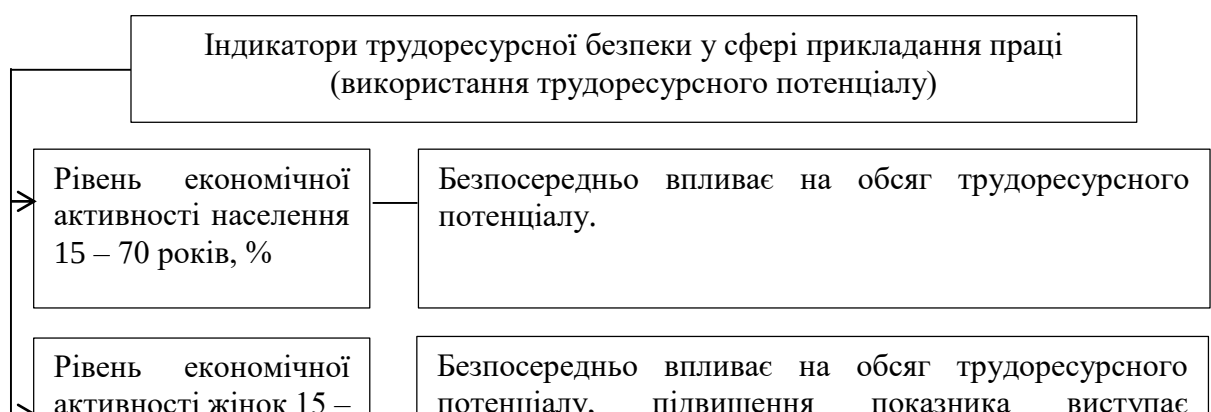

Рис. 1.10. Кількісні індикатори трудоверсурсної безпеки за
Власюком О. С.

Джерело: складено автором на основі [101, 182-188]

Методичні підходи до оцінювання трудоверсурсної безпеки загалом також містять мінімум інформації економічного змісту (співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму; співвідношення мінімальної та середньої

зарплати; продуктивність праці тощо), що не дозволяє об'єктивно оцінити вказану складову економічної безпеки держави.

Враховуючи результати проведеного дослідження методичних підходів до оцінювання трудоресурсної безпеки та її структуру, вважаємо за необхідне створення методичного підходу, який дозволив би вирішити дане питання.

Висновки до першого розділу

За результатами дослідження, проведеного у першому розділі дисертації, ґрунтуючись на результатах аналізу науково-методичних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, було з'ясовано, що в основі поняття «економічна безпека» покладені визначення та принципи понять «безпека» та «національна безпека». За результатами дослідження встановлено, що економічна безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки держави та вимагає всебічного вивчення.

1. На основі вивчення наукових праць зарубіжних та вітчизняних учених-економістів встановлено сучасні підходи до понять «економічна безпека держави», що дало можливість запропонувати власну дефініцію. Так, під економічною безпекою держави пропонуємо розуміти стан економіки, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів та підвищення добробуту громадян. Вказане визначення відрізняється від існуючих соціальною спрямованістю виявлених загроз та напрямів розвитку держави.

2. З'ясовано, що однією зі складових економічної безпеки держави є трудоресурсна безпека, яку запропоновано розуміти як здатність держави забезпечувати формування, розвиток, розподіл, захист та ефективне використання трудових ресурсів для досягнення економічних інтересів і

посилення конкурентоспроможності національної економіки. Авторський підхід відрізняється від уточнених тим, що містить у собі необхідність виокремлення трудоворесурсної безпеки в окрему складову економічної безпеки держави, з врахуванням економічного аспекту її забезпечення та виокремлення таких її складових, як: соціальна, демографічна, міграційна й продовольча безпека.

3. У роботі систематизовано основні складові трудоворесурсної безпеки та з'ясовано її місце серед інших складових економічної безпеки держави. Ґрунтуючись на вивченні наукових праць, удосконалено структуру трудоворесурсної безпеки держави, яка складається з демографічної, соціальної, міграційної та продовольчої безпеки. Запропоновано авторське трактування кожної зі складових трудоворесурсної безпеки. Так, під демографічною безпекою слід розуміти такий стан демографічного розвитку, який буде забезпечувати досягнення кількісних та структурних показників якісного життя суспільства, незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх загроз. Відповідно, під соціальною безпекою запропоновано розуміти стан, що характеризує захищеність соціальних інтересів людини, завдяки якій, з одного боку, забезпечується протистояння дестабілізуючій дії різноманітних зовнішніх і внутрішніх загроз, що створюють соціальну напруженість у суспільстві, а з іншого боку, гарантується соціальний захист. Вважаємо, що під продовольчою безпекою слід розуміти такий стан суспільства, за якого здійснюється гарантоване забезпечення фізіологічних потреб людини та родини в продуктах харчування, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз. На нашу думку, міграційна безпека – це стан регулювання міграційних процесів, за якого створюються належні умови для реалізації інтелектуального і трудового потенціалу громадян усередині країни шляхом створення правового, соціально-економічного та демографічного забезпечення розвитку суспільства.

Особливістю даного підходу до структурування трудоворесурсної безпеки є врахування не лише показників, які характеризують природний рух, а й

показників, які враховують якість життя населення.

4. Ґрунтуючись на запропонованій структурі трудоворесурсної безпеки, досліджено методичні підходи до оцінювання її окремих складових та загалом. Встановлено, що оцінювання демографічної (природне відтворення населення; механічний рух населення; здоров'я населення; статеві-віковий склад населення), соціальної (соціально-трудоі відносини; демографічна сфера; соціальне розшарування; соціальний захист; безпека життя), міграційної (рух населення) та продовольчої безпеки (забезпеченість населення окремими видами продуктів) здійснюється на основі показників, які важко оцінити з економічних позицій, що не дозволяє належним чином з'ясувати наслідки впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на кожен зі складових. Методичні підходи до оцінювання трудоворесурсної безпеки загалом також містять мінімум інформації економічного змісту (співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму; співвідношення мінімальної та середньої зарплати; продуктивність праці тощо), що не дозволяє об'єктивно оцінити вказану складову економічної безпеки держави. Враховуючи результати проведеного дослідження методичних підходів до оцінювання трудоворесурсної безпеки та її структуру, вважаємо за необхідне створення методичного підходу, який дозволив би вирішити дане питання.

5. За результатами проведеного дослідження опубліковано три статті у науковому фаховому виданні України [69, 155, 159] та одні тези доповідей на міжнародній науково-практичній конференції [165].

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТРУДОРЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Тенденції розвитку економіки України та її економічної безпеки

Забезпечення економічної безпеки займає важливе місце при оцінюванні стійкості та виступає ключовим елементом для ефективного функціонування економічної системи країни

Для досягнення даного ефекту варто враховувати деякі тенденції розвитку економіки держави, адже вони можуть реалізовувати як позитивний так і негативний вплив на економічну безпеку України. При цьому варто враховувати певні критерії, які допомагають визначити стан в якому перебуває національна економіка, і в разі якщо вони виходять за межі, то це безпосередньо створює загрозу для економічної безпеки країни.

Проведемо аналітичний огляд основних показників, рівні яких здатні надати інформацію щодо поточного стану та перспектив розвитку вітчизняної економіки.

У табл. 2.1 узагальнено доходи і витрати державного бюджету України за останні 9 років, а на рис. 2.1 графічно представлено динаміку дефіциту державного бюджету [189].

Отже, починаючи з 2008 року дефіцит державного бюджету стабільно збільшувався до 2018 року. Його максимальне значення було зафіксоване за результатами 2014 року.

Платіжний баланс країни представляється як статистичний звіт, у якому в систематизованому вигляді наведено зведені дані про зовнішньоекономічні операції резидентів даної країни з нерезидентами за певний період.

Таблиця 2.1

Державний бюджет України протягом 2008-2018 рр.

Рік	Доходи		Витрати		Кредитування		Сальдо	% ВВП
	млн. грн.	% ВВП	млн. грн.	% ВВП	млн. грн.	% ВВП	(дефіцит бюджету)	
2008	231686,3	24,44	241454,5	25,47	2732,5	0,29	-12500,7	-1,32
2009	209700,3	22,96	242437,2	26,54	2780,3	0,30	-35517,2	-3,89
2010	240615,2	22,23	303588,7	28,04	1292	0,12	-64265,5	-5,94
2011	314616,9	23,90	333459,5	25,33	4715	0,36	-23557,6	-1,79
2012	346054	24,56	395681,5	28,08	3817,7	0,27	-53445,2	-3,79
2013	339180,3	23,31	403403,2	27,73	484,7	0,03	-64707,6	-4,45
2014	356957,7	22,78	430108,8	27,45	4919,4	0,31	-78070,5	-4,98
2015	534648,7	27,01	576848,3	29,14	2950,9	0,15	-45150,5	-2,28
2016	616274,8	25,86	684743,4	28,73	1661,6	0,07	-70130,2	-2,94
2017	793265,0	26,59	839243,7	28,3	1870,9	0,06	-47849,6	-1,60
2018	928108,3	26,08	985842,0	27,7	1514,3	0,04	-59247,9	-1,66

Джерело: складено автором на основі [189]

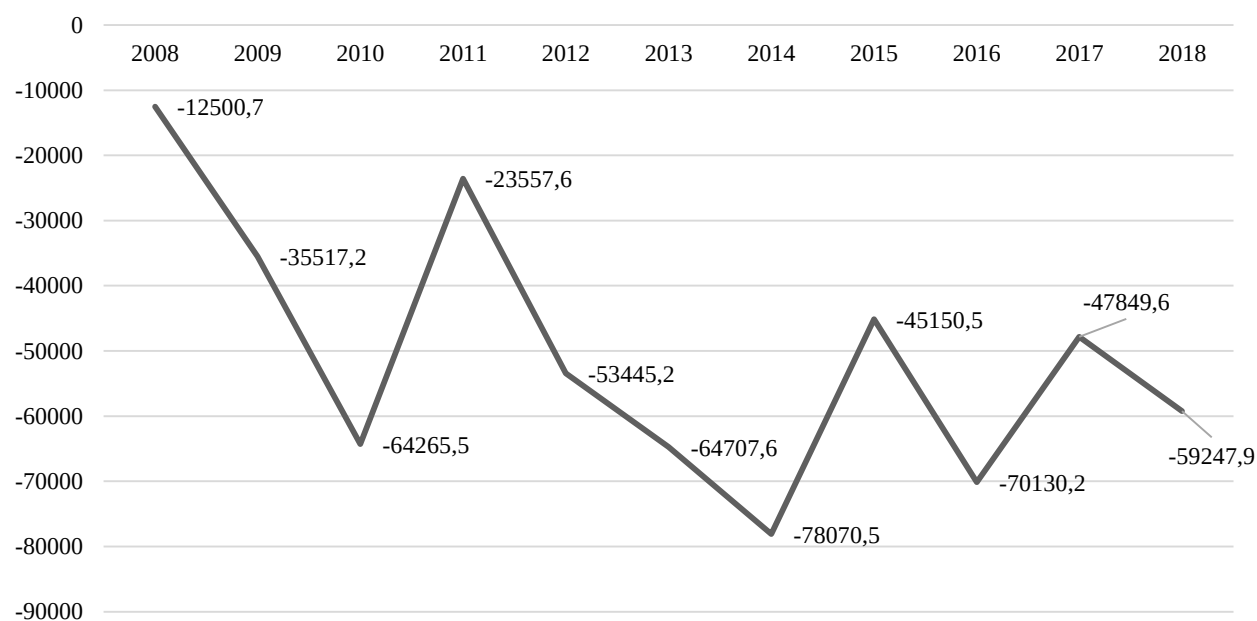

Рис. 2.1. Дефіцит державного бюджету України з 2008-2018 рр.,
млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [189]

У табл. 2.2 представлено показники платіжного балансу України з 2008-2018 рр.

Таблиця 2.2

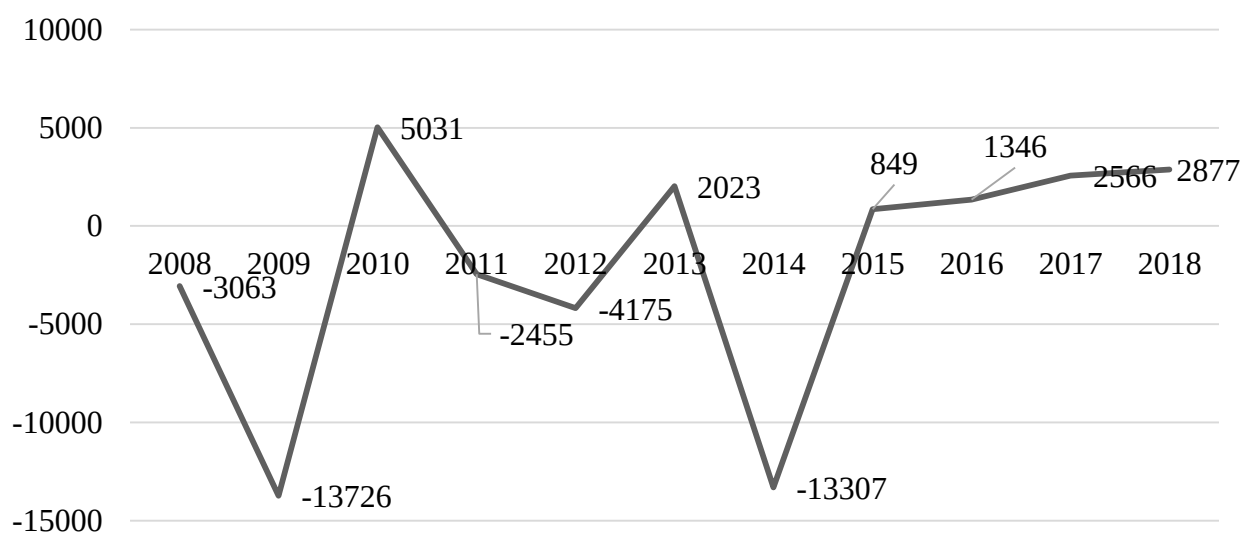
**Платіжний баланс України (основні статті) за 2008-2018 рр.,
млн. дол. США**

Статті платіжного балансу	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рахунок поточних операцій	-12763	-1732	-3016	-10233	-14335	-16518	-4596	1616	-1340	-2442	-4510
Рахунок операцій з капіталом	5	595	188	101	40	-60	400	456	92	-4	37
Фінансовий рахунок	-9695	12589	-7859	-7677	-10120	-18601	9111	1223	-2594	-5012	-7350
Зведений баланс	-3063	-13726	5031	-2455	-4175	2023	-13307	849	1346	2566	2877

* мінус – ріст ** мінус – погашення

Джерело: складено автором на основі [189]

Відомості по зведених платіжних балансах за останні 9 років представлено на рис. 2.2.

**Рис. 2.2. Зведений платіжний баланс України протягом 2008-2018 рр.,
млн. дол. США**

Джерело: складено автором на основі [189]

Отже, з 2008 року найбільший негативний показник зведеного платіжного балансу був зафіксований у 2009 році, у період розгортання світової фінансово-економічної кризи. Низький показник 2014 року також є свідченням того, що для вітчизняної економіки у той період розпочалися кризові тенденції.

Експерти Національного банку України спрогнозували, що рівень інфляції в 2016 році сповільниться до 10-12%, а в 2017 – до 7%. Згідно з думками аналітиків, в середньостроковій перспективі оптимальним рівнем вважається 4-6% (рис. 2.3).

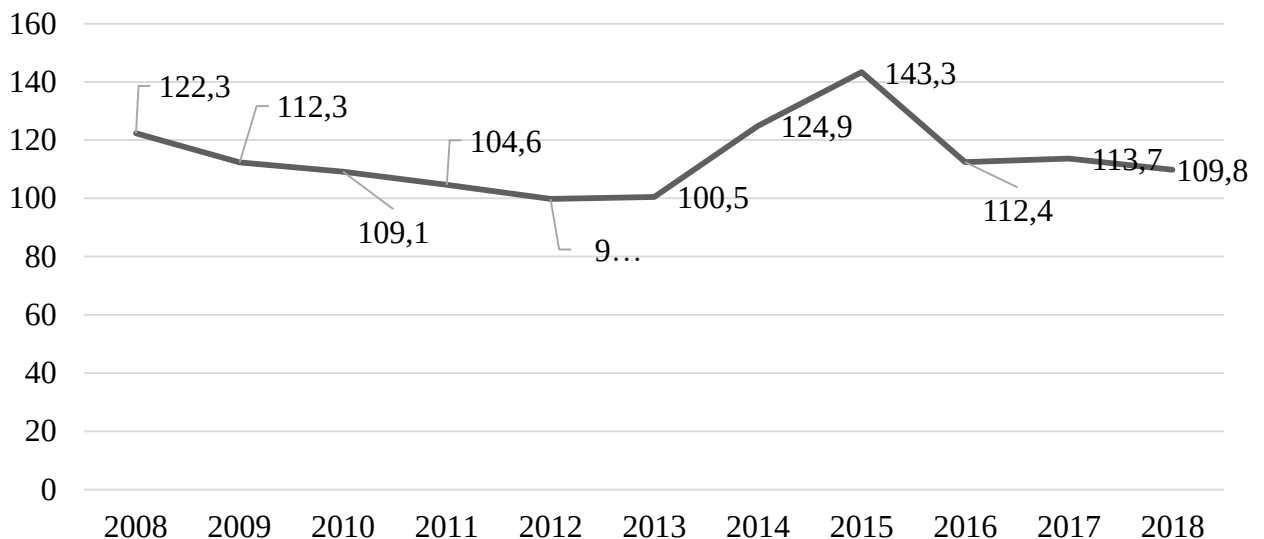

Рис. 2.3. Значення індексу інфляції в Україні протягом 2008-2018 рр., %
Джерело: складено автором на основі [189]

Поточними завданнями названі стабілізація валютного ринку і дезінфляція, успішна реалізація програми МВФ, поповнення золотовалютних резервів і поступова відміна адміністративних заходів, проте потім ставиться завдання перейти до політики монетарного таргетування з орієнтацією на показники чистих внутрішніх активів (ЧВА), грошової бази і чистих міжнародних резервів [190].

Розглянемо торгівельний баланс України (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Торгівельний баланс України протягом 2008-2018 рр.,
млн. дол. США**

Номинальний ВВП за рік		Експорт товарів і послуг	% ВВП	Імпорт товарів і послуг	% ВВП	Сальдо (експорт - імпорт)	% ВВП
2008	948056	444859	46,9	-520588 -	-54,9	-75729	-8,0
2009	913345	423564	46,4	-438860	-48,0	-15296	-1,7
2010	1082569	549365	50,7	-580944	-53,7	-31579	-2,9
2011	1316600	707953	53,8	-779028	-59,2	-71075	-5,4
2012	1408889	717347	50,9	-835394	-59,3	-118047	-8,4
2013	1454931	681899	46,9	-805662	-55,4	-123763	-8,5
2014	1566728	770121	49,2	-834133	-53,2	-64012	-4,1
2015	1979458	1044541	52,8	-1084016	-54,8	-39475	-2,0
2016	2383182	1174625	49,3	-1323127	-55,5	-148502	-6,2
2017	2982920	1430230	47,9	-1618749	-54,3	-188519	-6,3
2018	3558706	1608890	45,2	-1914893	53,8	-306003	-8,6

Джерело: складено автором на основі [191]

Економічна нестабільність на початку 2015 року, пов'язані з різкою девальвацією гривні і ескалацією військового конфлікту, що в результаті негативно позначилися на обсязі зовнішньої торгівлі України, адже наслідком девальвації стало поліпшення балансу зовнішньої торгівлі, який починаючи з лютого був позитивним, тобто експорт товарів стабільно перевищував їх імпорту. Крім того на початку року спостерігається скорочення як експорту, так і імпорту.

Останні 12 місяців тенденції на ключових для України світових ринках сировинних товарів – зернових, енергоносіїв і промислових металів – були негативними. Ціни на пшеницю знизилися на третину зі свого піку кінця 2014 року, на стільки ж впали з початку осені 2014 року ціни на залізну руду. Однак, найсильніше впали ціни на енергоносії – нафту марки Brent з вересня 2014 року більш ніж у два рази. Такі цінові тенденції також позначилися на українській зовнішній торгівлі, в якій за підсумками 2018 року спостерігається

зниження як експорту аграрної та металургійної продукції – двох основних експортних спеціалізацій України – так і імпорту енергоносіїв, які Україна не виробляє в достатній кількості для покриття своїх потреб. Особливо сильно впав експорт промислових металів, що, втім, пов’язано не тільки з зовнішніми тенденціями, але і з втратою частини металургійних виробництв в охоплених війною регіонах Донбасу. У той же час, зниження цін на енергоносії знизило витрати громадян України на їх імпорт з-за кордону.

Державний зовнішній борг є частиною валового зовнішнього боргу країни, який являє собою заборгованість держави за залученими з-за кордону засобам у вигляді позик і кредитів іноземних банків та міжнародних фінансових організацій, зобов’язань виплачувати відсотки по них, а також коштів, отриманими шляхом розміщення на міжнародних ринках державних цінних паперів.

У табл. 2.4 надано дані про стан зовнішнього державного боргу України.

Таблиця 2.4

**Зовнішній державний борг України з 2008 по 2018 роки,
у млн. дол. США**

Валовий зовнішній борг (ВЗБ)			Валовий внутрішній продукт (ВВП)		Співвідношення (ВЗБ/ВВП)
2008	101659	+27,1%	179992	+26,1%	56,5%
2009	103396	+1,7%	117228	-34,9%	88,2%
2010	117343	+13,5%	136419	+16,4%	86,0%
2011	126236	+7,6%	163160	+19,6%	77,4%
2012	135065	+7,0%	175781	+7,7%	76,8%
2013	142079	+5,2%	183310	+4,3%	77,5%
2014	126308	-11,1%	131805	-28,1%	95,8%
2015	118729	-6,0%	90615	-31,3%	131,0%
2016	113518	-4,4%	93270	+2,9%	121,7%
2017	116578	+2,7%	112154	+20,2%	103,9%
2018	114710	-1,6%	130 832	+16,7%	87,7%

Джерело: складено автором на основі [189]

Динаміка зростання зовнішнього державного боргу України приблизно

відповідає зростанню валового зовнішнього боргу. Питома частина зовнішнього державного боргу в останні роки залишається більш-менш стабільною і становить 25-30% від загального зовнішнього боргу. Валовий зовнішній борг України у період 2008-2018 років представлено на рис. 2.4.

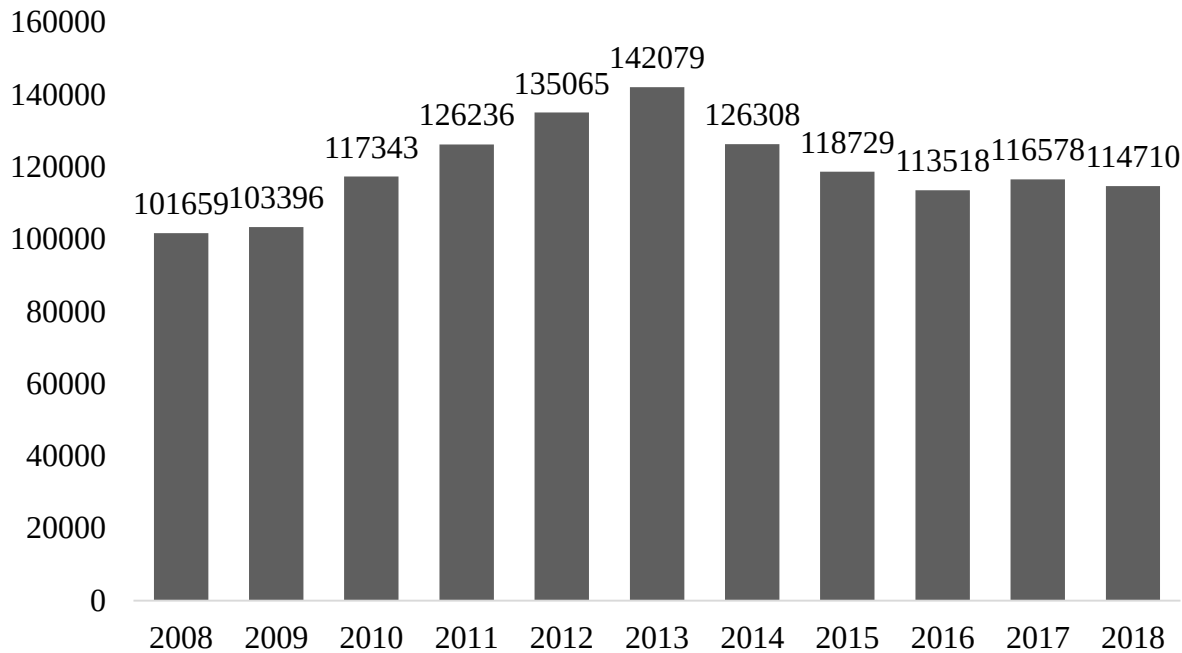

Рис. 2.4. Валовий зовнішній борг України з 2008 по 2018 роки,
млн. дол. США

Джерело: складено автором на основі [189]

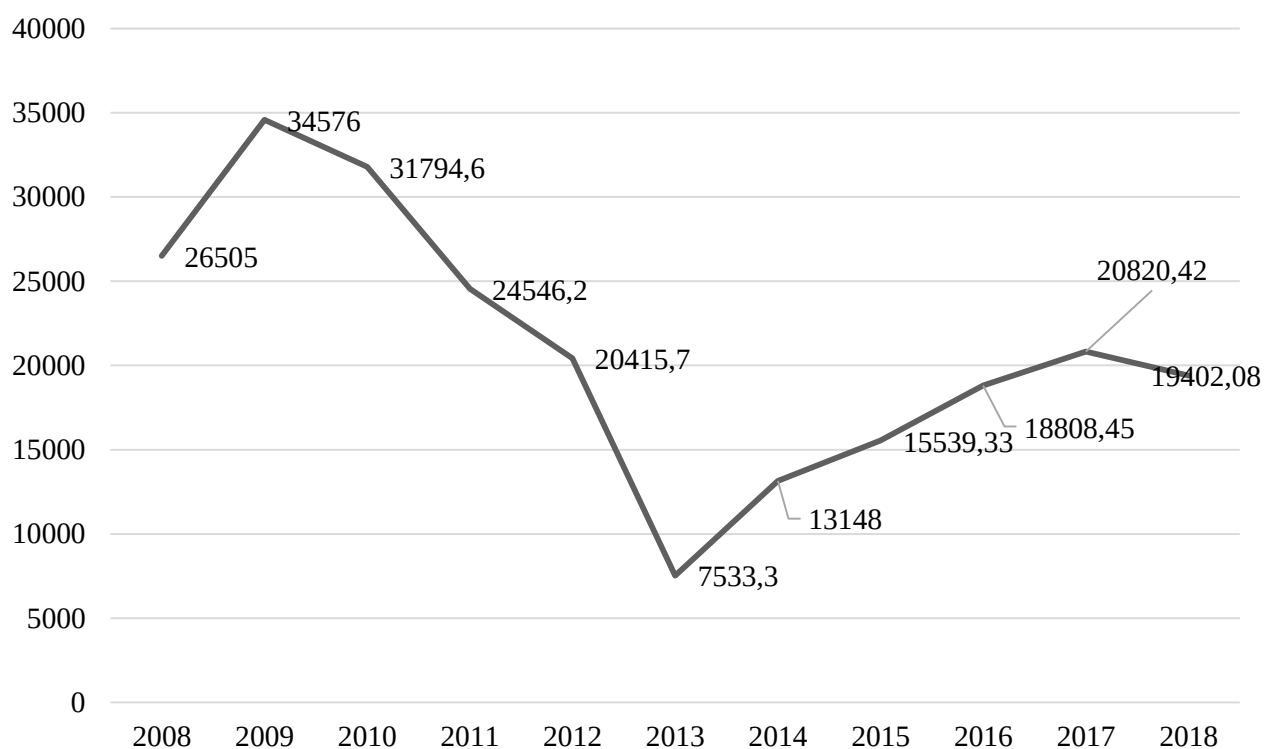
Статистику державного і гарантованого державою боргу України з 2008 по 2018 рік представлено у табл. 2.5.

На рис. 2.5 у динаміці представлено обсяги золотовалютних резервів НБУ. Якщо держава має у своєму розпорядженні значні обсяги міжнародних валютних резервів, вона зможе інтервенційними заходами локалізувати дію будь-яких чинників, що спричиняють порушення рівноваги на фінансовому ринку.

**Державний і гарантований державою борг України протягом
2008-2018 рр., млн. дол. США**

Дата	Державний борг		Валовий внутрішній продукт (ВВП)		Держборг/ВВП
2008	310752	+36,2%	908324	+15,3%	31,5%
2009	316 885	+37,5%	913 345	+17,3%	34,7%
2010	432 235	+36,4%	1 082 569	+18,5%	39,9%
2011	473 122	+9,5%	1 316 600	+21,6%	35,9%
2012	515 511	+9,0%	1 408 889	+7,0%	36,6%
2013	584 114	+13,3%	1 454 931	+3,3%	40,1%
2014	1 100 564	+88,4%	1 566 728	+7,7%	70,2%
2015	1 572 180	+42,9%	1 979 458	+26,3%	79,4%
2016	1 929 759	+22,7%	2 383 182	+20,4%	81,0%
2017	2 141 674	+11,0%	2 982 920	+25,2%	71,8%
2018	2 168 627	1,3%	3 558 706	+19,3%	60,9%

Джерело: складено автором на основі [189]

**Рис. 2.5. Динаміка міжнародних резервів України з 2008 по 2018 роки,
млн. дол. США**

Джерело: складено автором на основі [189]

Збільшення резервів відбулося насамперед за рахунок купівлі валюти на

міжбанківському валютному ринку України. Так, у жовтні 2018 р. Національний банк придбав на міжбанківському ринку 300,5 млн доларів США. Значна частка із цих коштів (295,2 млн доларів) була придбана на аукціонах. Крім того, міжнародні резерви Національного банку поповнилися за рахунок надходжень від банку KFW (Німеччина) на користь уряду України в розмірі 199 млн євро.

Дані рис. 4.14 наочно демонструють, наскільки катастрофічно малим є на початок 2013 року обсяг золотовалютних резервів України. Окрім зовнішніх зобов'язань, наша держава має і суттєвий за розмірами внутрішній борг.

Внутрішній державний борг – це заборгованість держави власникам державних цінних паперів і іншим кредиторам. Динаміку його розмірів, починаючи з 2008 року, демонструє рис. 2.6.

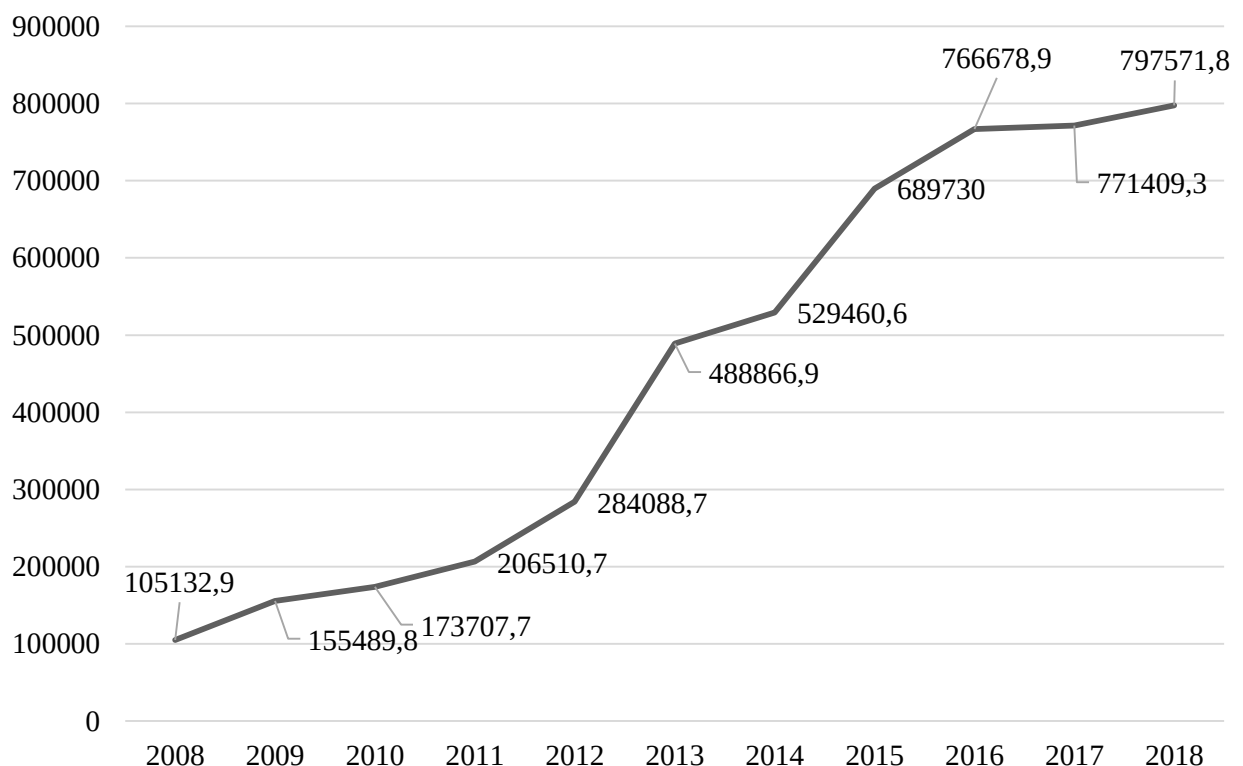

Рис. 2.6. Динаміка внутрішнього державного боргу 2008-2018 рр., млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [189]

Отже, рис. 2.6 демонструє перманентне та стабільне щорічне збільшення обсягів внутрішнього державного боргу, і його максимальне значення припало

на початок 2018-го року. Крім того, важливим показником, що характеризує розвиток країни та її господарські перспективи, є обсяг іноземних інвестицій в економіку.

Розміри прямих іноземних інвестицій в Україну з 2008 по 2018 рік представлено на рис. 2.7.

Отже, спостерігається скорочення обсягів прямих іноземних інвестицій в Україну, починаючи з 2013 року. Станом на початок 2018 року їх показник сягнув рівня 2008 року, що свідчить про сповільнення інвестиційної активності закордонних партнерів.

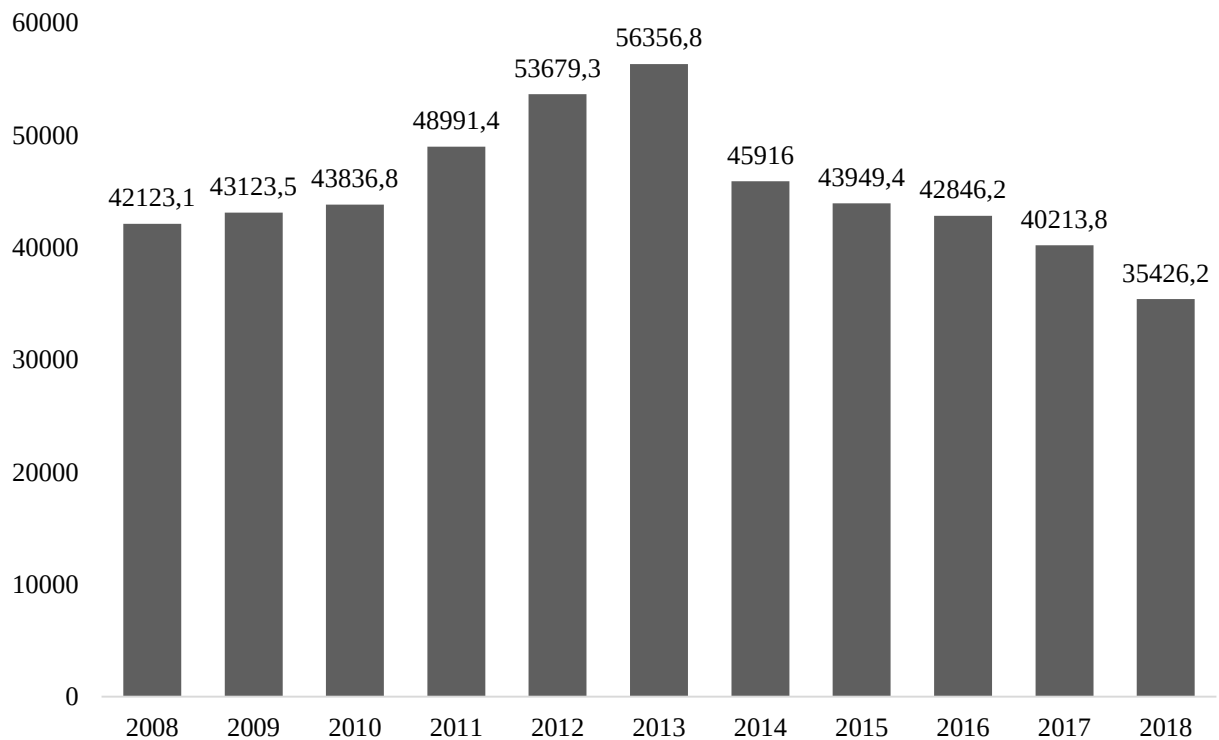

Рис. 2.7. Прямі іноземні інвестиції в Україну з 2008 по 2018 роки,
млн. дол. США

Джерело: складено автором на основі [189]

Одним із найважливіших макроекономічних показників для кожної країни є обсяг її валового внутрішнього продукту, оскільки саме цей показник відображає ринкову вартість усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених за рік у всіх галузях економіки на території держави для споживання, експорту та накопичення, незалежно від національної приналежності використаних

факторів виробництва.

Варто відмітити те, що валовий внутрішній продукт України в січні-червні 2017 року зріс на 2,5%, а інфляція склала 7,6%.

Незважаючи на позитивну динаміку ВВП в цілому, промисловість України у першому півріччі 2017 року продемонструвала хоча й незначну, але все-таки негативну динаміку.

Динаміку ВВП Україні за останні роки представлено у табл. 2.6.

Обсяг промислового виробництва зменшився на 0,4% р/р: у добувній промисловості та енергетичному секторі випуск упав на 6% та 5,6% відповідно, а в переробній промисловості відбулося зростання на 3,6%.

Таблиця 2.6

Динаміка ВВП України з 2008 по 2018 роки, млн. грн.

Рік	Номінальний ВВП (в фактичних цінах)			Номінальний ВВП в USD (в млн. дол.)*		
2008	948056	+227325	+31,5%	179382	+36663	+25,7%
2009	913345	-34711	-3,7%	117152	-62230	-34,7%
2010	1082569	+169224	+18,5%	136420	+19268	+16,4%
2011	1316600	+234031	+21,6%	165239	+28819	+21,1%
2012	1408889	+92289	+7,0%	176308	+11069	+6,7%
2013	1454931	+46042	+3,3%	182026	+5717	+3,2%
2014	1566728	+111797	+7,7%	131805	-51505	-28,1%
2015	1979458	+412730	+26,3%	90615	-41190	-31,3
2016	2383182	+403724	+20,40	93270	+2655	+2,9
2017	2982920	+599738	+25,20%	112154	+18884	+20,2%
2018	3558706	+575786	+19,3%	130832	+18678	+16,7%

Джерело: складено автором на основі [189]

У сільському господарстві обсяг виробництва зменшився на 2,1%. У рослинництві відбулося падіння на 8,5%, а в тваринництві – скорочення склало 0,9%.

Через несприятливу погоду навесні та на початку літа урожайність озимої пшениці була набагато нижчою, ніж торік – на 1 липня вона становила 33,4 ц/га (-12,3%).

Урожайність пшениці була низькою у південних та центральних областях, які постраждали від посухи. Відносно висока врожайність була в

Одеській області – 55,8 ц/га та західних областях.

Також цікаво буде прослідкувати структуру ВВП України за кінцевим його використання (табл. 2.7).

У першому півріччі позитивну динаміку продемонстрував оптовий товарообіг (+ 1,5%), а вантажообіг зріс на 9,1% р/р. Знаковим стало зростання в будівництві – на 24,6% р/р. Обсяг будівництва будівельних споруд збільшився на 28,7%, нежитлових будівель – на 27,3%.

Таблиця 2.7

**Структура ВВП України за кінцевим використання з 2008 по 2018 роки,
в млн. грн.**

Рік	Споживчі витрати		Валове накопичення		Експорт товарів і послуг		Імпорт товарів і послуг		Номінальний ВВП за рік
2008	758902	+35,9%	264883	+30,3%	444859	+37,6%	-520588	+42,9%	948056
2009	772826	+1,8%	155815	-41,2%	423564	-4,8%	-438860	-15,7%	913345
2010	914230	+18,3%	199918	+28,3%	549365	+29,7%	-580944	+32,4%	1082569
2011	1105201	+20,9%	282474	+41,3%	707953	+28,9%	-779028	+34,1%	1316600
2012	1269601	+14,9%	257335	-8,9%	717347	+1,3%	-835394	+7,2%	1408889
2013	1350220	+6,3%	228474	-11,2%	681899	-4,9%	-805662	-3,6%	1454931
2014	1409772	+90,0%	220968	+14,1%	770121	+49,2%	-834133	-53,2%	1566728
2015	1715636	+86,7%	303297	+15,3%	1044541	+52,8	-1084016	-54,8%	1979458
2016	2018854	+84,7%	512830	+21,5%	1174625	+49,3	-1323127	-55,5%	2383182
2017	2552525	+85,6%	618914	+20,7%	1430230	+47,9	-1618749	-54,3%	2982920
2018	3196756	+89,8%	667953	+18,8%	1608890	+45,2%	-1914893	-53,8	3558706

Джерело: складено автором на основі [189]

Темпи зростання в цих двох секторах були найвищими з початку року. Обсяг будівництва житлових будівель зріс на 16,5% – більшими темпами, ніж за 2018 року, але меншими, ніж у першому кварталі.

Великі і середні підприємства України в січні-червні 2017 року отримали 186,3 мільярда гривень прибутку до оподаткування, що в 3 рази вище показника за аналогічний період попереднього року на рівні 62,9 мільярда гривень. Частка збиткових підприємств в Україні за підсумками січня-червня 2017 року знизилася до 31,2% з 34,6% роком раніше.

У першому півріччі 2017 року ключову роль у розвитку економіки відігравали відновлення внутрішнього попиту та події на Сході країни. Разом з тим, підтримку економіці в 2018 році надало приватне споживання, завдяки відновленню зростання реальних доходів населення і збільшенню інвестицій. У I кварталі 2017 року зростання номінальних доходів населення суттєво прискорилося за рахунок їх найбільших складових: соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів (зросли на 31.8%) та заробітної плати (зросла на 25.9%).

Тривало поліпшення ділових очікувань підприємств та споживчих настроїв населення. Крім того, у 2018 р. значно збільшилися капітальні видатки зведеного бюджету. Відповідно, обсяги виконання будівельних робіт, як і раніше, зростали високими темпами, навіть попри підвищення бази порівняння. Зокрема значно активізувалося будівництво інженерних споруд завдяки спрямуванню значної частини митних зборів у рамках “митного експерименту” на відновлення дорожньої інфраструктури. Це свідчить про збереження ролі інвестицій в економічному зростанні.

Споживчий попит продовжив зростати в умовах підвищення реальних заробітних плат населення, формування позитивних споживчих очікувань на тлі зміцнення курсу гривні відносно долара США, а також поступового поживавлення споживчого кредитування.

Фіскальна політика залишалася стриманою в умовах виконання бюджетів усіх рівнів із профіцитом. У на початок 2018 року додатне сальдо зведеного бюджету сягнуло 50,5 млрд грн завдяки профіциту бюджетів усіх рівнів.

Доходи зведеного бюджету збільшилися на 46% рік до року, у тому числі за рахунок податкових змін та додаткових ресурсів (перерахування НБУ та конфісковані кошти). Високі темпи зростання податкових надходжень (31,1%) були передусім забезпечені значними надходженнями від ПДФО, податку на прибуток підприємств та ПДВ.

Проаналізовані показники у переважній більшості демонструють і підтверджують продовження негативних тенденцій у вітчизняній економіці на

початку 2018 року.

На рис. 2.8 представлено динаміку курсу долара США до гривні, що була характерною для вітчизняного валютного ринку впродовж останніх трьох років.

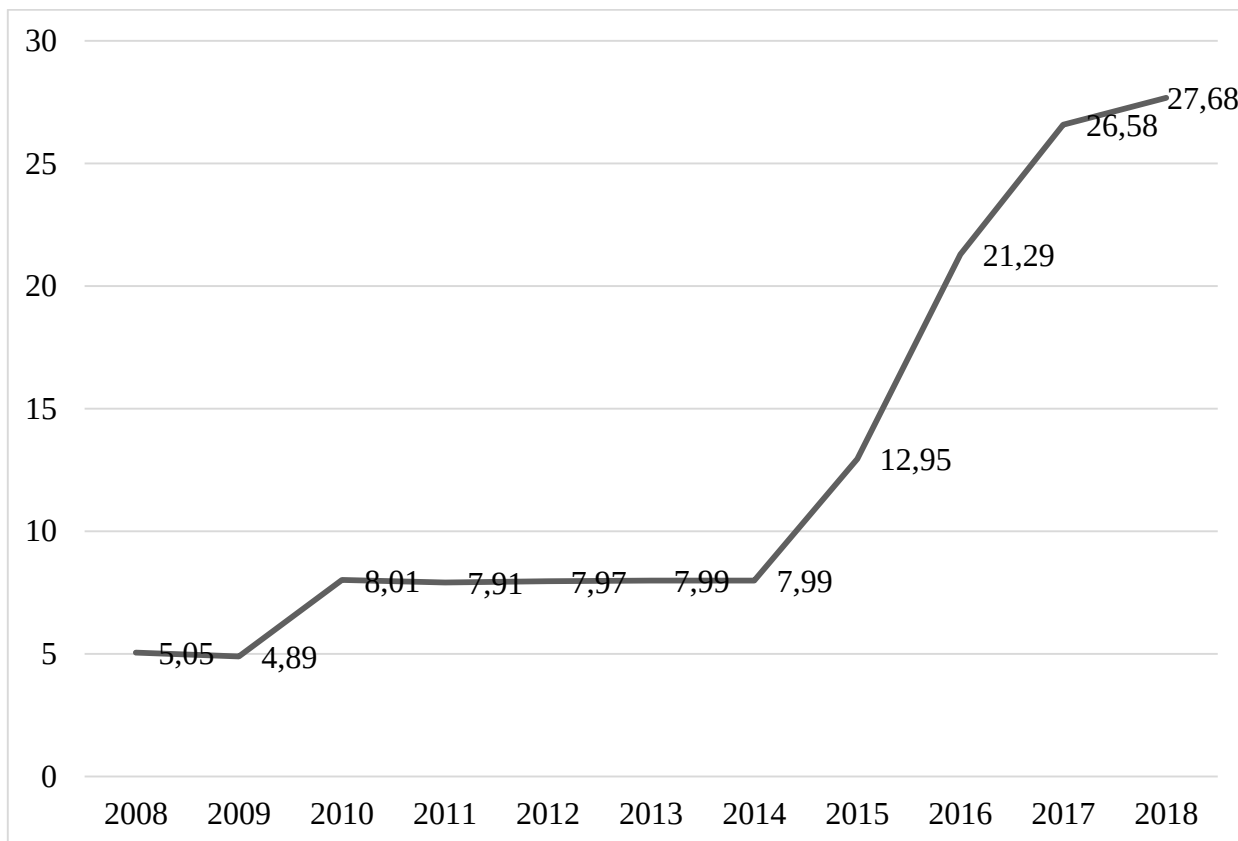

Рис. 2.8. Динаміка курсу долара США до гривні, з 2008-2018 роки

Джерело: складено автором на основі [192]

Зауважимо, що максимальний курс було зафіксовано 26.02.2015 р. – 30,01 грн. за долар, а мінімальний курс за даними НБУ відмічено 05.01.2009 р. – 4,89 грн. за долар. Крім того, розглянемо динаміку цін на нафту в Україні.

Brent є одним з основних маркерних сортів нафти, що визначає ціни на дві третини усього торговельного обороту нафти в світі, хоча обсяг її видобутку набагато менше, ніж, наприклад, Saudi Arabian. У США маркерним сортом служить WTI. Brent – еталонна (маркерне) марка (сорт) нафти, що видобувається в Північному морі. Ціна нафти Brent з 1971 року є основою для ціноутворення близько 40 % всіх світових сортів нафти. Сьогодні ціна на

нафту впливає на весь спектр галузей господарства. Ціна на нафту здатна викликати сильний рух у бік зростання або ж падіння на фондових ринках. Динаміка цін на цю марку нафти представлена на рис. 2.9.

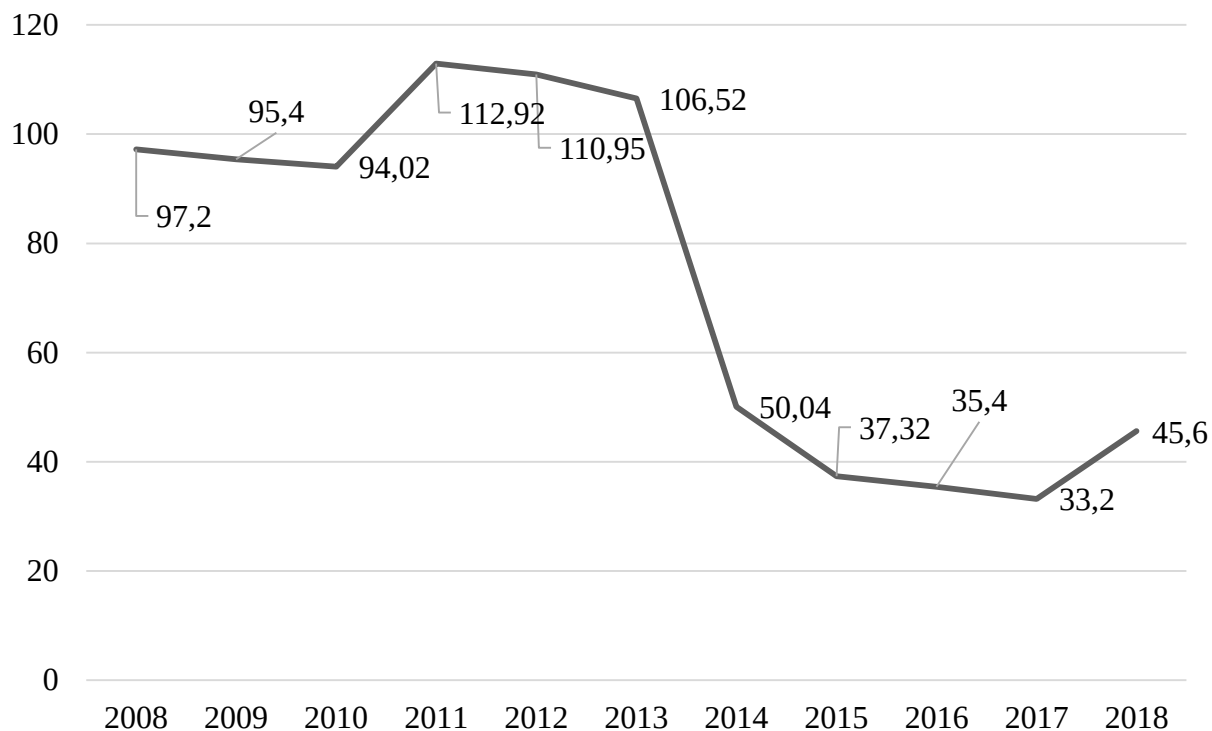

Рис. 2.9. Динаміка цін на нафту марки Brent з 2008 по 2018 роки, дол./бариль

Джерело: складено автором на основі [189]

Розглянемо динаміку цін на бензин на автозаправках України, для прикладу візьмемо марку А 92 (рис. 2.10).

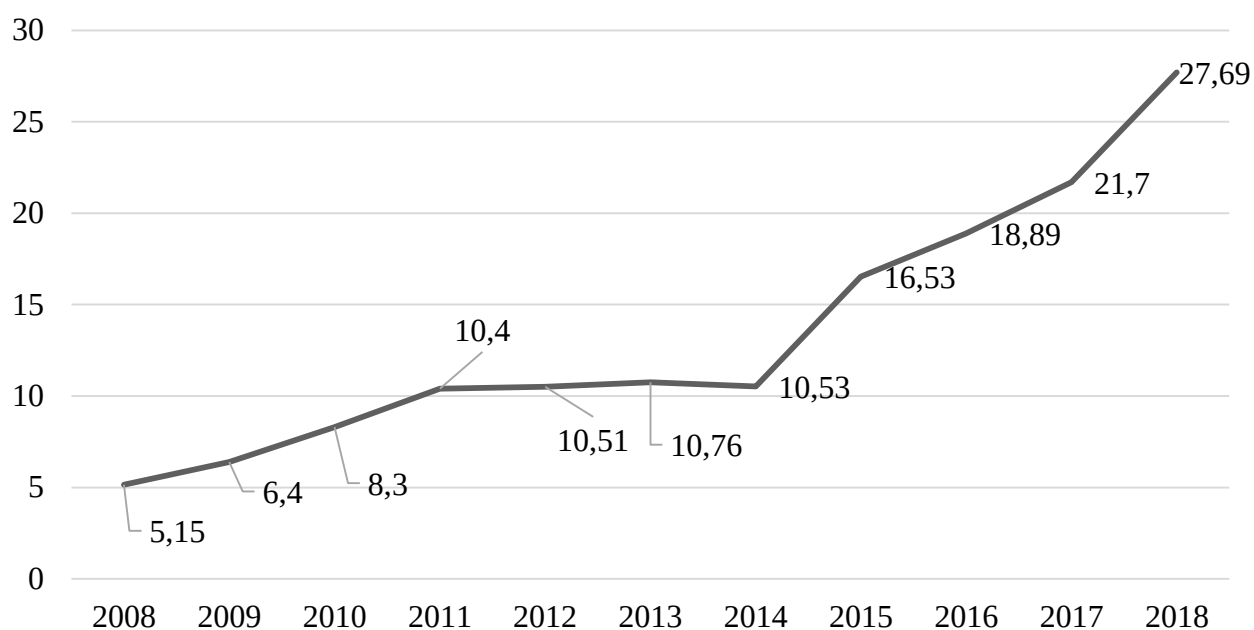

Рис. 2.10. Динаміка цін на бензин А92 з 2008 по 2018 роки, грн. за літр

Джерело: складено автором на основі [189]

Отже, з вищепроведеного аналізу можна зробити висновки про те, що на сьогодні в Україні переважають негативні тенденції розвитку, які безпосередньо стосуються соціально-економічної, демографічної, зовнішньоекономічної та інших напрямів, що в свою чергу здійснюють негативний вплив на економічну безпеку країни, оскільки саме вони є її складовими.

2.2. Діагностика складових трудоворесурсної безпеки України

Досліджуючи трудоворесурсну безпеку, як складову економічної безпеки держави, необхідно здійснити діагностику окремих її складових, зазначених у першому розділі дисертації, а саме: демографічної, соціальної, міграційної та продовольчої безпеки.

Вивчення демографічної безпеки як складової економічної безпеки держави показало, що, на думку науковців та експертів-практиків, Україна зіштовхнулася із значною демографічною кризою, яка значно перевищує попередні [175; 176]. Головна відмінність нової демографічної кризи полягає

у тому, що в Україні мають місце не тільки кількісне зменшення населення (рис. 2.11, табл. 2.8) [177], а й якісних показників інтелектуального розвитку, деградації генофонду.

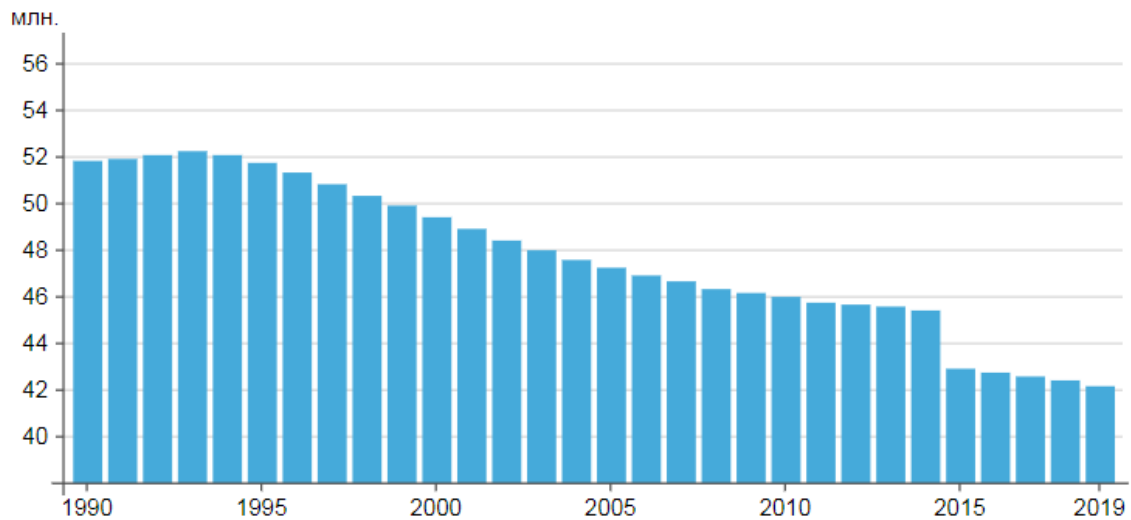

Рис. 2.11. Чисельність населення України, 1999-2019 рр., млн. ос.

Джерело: складено автором на основі [189]

Таблиця 2.8

Чисельність населення України з 1990 по 2019 рр.

Дата	Чисельність, тис. ос.	Відхилення від попереднього року	
		Абс.	Відн.
на 1.01.2014	45 426,2	-126.8	-0.28%
на 1.01.2015	42 928,9	-2497.3	-5.50%
на 1.01.2016	42 760,5	-168.4	-0.39%
на 1.01.2017	42 584,5	-176.0	-0.41%
на 1.01.2018	42 386,4	-198.1	-0.47%
на 1.01.2019	42 153,2	-233.2	-0.55%

Джерело: складено автором на основі [189]

Демографічна ситуація в Україні ось вже багатьох років демонструє негативну динаміку в різниці між показниками народжуваності і смертності.

За тривалістю життя Україна знаходиться на 122 місці у світі, змагаючись з Іраком, Гватемалою і Казахстаном. Високі показники тривалості життя зберігаються в Японії (82,2 року), Франції (81,0), Канаді (80,5), Італії (80,0), Німеччині (79,1).

У Україні досить старе населення, за цим параметром Україна входить в 20тку країн світу з найстарішим населенням (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Значення індикаторів безпеки відтворення населення та трудового потенціалу України у 2014-2018 рр.

Індикатори безпеки	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Чисельність постійного населення (на кінець року), млн. ос.	45,245	42,759	42,590	42,414	42,216
Структура постійного населення у %:					
молодше працездатного віку;	15,1	15,2	15,5	15,8	16,1
працездатного віку;	69,3	68,9	67,3	66,4	65,3
старше працездатного віку	15,6	15,9	16,2	16,3	16,8
Умовний коефіцієнт депопуляції	1,36	1,44	1,58	2,3	2,5
Сумарний коефіцієнт народжуваності (на 1 жінку)	1,50	1,51	1,46	1,37	1,30
Коефіцієнт смертності немовлят (у віці до 1 року на 1000 народження), %	7,8	7,9	7,4	7,6	7,0
Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення	266	264	289	282	278
Рівень захворюваності населення (на 100 тис. осіб), тис. ос.	62,8	62,8	64,4	62,9	61,3
Рівень захворюваності на ВІЛ-інфекцію (на 100 тис. осіб), ос.	323,0	297,6	313,8	335,4	342,4
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижче прожиткового мінімуму, %	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3
Квінтільний коефіцієнт загальних доходів, разів	3,1	3,2	3,0	3,3	3,3
Співвідношення середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму	1,34	1,38	1,45	1,86	2,05
Рівень загального демографічного навантаження непрацездатного населення на 100 працездатних осіб (у віці 16-59 років), ос.	60,7	61,8	62,3	62,5	63,8

Джерело: складено автором на основі [193-197]

Якщо за результатами перепису населення 1959 р. частка осіб віком 60 років і старше становила 10,5%, то в 2001 р. цей показник досяг 21,4 %, в 2010 р. — 26% і до сих пір його значення коливається у межах 25%. Україна посідає 11 місце за величиною частки населення віком 60 років і старше. За останні 25 років стали пізніше заводити дітей. У 1991 р. жінки народжували

переважно у віці 20—24 років, зараз тих, хто народжує у 25—29 років та 30—34 років удвічі більше. У першу чергу це пов'язано з тим, що жінки прагнуть спочатку забезпечити собі кар'єру (матеріальний достаток), а потім вже вирішують задачу продовження роду. Певною мірою і держава сприяє закріпленню цієї негативної тенденції: скорочує виплати на дитину, знімає державне регулювання цін на дитячі продукти і так далі [10].

Слід зазначити, що народжуваність традиційно вище в західних областях (Волинська, Закарпатська, Рівненська області). Найменша народжуваність у Донецькій, Луганській, Полтавській, Сумській, Чернігівській областях.

Складною проблемою залишається досить висока смертність населення (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Демографічна безпека України
(за рейтинговим методом розрахунку)

Показник	1991	2000	2005	2010	2018
1. Тривалість життя, роки	69,6	67,7	68,0	70,4	71,3
- коефіцієнт	0,976	0,950	0,954	0,987	1
2. Природний приріст населення, людини	- 373	- 355,9	-200,5	- 183,0	- 186,6
- коефіцієнт	0,491	0,514	0,913	1	0,981
3. Кількість шлюбів, од./10000 населення	94,9	55,5	70,2	64,7	69,6
- коефіцієнт	1	0,581	0,740	0,682	0,733
4. Відсоток багатодітних сімей (3 і більше дитини), %	11,6	5,7	5,0	3,0	3,1
- коефіцієнт	1	0,491	0,431	0,258	0,267
5. Питома вага осіб старше 60 років, %	18,6	20,7	20,8	20,7	21,8
- коефіцієнт	1	0,899	0,894	0,899	0,853
6. Смертність, %	12,9	15,4	16,6	15,2	14,9
- коефіцієнт	1	0,838	0,777	0,849	0,866
7. Зовнішня міграція, %	1,2	- 0,6	0,1	0,4	- 0,9
- коефіцієнт	1	0,182	0,5	0,636	0,045
8. Відсоток дітей, що народжені поза шлюб, %	11,9	17,3	21,4	21,9	20,6
- коефіцієнт	1	0,688	0,556	0,543	0,578
Втрати робочого часу в середньому на одного працівника, годин за рік	53	56	45	40	32
- коефіцієнт	0,604	0,571	0,711	0,8	1
Загальний коефіцієнт демографічної безпеки	0,884	0,61	0,712	0,726	0,682

Джерело: складено автором на основі [189]

До основних причин смертності, доцільно віднести: за станом медицини,

рівням життя і складнощами самозабезпечення сімей. Всі ці фактори впливають на тривалість життя, про в Україні дуже багато передчасних смертей і через причини, які можна усунути, зокрема пов'язаних зі способом життя, наприклад палінням, алкоголізмом.

Важливим елементом є загроза гендерного дисбалансу, адже кількість чоловіків працездатного віку останніми роками значно скорочується, це виникає через нещасні випадки, убивства, самогубства та інші зовнішні чинників, при цьому кількість смертей з цих причин особливо швидкими темпами зростає серед молодих працездатних людей. У 30-річному віці чоловіки гинуть учетверо частіше за жінок.

Все це призвело до того, що в Україні жінок старше працездатного віку майже вдвічі більше, ніж чоловіків того ж віку, проте слід враховувати, що гендерний дисбаланс матиме значні економічні і сімейно-психологічні наслідки, якщо: зростання розлучень та самогубств, зниження шлюбів та багатодітних сімей і т. д.

На думку українських вчених демографічна криза є важливим підґрунтям соціально-економічної кризи, занепадом духовного розвитку української нації та значними загрозами національним інтерсам. Про переростання демографічної кризи в демографічну катастрофу свідчить, зокрема, визнання стану здоров'я в Україні катастрофічним. Це пов'язане не тільки зі значним зменшенням кількісних параметрів, але і погіршенням якісних, що в значній мірі порушує внутрішню системні зв'язки в демографічній системі. Тобто демографічна катастрофа настає тоді, коли значно порушено функціонування демографічної системи [198-200]

Найбільш наявне представлення демографічної кризи в Україні демонструє рівень коефіцієнту демографічної безпеки. Для розрахунку коефіцієнтів демографічної безпеки держави було враховано вплив як стимулюючого компоненту (показники-стимулятори 1-4), так і дестимулюючого (показники-дестимулятори 5-8).

Розрахунки коефіцієнтів демографічної безпеки були проведені на основі

статистичних матеріалів Державного комітету статистики України та Міністерства економіки України.

Рівень демографічної безпеки в Україні на протязі 15 років має критичні значення. При оптимальному значенні 0,8—0,95 він має показники 0,6 — 0,7. Максимальний рівень демографічної безпеки був зафіксований в 1991 р. Посилює кризове положення той факт, що при розрахунку коефіцієнта в якості оптимального вибирався кращий із зафіксованих показників. Якщо ж при розрахунку брати європейські стандарти, то рівень демографічної безпеки був би ще нижчий.

Не менш важливою є *соціальна безпека*, адже у суспільстві вона є важливою складовою економічної безпеки та досягається за умов забезпечення нормального рівня життя населення, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, який характеризується розміром реальних доходів та обсягом економічних благ, що споживається людиною, стабільними цінами економічних благ, забезпеченістю житлом, доступністю освіти, медичного, культурного обслуговування, екологічної безпеки тощо.

Значним недоліком у розвитку соціального середовища, які негативно впливають на національну безпеку в Україні, обумовлюють необхідність удосконалення державного регулювання соціального розвитку. На сучасному етапі до несприятливих передумов розвитку соціальної сфери можна віднести:

- зменшення ВВП на душу населення; наявність істотних реальних диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення;
- великі обсяги тінізації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення;
- високий рівень корупції в освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг;
- нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери;

- зменшення очікуваної тривалості життя, зменшення чисельності населення та звуження освітнього потенціалу;
- погіршення стану розвитку та якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури.

Дані недоліки значно підривають основи соціального й демографічного потенціалу та опосередковано погіршують такі параметри соціальної безпеки держави:

- макроекономічні (знижуючи продуктивність праці та забезпеченість реального сектору національного господарства якісними трудовими ресурсами);
- фінансові (надмірно розширюючи обсяги та частку витрат держави на фінансування соціальних проектів і програм);
- інвестиційно-інноваційні (ускладнюючи можливості суб'єктів господарювання та територіальних громад з недостатнім інтелектуально-кадровим забезпеченням для покращення власної інвестиційної привабливості, а також ініціювання, створення і впровадження результатів інтелектуальної творчої діяльності).

Соціальна і демографічна сфери відіграють вирішальне значення в сучасному світі, де основою економічного зростання стає підвищення ролі людини як найбільш важливого активу й чинника соціального прогресу. Економічне зростання перетворюється з мети на засіб забезпечення підвищення якості життя, економічного й соціального розвитку людини, сім'ї та суспільства. Відтак, людський розвиток набуває пріоритетного значення в системі національної безпеки та державного управління.

Таблиця 2.11

Значення індикаторів безпеки соціальної сфери України у 2014-2018 рр.

Індикатори безпеки	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Частка видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	3,6	3,57	3,17	3,43	3,5
Частка видатків зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	6,3	5,8	6,0	6,3	6,4
Частка видатків зведеного бюджету на культуру, мистецтво, спорт, сферу обслуговування, % до ВВП	0,9	0,8	0,7	1,3	1,5
Забезпеченість населення житлом в середньому на одного жителя, м ²	23,8	22,9	24,8	25,2	25,3
Рівень охоплення дітей дошкільними закладами, %	55	55	56,33	64,71	65,4
Кількість осіб на 10 тис. населення, які навчались у навчальних закладах:					
- загальноосвітніх;	874	885	892	895	896
- професійно-технічних;	73	71	70	68	65
- вищих I-II рівнів акредитації;	58	53	51	48	46
- вищий III-IV рівнів акредитації	335	322	318	315	310
Кількість лікарів у розрахунку на 10 тис. населення	43,5	43,7	44,1	44,1	44,3
Забезпеченість населення лікарняними ліжками на 10 000 населення	77,8	78,1	74,3	73,1	72,7

Джерело: складено автором на основі [189]

Забезпечення економічної безпеки країни в соціальній та демографічній сферах безпосередньо пов'язано зі станом її людського й, зокрема, трудового потенціалу. Інструменти державного регулювання щодо забезпечення економічної безпеки у соціальній і демографічній сферах дозволяють здійснювати вплив на працю як головний економічний ресурс, а також на рівень та якість життя населення. Вони застосовуються для перерозподілу доходів, встановлення державою соціальних стандартів, надання членам суспільства соціальних гарантії, пільг та допомоги.

Таблиця 2.12

Значення індикаторів безпеки ринку праці та зайнятості населення України у 2014-2018 рр.

Індикатори безпеки	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Співвідношення середньої та мінімальної зарплати, рази	2,7	3,0	3,5	3,8	4,1
Співвідношення середнього розміру допомоги з безробіття та прожиткового мінімуму, %	107,3	112,9	113,2	113,8	114,5
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1
Рівень тривалого (понад шість місяців) безробіття у працездатному віці, %	40,5	50,9	51,4	52,8	53,1
Частка соціального усунутого населення (безробітні понад 12 місяців), %	20,1	30,5	31,4	31,8	32,2
Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб	14	19	21	20	22
Рівень вимушеної неповної зайнятості (частка працівників, що перебували у вимушеній відпустці чи на умовах неповного робочого дня), %	9,9	9,2	9,8	10,5	10,8
Рівень працевлаштування незайнятих громадян (до незайнятого населення), %	33,7	31,0	30,8	31,6	31,2
Рівень охоплення працівників колективно-договірним регулюванням, %	76,1	77,3	78,2	78,8	77,7

Джерело: складено автором на основі [189]

Згідно із Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 10.06.2018 №2017-III, державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на підставі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [201].

Державним соціальним стандартом є встановлений законом прожитковий мінімум, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я й освіти. До основних державних соціальних гарантій належать: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Структурно-функціонально система соціальної безпеки складається із таких елементів:

- суб'єктів соціальної безпеки (органи державного управління, інститути громадянського суспільства);
- об'єктів соціальної безпеки (інтереси та цінності людини, суспільства, держави);
- принципів формування та забезпечення соціальної безпеки; механізмів та інструментів державної політики щодо забезпечення соціальної безпеки.

Реалізація соціальної безпеки шляхом реалізації державної політики з використанням механізмів та інструментів державного управління. Важливим інструментом формування соціальної безпеки є дотримання соціальних стандартів якості та рівня життя. Держава повинна затвердити пріоритетними не мінімальні, а оптимальні соціальні стандарти, які мають забезпечити різним категоріям населення рівні соціальні можливості, перспективи горизонтальної і вертикальної мобільності та умови для саморозвитку [202].

Соціальна безпека реалізується в результаті трансформації суспільних, зокрема соціальних відносин. Основними складовими соціальної сфери, через які виявляється рівень забезпечення соціальної безпеки, є добробут, рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я, зайнятість, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, соціальний захист, пенсійне забезпечення тощо. Вона залежить від соціально-економічного розвитку, наявності людських, матеріальних, природних ресурсів.

Стан соціальної безпеки в Україні характеризується низьким рівнем та якістю життя громадян України, несформованістю середнього класу; значною часткою населення, яке живе за межею бідності, поглибленням демографічної кризи, скороченням тривалості життя, старінням населення.

Значне зростання безробіття є результатом недостатнього рівня оплати праці; зубожінням значної частини працюючого населення; відсутністю умов збереження і розвитку людського, трудового та інтелектуального потенціалу країни; погіршенням стану здоров'я працівників; низькою вартістю робочої сили тощо. Не завжди соціальна допомога надається тим категоріям

населення, які її дійсно потребують, призводячи до неефективного використання ресурсів та нерівності в системі соціального захисту.

Існуючі загрози в соціальній безпеці які виникли в результаті низької ефективності та якістю державного управління соціальними процесами є чинники лише похідними від недосконалості рішень, які приймаються органами влади, діяльність якої характеризується суперечливістю, орієнтацією на досягнення поодиноких цілей та недостатнім урахуванням практичної адаптованості заходів, що впроваджуються, до реальних умов, які склалися в суспільстві. Головним недоліком, на думку вчених, є співвідношення між рівнем розвитку соціального управління і реальним забезпеченням соціальної безпеки та сталого розвитку суспільства [203].

На сьогодні система соціальної політики щодо забезпечення соціальної безпеки потребує перегляду, оскільки держава неспроможна забезпечити соціальні права та гарантії громадян, визначені Конституцією України. Адже основними завданнями забезпечення соціальної безпеки є виявлення й оцінка ризиків та загроз, пошук резервів підвищення соціальної безпеки та прискорення соціально-економічного розвитку держави, розробка механізмів, засобів і методів, які запобігають соціальним загрозам [204].

На нашу думку доцільно розробити стратегію забезпечення соціальної безпеки, тактику і заходи, адекватні викликам і загрозам сучасного суспільства, адже значний вплив на забезпечення соціальної безпеки, формування добробуту людей справляють економічні відносини і насамперед відносини власності за вирішальної ролі інституту приватної власності, то забезпеченню соціальної безпеки, добробуту населення сприятиме реалізація стратегічної мети - формування в країні ринкових відносин на основі нового способу їх упорядкування - ринкового саморегулювання.

Необхідно звернути увагу і на соціально-трудові відносини, які відіграють значну роль у забезпеченні соціальної безпеки, адже розвиток соціально-трудових відносин і насамперед ринку праці та зайнятості

населення сприятимуть: підвищення ефективності використання трудового потенціалу, забезпечення продуктивної зайнятості, скорочення прихованого безробіття, створення нових і ефективне використання наявних робочих місць, розширення заходів активної політики зайнятості, розвиток підприємництва, здійснення політики підтримки самозайнятості населення, підвищення його територіальної мобільності з метою перерозподілу робочої сили між регіонами. Враховуючи вищезазначене, ці заходи забезпечать оптимізацію моделей доходів населення та підштовхнуть до формування середнього класу в державі.

Сьогодні чисельність населення України є приблизною величиною, оскільки єдиний перепис населення за роки незалежності був в Україні в 2001 р. Фахівці вважають, що Україна входить в нову хвилю міграції, що потребує дослідження міграційної безпеки.

Тільки за офіційними даними в 2011—2015 рр. Україну покинули 900,3 тис. чоловік. Більшість переїхали в Росію, Білорусь, Німеччину і Польщу. І цей процес не лише не припиняється, а лише набирає темп. За експертними оцінками середі пострадянських країн Україна має найвищі темпи скорочення населення.

У контексті вищесказаного, хотілося б відмітити, що в Києві і в Харкові вже є вірогідність появи етнічних кварталів, в яких поселяються люди однієї національності, що живуть за своїми законами і ці закони не завжди відповідають вітчизняним нормам, які у недалекому майбутньому може спровокувати конфлікти на етнічному ґрунті.

Україна наразі знаходиться в уразливому становищі, проте на нашу думку, ліквідація перешкод для міграції в рамках ЄС особливо сприятиме перетіканню українців до країн-членів із привабливішими економічними умовами. Згідно з прогнозами, це призведе до скорочення працездатного населення нашої країни: як стверджує прогноз МЦПД, з 2010 року працездатне населення України почне різко зменшуватись. Це відбуватиметься внаслідок спаду народжуваності на початку 1990-х. Від

2010 до 2025 рр. воно зменшиться на 5 млн. осіб. У 2025 р. близько чверті населення України буде старшим за 60 років, тоді як у 2050 році вже майже третина усіх українців сягне 60 років і більше (а це означатиме, до того ж, довгостроковий тиск на державне фінансування соціальних гарантій). І в цьому стосунку відтік молоді та висококваліфікованих робітників є особливо небезпечним [205].

За даними Держстату, за останні 12 років в Україні спостерігається міграційний приріст населення – за цей час до нашої країни приїхало на 230 тисяч більше людей, ніж виїхало. У той же час за даними ООН Україна входить до десятки країн із найбільшою кількістю емігрантів, і ця кількість збільшилася за останні роки. Кількість трудових мігрантів Держстат оцінює в 1,3 млн., а експерти наводять оцінки від 2 до 4 млн. Розбіжності виникають як через різні визначення поняття «мігрант», так і через різні методи збору даних [191].

Різні джерела інформації вказують на протилежні тенденції міграції з України. Дані ООН свідчать, що кількість українців за кордоном постійно збільшується, а кількість іноземців, які залишилися жити в Україні, у перші 15 років незалежності скоротилася, а потім залишалася майже на одному рівні (рис. 2.12).

Українські дані щодо міграційного руху населення суперечать статистиці ООН. За версією Держстату, з 2005 року в Україні спостерігається позитивне сальдо міграції – кількість тих, хто приїжджає жити в Україну, є більшою за кількість тих, хто поїхав (рис. 2.13).

Рис. 2.12. Кількість мігрантів за даними ООН, млн. ос.

Джерело: сформовано автором на основі [206]

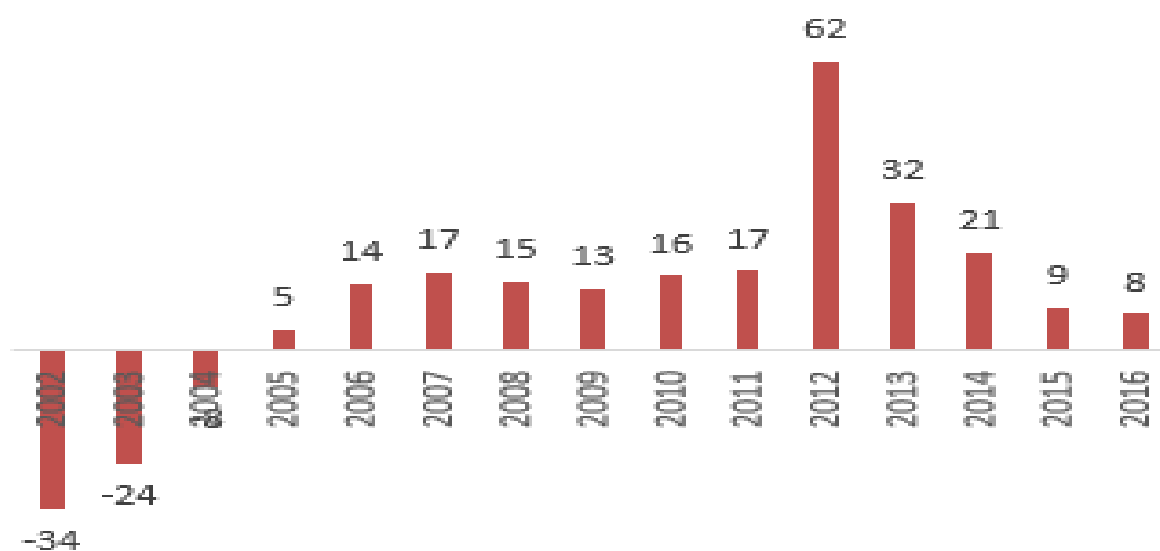

Рис. 2.13. Міграційний приріст населення, тис. осіб

Джерело: складено автором на основі [191]

Окрім негативного впливу еміграційних процесів, визначальний ефект на скорочення українського населення матиме зменшення рівня народжуваності і, як наслідок, – його природне старіння (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Значення індикаторів міграційної безпеки України у 2014-2018 рр.

Індикатори безпеки	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Міграційний приріст (скорочення), загальний, тис. осіб, зокрема, міждержавна міграція	22,6 21,1	14,2 9,2	13,8	11,9	18,6
Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення, на 10 тис. наявного населення	5,3	3,3	3,0	2,8	3,4
Коефіцієнт міждержавного міграційного приросту (скорочення) населення, на 10 тис. наявного населення	4,9	2,2	2,1	1,8	1,9

Джерело: складено автором на основі [191]

А тут економічних та політичних чинників, як яскраво демонструє приклад ФРН, Японії та інших розвинених країн, є недостатньо (за даними прогнозів, до 2050 року німецьке населення скоротиться на 16 %, а вік кожного третього громадянина перевищуватиме 60 років, у Японії ж вік кожного третього мешканця перевищуватиме 65 років, а до 2100 року її населення може скоротитися більш ніж вдвічі).

Середній вік жителів об'єднаної Європи у 2050 році наблизиться до п'ятидесятирічної позначки за очікуваного надзвичайно низького рівня народжуваності (за прогнозами статистиків, частка працездатного населення (у віці від 15 до 64 років) в "Європі двадцяти п'яти" зменшиться до 2050 року з 67,2 у 2004 році до 56,7 %, тобто зменшиться на 52 мільйони людей — з 306,8 до 254,9 мільйона), зі всіх країн ЄС лише Франція та Велика Британія прогнозують зростання населення (завдяки мігрантам), що доводить згубність теперішнього розвитку подій. І, безперечно, вступивши до ЄС, Україна має усі шанси стати заручницею цієї ситуації у фарватері безплідної європейської політики стосовно дітонародження, коли навіть за бажання її покращати, країни ЄС зіштовхуються з потужною політичною опозицією втручання держави у рішення громадян про кількість дітей.

Як свідчить аналіз, вихід необхідно шукати здебільшого у світоглядно-ціннісному напрямку, у зміні пріоритетів населення, адже лише величезними соціальними допомагами, пільгами і грошовими заохоченнями до народження дитини проблему вирішити складно: рівень народжуваності в країнах ЄС падає вже протягом трьох десятиліть поспіль.

Із 47 країн Європи лише в не надто економічно успішній мусульманській Албанії у 2000 році зберігався достатній для оптимістичного погляду в майбутнє рівень народжуваності, що особливо чітко підкреслює значення саме світоглядного аспекту.

Згідно зі статистичним управлінням ЄС "Євростат", найзначнішим зниження населення буде в країнах Центральної та Східної Європи – нових членах та кандидатах на вступ до ЄС. До 2050 року чисельність мешканців новоприєднаних країн скоротиться зі 105 до 85 мільйонів, найзначніших втрат зазнає Латвія (-19,2 % порівняно з 2004 роком), Естонія (-16,6), Литва (-16,4), Чехія (-12,9), Угорщина і Словаччина (по -11,9), Польща (-11,8). Україні за цей час прогноз ООН відводить 40-відсоткове скорочення – до 30 мільйонів з теперішніх 47-ми. Очевидно, теперішня демографічна ситуація в Україні є катастрофічна, вступ до ЄС може змінити її характер, але загальної тенденції до погіршення не змінить, над чим потрібно задуматись [206].

До того ж Україна, з огляду на її транзитне географічне розташування, є природним руслом для міграційних потоків, розташована в центрі одного з найбільших міграційних маршрутів Азія–Європа. Територією України, згідно з класифікацією Центру збору й обміну інформацією з перетинання кордонів і міграції ЄС, проходить дев'ять маршрутів нелегальної міграції: контролювати їх надзвичайно складно і затратно. Близькість до гарячих точок на теренах СНД (Придністров'я, Абхазія), що навряд чи з часом зменшать свій конфліктний потенціал, є додатковим посилювальним чинником.

Виглядає ймовірним, що Україна може зіштовхнутись з імміграцією до неї з інших країн Європейського Союзу. Передусім на Закарпаття можуть спрямуватись угорські мігранти, румунські – на Буковину і також на

Закарпаття. Така ситуація загрожуватиме відцентровими тенденціями, яким буде важко щось протиставити. Туреччина у разі приєднання до ЄС буде найбільш заселеною її країною, і не виключено, що об'єктом іміграційних зацікавлень її мешканців стане Крим як історична сфера турецьких інтересів.

Невід'ємною частиною діагностики стану трудовересурсної безпеки є оцінювання продовольчої безпеки, яка проводиться на основі ризикоорієнтованого підходу та передбачає визначення окремих показників, які характеризують продовольчу безпеку за такими станами, як: нормальний, передкризовий, кризовий, критичний.

Проаналізуємо продовольчу безпеку України з використанням теорії ризиків (табл. 2.14).

Як показує таблиця 2.14, продовольча безпека України у 2018 р. знаходиться в кризовому стані, причиною якого стали такі негативні фактори як: зменшення виробництва молока внаслідок скорочення поголів'я корів, що призвело до погіршення показника споживання населенням молока та молочних продуктів, а також скорочення поголів'я великої рогатої худоби в аграрних підприємствах в результаті зростання собівартості вирощування.

Для оцінювання продовольчої безпеки населення країни з економічної точки зору, доцільно проаналізувати динаміку купівельної спроможності населення протягом 2013-2018 рр. (рис. 2.14)

Так, індекс купівельної спроможності розрахований на основі даних про фактичний прожитковий мінімум зменшився у 2017 р. в порівнянні з 2013 р. і становить 31,1%, індекс купівельної спроможності розрахований на основі даних про законодавчо затверджений прожитковий мінімум також зменшився у 2017 і становить 54,3%.

Результати оцінювання продовольчої безпеки України за 2018 рік на основі теорії ризиків

Показники	Нормальна	Передкризова	Кризова	Критична
Добова калорійність харчування людини, тис. к кал	1<2,9<2,94			
Споживання м'яса та м'ясопродуктів (за рік особа), кг				0<61,2<70
Споживання молока та молочних продуктів (за рік особа), кг				0<255<323
Споживання яєць (за рік особа), шт.				0<228<246
Споживання риби та рибопродуктів (за рік особа), кг	1<23<27,6			
Споживання цукру (за рік/особа), кг	1<43,2>44			
Споживання олії та інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	1 < 15<20,4			
Споживання картоплі (за рік особа), кг				0<95<105
Споживання овочів та баштанних (за рік особа), кг				0<73<137
Споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (без переробки на вино) (за рік особа), кг				0<50,4<77
Споживання хліба та хлібопродуктів (за рік особа), кг	1<116<122			
Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн				0<0,62<0,63

Джерело: складено автором на основі [189]

У 2015-2018 рр. відбулося погіршення стану продовольчої безпеки України за основними показниками:

- знизилася середньодобова калорійність раціону українців до 2799 ккал, що відповідає рівню початку двохтисячних років;
- зменшилося фактичне середньодушове споживання продуктів харчування населенням у 7 із 10 основних продовольчих груп.

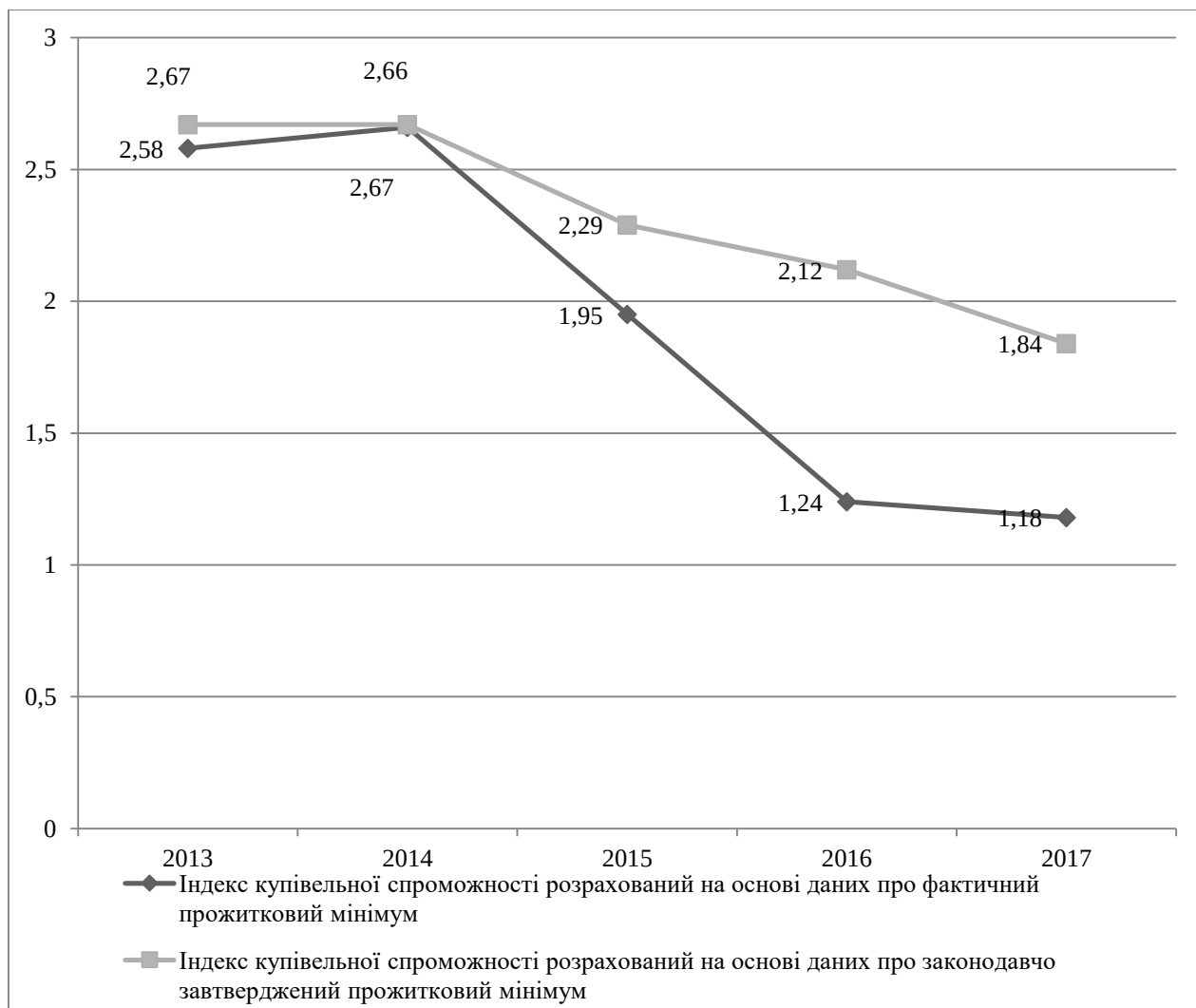

Рис. 2.14. Динаміка купівельної спроможності населення
протягом 2013 - 2018 рр., %

Джерело: складено автором на основі [191]

При цьому основне скорочення споживання відбулося за рахунок продукції тваринного походження (м'ясо, молоко, риба, яйця), частка якої у загальній калорійності раціону становить 28% при необхідних для збалансованого харчування 55%; погіршилася на 1,1 % економічна доступність населення до продовольства. Частка витрат домогосподарств на продовольство у загальних сукупних витратах досягла 54,7 відсотка, що у 3-5 разів перевищує аналогічні показники країн ЄС.

Водночас задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, забезпечувалося, в основному, за рахунок

продукції вітчизняного виробництва.

Аналіз індикаторів продовольчої безпеки показує, що в країні існує повна безпека у сфері виробництва і споживання продукції рослинного походження і дуже загрозлива ситуація у сфері власного виробництва та споживання населенням продуктів тваринництва – м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів. Значна категорія споживачів, чий рівень доходів помітно обмежує можливості вибору високоякісної продукції, постійно перебуває в зоні ризику для власного здоров'я. При цьому вирішальним фактором стає ціна продукції, оскільки саме в ціні закладено найвищі або найнижчі показники якості агропродовольчої продукції. Соціальна небезпека криється в тому, що для окремих малозабезпечених категорій населення чим нижчою є ціна на окремі продовольчі товари, тим краще.

Результати оцінювання демографічної, соціальної, міграційної та продовольчої складових трудоворесурсної безпеки держави, проведене на початок 2019 року, також указують на їхній критичний стан. Так, у період 2013 – 2018 років рівень демографічної безпеки оцінювався як «небезпечний», основними причинами стали на лише зниження природнього приросту населення, але й військові дії на сході країни. На початок 2019 року критичний стан мали соціальна та продовольча безпека, що пов'язано із низкою політичних і економічних причин, у тому числі й зі знеціненням національної валюти. Доведено, що сучасний стан трудоворесурсної безпеки в Україні створює реальну загрозу національним інтересам та економічній безпеці (рис. 2.15).

Основними причинами такої ситуації стали нестача трудових ресурсів, зменшення продуктивності праці, збільшення коефіцієнту утриманства, виїзд працездатного населення за кордон тощо. Сучасна ситуація в Україні створює реальну загрозу національним інтересам і економічній безпеці.

Рис. 2.15. Динаміка рівнів демографічної, соціальної, міграційної та продовольчої безпеки України протягом 2013-2018 рр., %

Джерело: складено автором за даними [191]

Аналіз загального стану трудоворесурсної безпеки України дозволяє констатувати:

1) національна система забезпечення трудоворесурсної безпеки залишається остаточно не сформованою й не готовою діяти як єдина функціональна структура;

2) проблеми, пов'язані із забезпеченням трудоворесурсної безпеки в Україні, мають багатоаспектний комплексний характер, що зумовлює необхідність модернізації державної політики національної безпеки, зокрема її соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої складових; розроблення та реалізацію нових стратегій і програм у цій сфері.

Отже, результати проведеного дослідження діагностики стану трудоворесурсної безпеки свідчать про її критичний стан за окремими

складовими та в цілому, проте, відсутність методичного підходу до її оцінювання унеможливорює отримання узагальнюючого показника.

2.3. Ідентифікація загроз трудоворесурсній безпеці держави

Задля підтвердження результатів статистичного аналізу стану трудоворесурсної безпеки України, який був здійснений у п.2.2 дисертації, було проведено оцінювання настроїв суспільства з питань забезпечення трудоворесурсної безпеки держави шляхом експертного опитування населення України з числа працівників органів соціального захисту, Пенсійного фонду, Служби безпеки України, закладів вищої освіти, професійних спілок [207].

Результати опитування засвідчили, що більшість з них сприймає трудоворесурсну безпеку держави як стан гарантованості правової, економічної та соціальної захищеності (62%) (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Оцінка найважливіших важелів, через які держава має забезпечувати економічну безпеку

Джерело: розроблено та систематизовано автором

Найбільший вплив на стан трудоворесурсної безпеки мають «соціальна» (67%), «демографічна» (59%) та «продовольча» безпека (52%). Серед основних загроз трудоворесурсній безпеці держави чоловіки (53%) і жінки (68%) називають приховане працевлаштування мігрантів (нелегальну міграцію) (рис. 2.17).

Основними важелями, через які держава має забезпечувати трудоворесурсну безпеку держави, є забезпечення високого рівня життя населення (98%), доступність та якість освіти (93%) і медицини (86%), а також збільшення мінімальної зарплати (87%) (рис. 2.18).

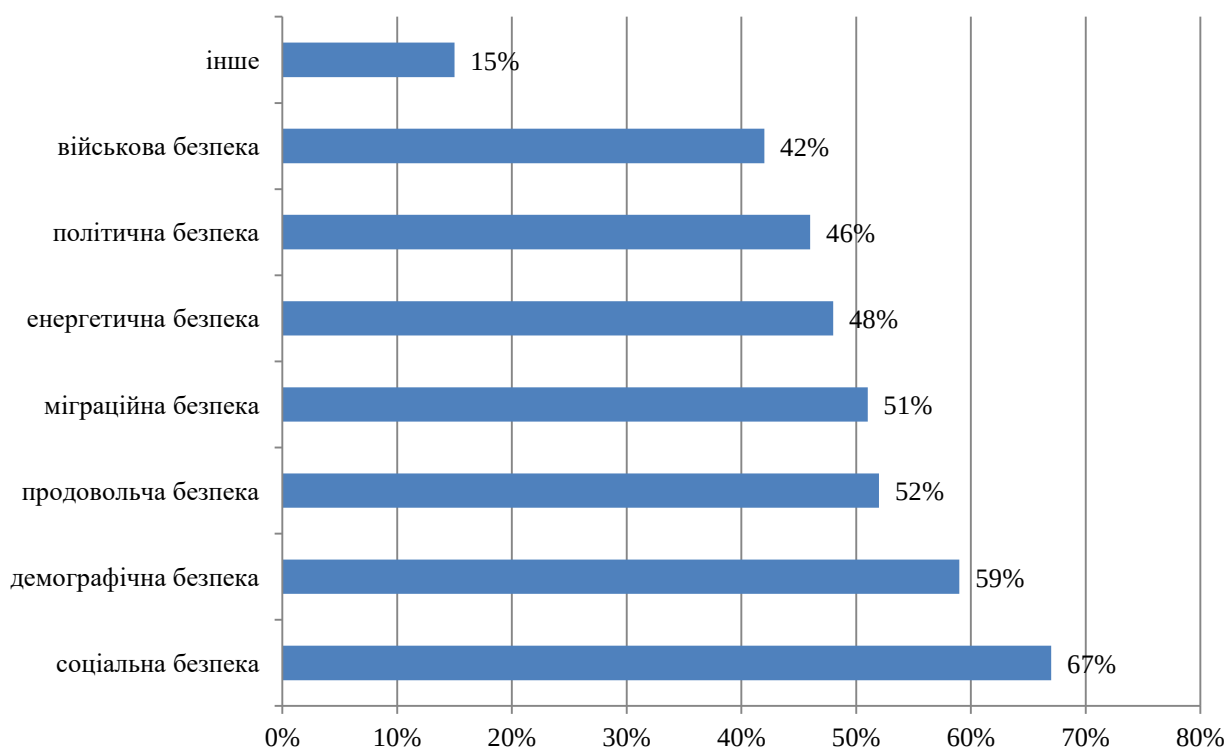

Рис. 2.17. Оцінка найважливіших важелів, через які держава має забезпечувати економічну безпеку

Джерело: розроблено та систематизовано автором

Таким чином, оцінка стану трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки в Україні, на думку опитаних експертів, є негативною.

Рис. 2.18. Оцінка найважливіших важелів, через які держава має забезпечувати економічну безпеку

Джерело: розроблено та систематизовано автором

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що сучасна концепція забезпечення трудоверсурсної безпеки має базуватися на принципах ефективної взаємодії системи демографічної, соціальної, міграційної та продовольчої безпеки із інституціональним середовищем, враховувати нові цільові орієнтири економічної безпеки держави і забезпечувати використання довгострокових стратегій інституціонального розвитку.

Для оперативного реагування на загрози трудоверсурсній безпеці, необхідна побудова ефективної системи моніторингу загроз у демографічній, соціальній, міграційній та продовольчій сферах, яка передбачає розробку паспортів (матриць) загроз для кожної із складових трудоверсурсної безпеки, що неможливо без поглиблених комплексних досліджень.

Крім того, окремої уваги потребує необхідність визначення функцій та завдань суб'єктів забезпечення трудоверсурсної безпеки, розробки можливих сценаріїв їх проявів у тих чи інших умовах тощо. Сценарії загроз допомагають визначити можливості, необхідні для боротьби з цією загрозою, розрив між наявними та необхідними можливостями, а також те, яким чином наростити

необхідні можливості за рахунок співробітництва й оптимізації у загальнодержавному форматі. Це посилює спроможність виконавчої і законодавчої гілок влади країни, навіть на субнаціональному рівні, визначати, які ризики створюють загрозу національній безпеці і яким чином до них необхідно готуватись і реагувати на практиці – незалежно від їх витоку або характеру.

Для вирішення цих завдань необхідно розробити «паспорт загроз», який є базовим елементом стратегічного планування політики забезпечення національної безпеки. Паспорт загроз включає у себе всі події, явища, процеси й інші чинники, які безпосередньо впливають на реалізацію національних демографічних інтересів України.

Технологія аналітичної діяльності щодо розробки паспорта загрози ґрунтується на використанні проблемного аналізу, який припускає усвідомлення сутності, специфіки тієї або іншої проблеми і шляхів її вирішення.

Структура паспорта загрози містить три частини, а саме:

- 1) загальну характеристику загрози;
- 2) характеристику можливого розвитку загрози;
- 3) діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки з реагування на загрози.

Пропонуємо авторський підхід до створення паспорта загроз трудоворесурсній безпеці України.

1) Загальна характеристика загроз.

Беручи до уваги структуру трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, за результатами проведеної діагностики стану трудоворесурсної безпеки України, були узагальнені основні внутрішні загрози за окремими її складовими:

1) загрози демографічній безпеці:

— щодо чисельності і статевовікової структури населення – швидко зростаючі темпи зниження чисельності населення; несприятлива вікова

структура, пов'язана, в першу чергу, із старінням населення;

- щодо сім'ї і народжуваності — зменшення частоти укладених шлюбів, зростання числа розлучень; зниження рівнів народжуваності, внаслідок чого не забезпечується просте відтворення населення; погіршення репродуктивного здоров'я населення;

- щодо смертності і тривалості життя населення — погіршення здоров'я населення (фізичного, репродуктивного, психічного); зростання захворюваності у всіх вікових групах, особливо у молодих чоловіків працездатного віку; постійне зростання смертності, зниження тривалості життя; висока в порівнянні з розвиненими країнами дитяча (до 1 року) і материнська смертність;

2) загрози соціальній безпеці:

- щодо соціально-економічних загроз – зростання безробіття, погіршення стану соціальної структури, люмпенізація населення, декваліфікація і пауперизація робочої сили, зростання бідності, криміналізація суспільних відносин, технологічне відставання економіки, низький рівень життя в країні; до групи соціально-психологічних — фізична деградація населення, криза сім'ї, деградація життєвих цінностей; до групи соціокультурних — втрата культурної спадщини.

- щодо соціокультурних загроз – порушення етнокультурних традицій населення країни. Культура є способом адаптації до оточуючого середовища, яка виробляється впродовж тривалого часу, надає унікальну можливість доступу до майбутнього, і її різка зміна може призвести до дезорієнтації зі всіма негативними наслідками. Спроба змінити культурну парадигму, агресивне нав'язування чужих більшості українців норм і цінностей, таких, що йдуть з боку заходу при масованій підтримці ЗМІ, призводять в Україні не до модернізації, а до деградації і, відповідно, до виродження.

3) загрози міграційній безпеці — відтік кваліфікованих кадрів (відтік «мізків»), трудова міграція та наростання нелегальної міграції;

4) загрози продовольчій безпеці – зниження купівельної спроможності населення на фоні зростання цін на продукти харчування.

Загострення ситуації зумовлене, насамперед, критичним станом вітчизняної економіки, руйнацією соціальної сфери, особливо на селі, зниженням купівельної спроможності населення, поглибленням майнового розшарування в суспільстві.

Результати ідентифікації загроз підтверджують й дослідження, проведені на основі міжнародних індексів та рейтингів (рис. 2.19).

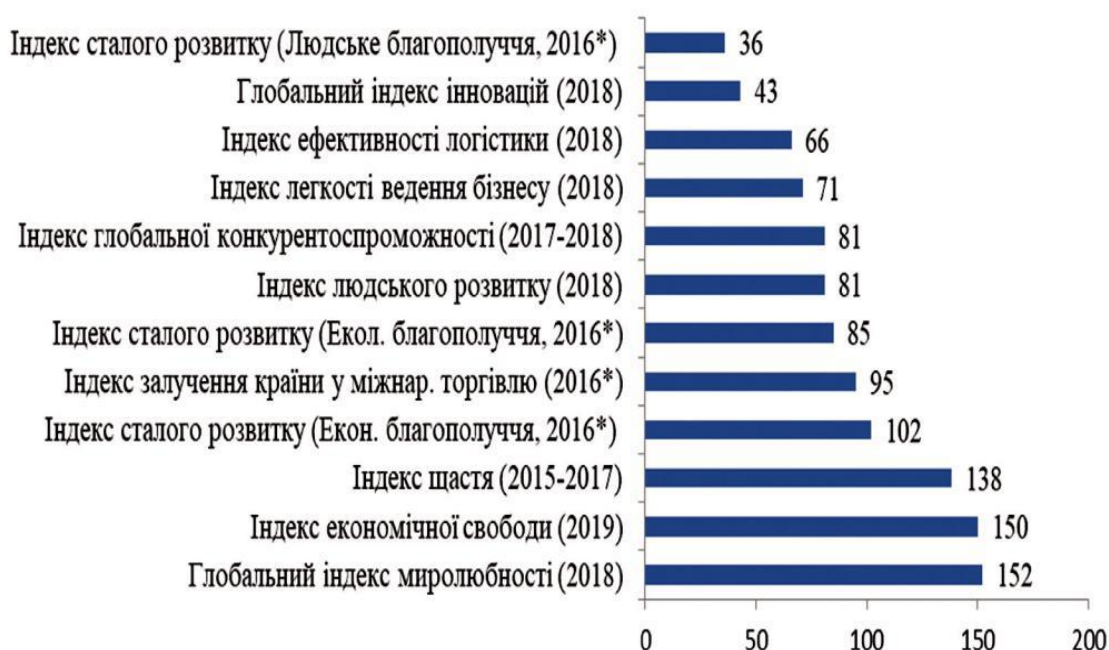

Рис. 2.19. Україна у міжнародних індексах у 2015–2019 роках (місце)

Джерело: складено автором за даними [208]

Таке становище стало наслідком відсутності кореляції між політико-економічними трансформаціями та їх соціальними наслідками, відсутності належного наукового обґрунтування реформування економіки, а також декларативним характером соціального спрямування реформ.

2) Об'єкти загрози демографічній безпеці:

- держава;
- суспільство;
- людина.

3) Джерелами загроз трудовресурсній безпеці є:

- ✓ депопуляція населення України;
- ✓ висока смертність, в тому числі від нещасних випадків та у результаті дорожньо-транспортних пригод;
- ✓ слабе здоров'я нації, у тому числі репродуктивне здоров'я;
- ✓ негативна екологічна ситуація;
- ✓ «вестернізація» інституту сім'ї;
- ✓ деградація традиційних цінностей українців у шлюбних, любовних, демоповедінкових стереотипах;
- ✓ неконтрольована трудова міграція;
- ✓ економічна бідність українців;
- ✓ відсутність власного житла;
- ✓ алкоголізм і наркоманія;
- ✓ високий відсоток вищої освіти серед жінок;
- ✓ старіння населення.

4) На підставі аналізу результатів наукових досліджень [14; 23; 34; 38; 43; 102; 109; 118; 119; 151, 167] надамо характеристику можливого розвитку загроз демографічній безпеці.

4.1) Масштаб та імовірність виникнення загрози.

Загрози демографічній безпеці мають довготривалий характер. Демографічна ситуація в Україні характеризується специфічними демографічними змінами із середньостроковими й довгостроковими наслідками, які потребують моніторингу й управління.

4.2) Тенденції розвитку загроз трудовресурсній безпеці держави:

А) Спрямованість:

1) Економічна: негативний розвиток демографічних процесів і перспектива втрати трудових ресурсів становлять загрозу національній безпеці держави і вимагають здійснення невідкладних системних дій і вжиття упереджувальних заходів щодо подолання демографічної кризи та розвитку трудовресурсного потенціалу. Скорочення населення для економіки означає –

скорочення трудоресурсного потенціалу з одного боку, з іншого споживачів економічного продукту, і скорочення кількості доходів держави за рахунок податків і падіння ВВП і призводить припинення модернізаційного оновлення держави.

2) Соціальна: невирішеність соціальних проблем, таких, як бідність сімей з дітьми і недостатність доходів на утримання двох і більше дітей; низький рівень зайнятості населення та безробіття; відсутність належних житлових умов для молодих сімей і сімей із дітьми; висока захворюваність населення у репродуктивному віці, незадовільний загальний стан охорони здоров'я; нераціональна структура освіти; низька загальна культура населення тощо, призводять скорочення населення України.

3) Військова: старіння населення, низька заміщуваність поколінь, стан здоров'я молоді, впливає на скорочення мобілізаційних ресурсів Збройних Сил України.

4) Гуманітарна: загрози деструктивних процесів демографічної кризи у гуманітарній сфері потребує якісно нових підходів до системи освіти, починаючи з дошкільної освіти й закінчуючи підготовкою наукових кадрів.

5) Науково-технологічна: міграція молоді, скорочення працездатного населення, деструктивні явища в українській освіті й науці призводять дотехнологічне відставання України від багатьох країн світу.

6) Зовнішньополітична: кількість населення держави впливає на її міжнародний рейтинг та економічну міць.

7) Внутрішньополітична: Ситуація молодіжного балджу й інші деструктивні явища у демографічній сфері призводять соціальну напругу в суспільстві, ці процеси впливають на політичну ситуацію в країні.

Б) Характер загроз трудоресурсної безпеки:

1) Скорочення кількості (депопуляція) населення за рахунок стрімкого падіння народжуваності.

2) Зниження тривалості життя (очікуваної тривалості життя при народженні).

- 3) Деформація вікової структури населення, зокрема його старіння.
- 4) Високе демографічне навантаження на працездатне населення.
- 5) Нерегульовані і нераціональні міграційні процеси, особливо молоді.
- 6) Деградація інституту сім'ї.
- 7) Бідність сімей із дітьми, низький рівень їх доходів.
- 8) Відсутність належних житлових умов для молодих сімей і сімей із дітьми.
- 9) Низькі доходи й заробітна плата більшості працюючих.
- 10) Недоліки політики зайнятості населення та подолання безробіття.
- 11) Нераціональна структура освіти.
- 12) Висока захворюваність населення у репродуктивному віці, незадовільний стан охорони здоров'я населення України.

Варто зазначити, що комплексна оцінка рівня трудоресурсної безпеки повинна передбачати врахування комбінації прямих та опосередкованих загроз у внутрішньому і зовнішньому контурах, таких, як: чисельність населення, коефіцієнти народжуваності, смертності, фертильності, інвалідності, шлюбності, розлучень, старіння, а також тривалість життя та міграційні сальдо.

Порогові значення загроз трудоресурсній безпеці держави мають визначатися такими показниками:

- 1) нетто-коефіцієнтом відтворення населення;
- 2) коефіцієнтом депопуляції;
- 3) сумарним коефіцієнтом народжуваності;
- 4) коефіцієнтами смертності населення працездатного віку, в тому числі коефіцієнтами смертності чоловіків і жінок працездатного віку;
- 5) очікуваною тривалістю майбутнього життя;
- 6) коефіцієнтом старіння населення;
- 7) сальдо міграційного обміну між міською та сільською місцевістю, в тому числі за статтю, віком, рівнем освіти;
- 8) чисельністю нелегальних мігрантів;

9) коефіцієнтами шлюбності і розлучуваності.

4.3) Можливі наслідки загрози.

За продовження негативної динаміки демографічного, соціального, міграційного та продовольчого розвитку, за прогнозами ООН, до 2050 року населення України може скоротитися до 33 млн осіб [209].

5) Діяльність суб'єктів забезпечення демографічної безпеки з реагування на загрози.

5.1) Суб'єктами забезпечення трудоворесурсної безпеки держави є: Президент України; Кабінет міністрів України; Міністерство соціальної політики України; Міністерство фінансів України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; обласні державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; громадські організації; громадяни; наукові установи; заклади вищої освіти.

5.2) Ресурсне забезпечення. Передбачення у Державному бюджеті України кошти на реалізацію державних і регіональних програм демографічного розвитку, охорони здоров'я та молодіжного будівництва.

5.3) Технології реагування на загрози. Залежно від стадії формування та реалізації загроз демографічній безпеці виокремлюють такі технології державного реагування на загрози, як профілактика та протидія, яка своєю чергою передбачає: попередження, припинення та локалізацію дії загроз.

Розробка паспортів загроз і постійне корегування їх змісту є ключовою передумовою впровадження єдиної та ефективної системи комплексного аналізу та всебічного моніторингу загроз економічній безпеці держави в цілому та трудоворесурсній безпеці зокрема, а також запровадження системи стратегічного планування у сфері національної безпеки, яка б була адекватною сучасному середовищу формування та реалізації національних інтересів.

Висновки до другого розділу

За результатами дослідження, проведеного у другому розділі дисертації, встановлені основні тенденції розвитку економіки України та її економічної безпеки; проведено діагностику складових трудоворесурсної безпеки України; здійснено ідентифікацію загроз трудоворесурсній безпеці держави.

1. Основними показниками, що підтверджують цей процес упродовж 2013–2018 рр., є зростання дефіциту державного бюджету на 4%, зростання від’ємного торговельного балансу на 2,2%, зростання валового зовнішнього боргу на 2,5%, зменшення прямих іноземних інвестицій на 2,8%, здешевлення національної валюти. Встановлено, що основними тенденціями розвитку економіки України та її економічної безпеки за 2013–2018 роки є: знецінення національної валюти; зниження купівельної спроможності населення; зниження темпів росту реального сектору економіки; неефективний розвиток енергетичного сектору; високий рівень корупційних правопорушень у всіх секторах економіки; політична нестабільність тощо.

2. Здійснено оцінювання економічних аспектів, що характеризують трудоворесурсну безпеку держави за соціальною, демографічною, міграційною та продовольчою складовими, яке засвідчило її критичний стан на початок 2019 р. Результати оцінювання демографічної, соціальної, міграційної та продовольчої складових трудоворесурсної безпеки держави, проведене на початок 2019 року, також указують на їхній критичний стан. Так, у період 2013 – 2018 років рівень демографічної безпеки оцінювався як «небезпечний», основними причинами стали на лише зниження природнього приросту населення, але й військові дії на сході країни. На початок 2019 року критичний стан мали соціальна та продовольча безпека, що пов’язано із низкою політичних і економічних причин, у тому числі й зі знеціненням національної валюти. Доведено, що сучасний стан трудоворесурсної безпеки в Україні створює реальну загрозу національним інтересам та економічній безпеці.

3. Проведено оцінювання настроїв суспільства з питань забезпечення трудоворесурсної безпеки держави шляхом експертного опитування населення

України з числа працівників органів соціального захисту, Пенсійного фонду, Служби безпеки України, закладів вищої освіти, професійних спілок, яке засвідчило, що більшість з них сприймає трудоворесурсну безпеку держави як стан гарантованості правової, економічної та соціальної захищеності (62%). Найбільший вплив на стан трудоворесурсної безпеки мають «соціальна» (67%), «демографічна» (59%) та «продовольча» безпека (52%). Серед основних загроз трудоворесурсній безпеці держави чоловіки (53%) і жінки (68%) називають приховане працевлаштування мігрантів (нелегальну міграцію).

Основними важелями, через які держава має забезпечувати трудоворесурсну безпеку держави, є забезпечення високого рівня життя населення (98%), доступність та якість освіти (93%) і медицини (86%), а також збільшення мінімальної зарплати (87%). Таким чином, оцінка стану трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки в Україні, на думку опитаних експертів, є негативною.

4. На основі проведеного опитування було розроблено паспорт загроз трудоворесурсній безпеці держави, який дозволяє здійснити їх розподіл за місцем виникнення (внутрішні та зовнішні), за джерелами походження (демографічні, соціальні, міграційні, продовольчі), за економічним змістом (знижують купівельну спроможність, знижують рівень життя населення, стимулюють міграцію), а також встановити об'єкти та суб'єкти впливу. Ідентифіковані загрози трудоворесурсній безпеці в розрізі її складових стали підґрунтям для вибору показників оцінювання стану трудоворесурсної безпеки держави.

5. За результатами проведеного дослідження опубліковано одну статтю у науковому фаховому виданні України [198] та двоє тез доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях [200, 207].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ОЦІНЮВАННЯ ТРУДОРЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави

Сучасні тенденції розвитку нашої держави за останні роки супроводжуються посиленням економічної та політичної нестабільності під дією сукупного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, загострення політичних, економічних та соціальних проблем, що призводить до ускладнення можливості реалізації прийнятої стратегії розвитку держави. Відсутність узгодженості між нормативно-правовими актами, які регламентують забезпечення економічної безпеки загалом та окремих її складових, також ускладнює існуючу ситуацію.

У чинному Законі України «Про національну безпеку України» досить незначну увагу приділено питанню забезпечення трудоворесурсної безпеки, відсутнє її трактування та не окреслено її складові, що підтверджує актуальність проведеного дослідження [28].

Вирішення зазначеної проблеми можливе за умови розробки «концептуального підходу до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави», під яким пропонуємо розуміти сукупність взаємопов'язаних заходів, розроблених державою для нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці держави у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах.

За результатами дослідження, проведеного у попередніх розділах дисертації, розроблено концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, що ґрунтується на економічних аспектах забезпечення трудоворесурсної безпеки, які формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Основні складові концептуального підходу до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України

Джерело: розроблено автором на основі [28, 64, 204, 210-213]

Вважаємо, що такий концептуальний підхід до забезпечення трудоресурсної безпеки як складової економічної безпеки України повинен ураховувати наступні складові: мета, завдання, функції та принципи зазначеного підходу, виокремлено об'єкти і суб'єкти, інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоресурсної безпеки.

Пропонуємо вважати основною метою концептуального підходу розробку ефективних заходів щодо нейтралізації загроз задля забезпечення трудоресурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах.

До основних суб'єктів віднесено: Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, в тому числі Міністерство соціальної політики, Державну міграційну службу, Пенсійний фонд України, інші міністерства та відомства, недержавні пенсійні фонди, громадські організації тощо.

Вважаємо, що до основних принципів, на яких повинно ґрунтуватись забезпечення трудоресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, слід віднести:

- правомірності – наявність чіткого правового регламентування забезпечення трудоресурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах;

- нормативності – чітке дотримання міжнародних норм щодо забезпечення трудоресурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах;

- системності – узгодженість взаємовідносин між усіма суб'єктами забезпечення трудоресурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах;

- комплексності – передбачає всебічне дослідження внутрішніх та зовнішніх загроз забезпеченню трудоресурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах;

- стабільності – передбачає стабільний стан та/або зростання економіки держави завдяку якому забезпечується трудоворесурсна безпека у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах;

- збалансованості – ґрунтується на відповідності здійснюваних витрат на забезпечення трудоворесурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах одержаним доходам до державного бюджету.

Виокремлені принципи передбачають наявність чіткого взаємозв'язку між складовими трудоворесурсної безпеки, що сприяє забезпеченню економічної безпеки держави в цілому.

Вивчення переліку функцій, за допомогою яких повинно здійснюватись забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, довело необхідність виокремлення таких:

- попередження – передбачає розробку заходів, спрямовану на запобігання негативному впливу загроз на трудоворесурсну безпеку у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах;

- нейтралізації – передбачає розробку заходів, спрямовану на ліквідацію наслідків впливу загроз забезпечення трудоворесурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах;

- контролю – передбачає здійснення постійного контролю за станом забезпечення трудоворесурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах з метою ідентифікації загроз та запобігання їх впливу;

- інформаційна – передбачає інформування громадськості про реформування у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах задля забезпечення трудоворесурсної безпеки держави;

- аналітична – передбачає здійснення оцінювання стану забезпечення трудоворесурсної безпеки в цілому та за окремими її складовими;

- захисна – передбачає розробку заходів, спрямовану на гарантування правової, економічної та соціальної захищеності населення держави від негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Вважаємо, що важелі впливу доцільно розглядати в залежності від функцій забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави.

Невідомою складовою концептуального підходу до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України є ідентифікація загроз, яку пропонуємо здійснювати з використанням розробленого Методичного підходу до оцінювання стану трудоворесурсної безпеки на основі її інтегрального показника, а також інтегрального індексу забезпечення трудоворесурсної безпеки на основі оцінювання громадської думки. Більш детально зазначені методичні підходи наведено у пп. 3.2 та 3.3 дисертації.

На сьогодні існує нормативно-правова база, яка регулює відносини у сферах, які входять до економічної безпеки, а саме: макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу та інші.

Однак, не зважаючи на це існує проблема, яка полягає у відсутності взаємоузгодженості між законами та іншими нормативно-правовими актами, які регламентують питання саме забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави. Зважаючи на це, пропонуємо основні напрямки вдосконалення нормативно-правового забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, що дозволить удосконалити державне управління забезпеченням економічної безпеки держави в цілому.

Основними нормативно-правовими актами, що регламентують забезпечення економічної безпеки держави, є:

- Конституція України [28];
- Стратегія національної безпеки України [64];
- Закон України «Про національну безпеку України» [204];
- Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [210];

- Закон України «Про доступ до публічної інформації» [211];
- Закон України «Про соціальний захист населення» [212];
- Закон України «Про пенсійне забезпечення» [213] та інші

Так, Конституція України – гарантує захист прав і свобод людини і громадянина, а також надає соціальні гарантії її життю, здоров'ю, розвитку тощо.

Стратегією національної безпеки України передбачено здійснення комплексного вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України, унормування структури і складу сектору безпеки і оборони, системи управління, координації та взаємодії його органів, удосконалення державної системи стратегічного планування, якісне вдосконалення системи демократичного цивільного контролю над органами сектору безпеки і оборони, посилення парламентського контролю у цій сфері, що сприяло прийняттю нової редакції Закону України «Про національну безпеку України».

На жаль, у зазначеному Законі не приділено жодної уваги трудоворесурсній безпеці, а також питанню правового забезпечення структурування економічної безпеки в цілому, що потребує її доопрацювання.

У зв'язку з цим, пропонуємо удосконалений перелік складових економічної безпеки держави шляхом віднесення до них виробничої, зовнішньоекономічної, інвестиційної, макроекономічної, фінансової та трудоворесурсної безпеки, що стане основою для удосконалення методичного підходу до оцінювання рівня економічної безпеки України (рис. 3.2).

Згідно із запропонованою раніше структурою, до трудоворесурсної безпеки пропонуємо віднести соціальну, демографічну, міграційну та продовольчу складові.

Водночас, вважаємо за необхідне до інших складових національної безпеки України доцільно внести такі зміни:

- інвестиційно-інноваційну безпеку – розподілити фінансовою, інвестиційною, виробничою та науково-технологічною в залежності від виду та призначення інвестицій та інновацій;

- енергетичну безпеку – розподілити між виробничою та екологічною безпекою.

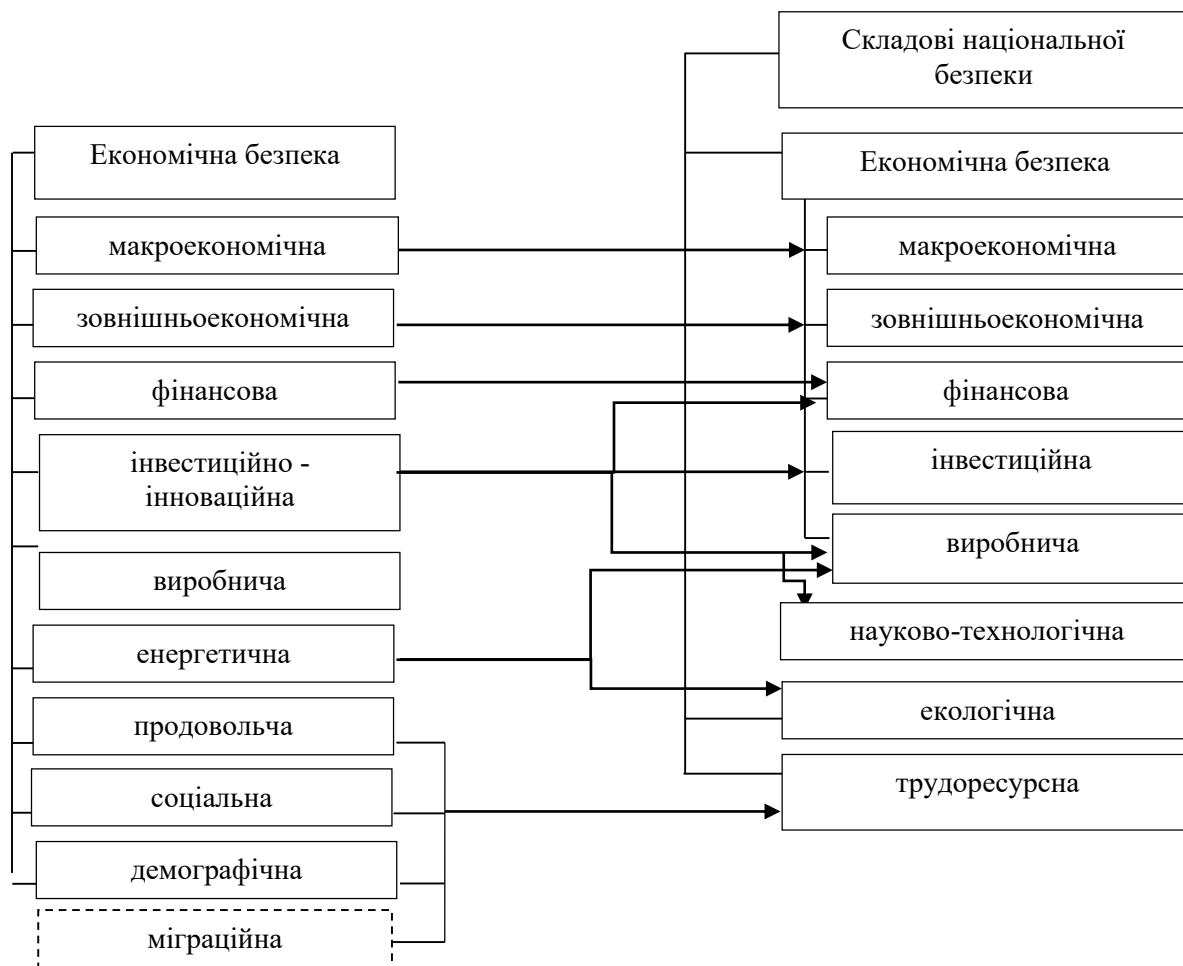

Рис. 3.2. Перерозподіл складових економічної безпеки у відповідності з Законом України «Про національну безпеку України»

Джерело: складено автором

Запропонований розподіл дасть можливість більш чітко визначити показники для оцінювання рівня економічної безпеки, відобразивши відповідні зміни у «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та отримувати більш точні відповіді про реальний стан безпеки [214].

За результатами проведеного дослідження надано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України шляхом уніфікації всіх основних понять щодо питань забезпечення трудоворесурсної безпеки України як складової економічної безпеки та приведення у відповідність із Законом України «Про національну безпеку України» таких нормативних документів, як: «Стратегія національної безпеки України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про доступ до публічної інформації», «Про соціальний захист населення», «Про соціальний захист населення» та інших. (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні пропозиції до нормативно-правових актів, що регламентують забезпечення трудоворесурсної безпеки України як складової економічної безпеки в Україні

Назва нормативно-правового акту	Сутність пропозицій
Закон України «Про національну безпеку України»	удосконалено поняття «економічна безпека держави», «трудооресурсна безпека держави», «соціальна безпека», «демографічна безпека», «міграційна безпека» та «продовольча безпека», «інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави»
Указ Президента «Про Стратегію національної безпеки України»	
Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»	
Закон України «Про доступ до публічної інформації»,	
Закон України «Про соціальний захист населення»	
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	

Джерело: складено особисто автором

Подані пропозиції щодо внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів України сприятимуть усуненню суперечностей між нормативними актами та посиленню взаємодії між суб'єктами забезпечення економічної безпеки задля стабільного розвитку України.

Запропоновано розглядати інформаційне забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України з позицій узгодження

інформаційних потоків між суб'єктами запропонованого концептуального підходу та транспарентності діяльності суб'єктів трудоворесурсної безпеки.

Для реалізації концептуального підходу до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України було розроблено напрями забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України, окремо за кожною із складових та в цілому, які розподілені за такими ознаками: за характером дії (економічні, соціальні, національно-патріотичні), за суб'єктами реалізації (загальнодержавні, регіональні, індивідуальні).

До найбільш дієвих заходів реалізації концептуального підходу до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України, в залежності від суб'єктів, слід віднести:

1) *індивідуальні заходи:*

–популяризація програм «навчання протягом життя» серед роботодавців, працівників середнього, зрілого та передпенсійного віку з метою просування новітніх технологій та набуття інноваційних навичок згаданими категоріями працівників;

–розробка та реалізація механізму навчання і підвищення кваліфікації низькокваліфікованих працівників старшого віку на умовах сумісного (для роботодавців, Державної служби зайнятості та самих робітників) фінансування відповідних програм.

2) *регіональні заходи:*

– надання державної підтримки роботодавцям, які створюють робочі місця для працівників зрілого, передпенсійного та пенсійного віку (компенсація державою внесків на соціальне страхування таких працівників, виплати для підприємств, що наймають найменш соціально захищених категорій літніх осіб тощо);

– суттєве підвищення економічної відповідальності роботодавців за найбільш небезпечні для здоров'я працівників порушення у галузі охорони праці (створення загрози здоров'ю і життю працівників через неналежне технічне забезпечення виробничого процесу, неусунення потенційно

шкідливих або небезпечних умов праці, використання засобів виробництва, що не відповідають офіційним вимогам у галузі охорони праці).

3) *загальнодержавні заходи:*

- закріплення на законодавчому рівня права працівників старшого віку на часткову зайнятість і встановлення для них (за бажанням) гнучкого графіку роботи;

- прийняття спеціального законодавства, спрямованого на усунення і подальшу заборону дискримінації за віком та статтю у трудових відносинах. В ньому мають міститися положення про: сутність дискримінації за віком та статтю у трудових відносинах і відповідальність за її прояви; недопущення дискримінації за віком та статтю у доступі до участі у програмах професійної підготовки і перепідготовки, підвищення кваліфікації; вичерпний перелік професій, робіт і умов праці, які можуть передбачати обмеження для найму осіб старшого віку та/або жінок.

Основними напрямками реалізації концептуального підходу до забезпечення трудоресурсної безпеки держави, за характером дії, пропонуємо розподілити на:

1) *напрями економічного характеру:*

- проведення демонополізації товарного ринку та формування конкурентного економічного середовища із врахуванням ініціатив місцевої влади, що посилить інституціоналізацію розвитку ринку праці, дасть можливість зменшити диспропорції на товарному ринку, та призведе до зниження зловживань цінового характеру, досягнення конкурентних переваг недобросовісними методами, штучне обмеження попиту та пропозиції;

- зниження податкового тиску, спрощення податкового законодавства та регулювання економічної діяльності одночасно з поліпшенням якості надання державних послуг;

- запровадження ефективних методів залучення працівників до різних форм економічної діяльності, що дасть змогу легалізувати найману працю за трудовою угодою, працю на підприємствах з власною часткою акцій

чи пайового внеску, самостійну працю при самозайнятості;

- посилення координації руху попиту та пропозиції робочої сили на молодіжному ринку праці та розробку заходів щодо створення і збереження робочих місць для молоді,

- здійснення службою зайнятості населення й органами місцевого самоврядування соціальної експертизи всіх інвестиційних та інших регіональних цільових програм у частині їх впливу на створення і збереження робочих місць у сільській місцевості;

2) напрями соціального характеру:

- врегулювання питань між працівниками та роботодавцями щодо масового звільнення, що дозволить усувати порушення принципів соціального партнерства та невідповідності трудовому законодавству і нормам, що визначені у міжнародних актах;

- зменшення кількості випадків прихованої зайнятості шляхом перегляду грошових та негрошових витрат роботодавців, пов'язаних з найманням – звільненням робочої сили (виплата вихідної допомоги, повідомлення до державної служби зайнятості, попередження профспілок тощо), а відтак – зниження надмірної зарегульованості трудових відносин на всіх щаблях владної ієрархії;

- підвищення ефективності договірних відносин та унеможливлення дискредитації ідеї соціального партнерства шляхом удосконалення текстів колективних договорів, що дасть можливість привести їх у відповідність з чинним законодавством України та міжнародних стандартів, а також знизить рівень їх формальності;

- активізацію участі органів виконавчої влади у інформаційно-роз'яснювальній роботі з питань протидії “тіньової” зайнятості і “тіньової” заробітної плати, із зазначенням видів відповідальності роботодавців за порушення трудового законодавства при реєстрації колективних договорів, а також активного інформування громадськості про соціальну незахищеність в разі неоформлення трудових відносин з роботодавцем офіційно та права

працівників;

- покращення співпраці органів Пенсійного фонду з контролюючими та правоохоронними органами, а також соціальними партнерами і роботодавцями щодо детінізації доходів та легалізації прихованої зайнятості, що сприятиме швидкому виявленню та усуненню порушень у сфері пенсійного законодавства, виявленню платників, у яких зменшилися кількість працюючих та фонд оплати праці, проводилася виплата заробітної плати у незначних розмірах та в “конвертах”;

- здійснення моніторингу застрахованих осіб та осіб, які виконують роботи за договорами цивільно-правового характеру;

- посилення державного нагляду та контролю за дотриманням вимог законодавства про працю у частині створення Державної служби трудової медіації, підпорядкованої Міністерству соціальної політики України, діяльність якої надасть можливість працівникам простіше та швидше вирішувати трудові спори, позбавить надмірної тяганини при розгляді справ, забезпечить їх оперативний і неупереджений їх розгляд;

- введення до кола соціальних партнерів фахових професійних та академічних організацій, що могли б запропонувати адекватну методику розрахунку тарифної сітки з огляду на особливості різних видів економічної діяльності та окремих підприємств з врахуванням диференціації рівнів регіонального розвитку;

- забезпечення високого рівня зайнятості населення шляхом формування в Україні «гнучкого» ринку праці через розробку спільного плану дій щодо виділення окремими членами ЄС (Португалія, Іспанія, Італія, Греція та ін.) квоти на працевлаштування громадян України;

- проведення селективної легалізації іноземних працівників-нелегалів, що дозволить виявляти приховану (нелегальну) зайнятість іноземців, які навчаючись, працюють в Україні без отримання дозволу на роботу;

- забезпечення правового захисту вітчизняних працівників за

кордоном шляхом активізації роботи у цьому напрямі Міністерства закордонних справ України. У разі визнання запровадження такого контролю, розглянути питання про створення спеціалізованого органу державного управління (Державне агентство), до компетенції якого входили б питання, пов'язані з працевлаштуванням громадян України у інших країнах, в т.ч. й країнах – членах ЄС;

- посилення правового захисту і надання соціальних гарантій трудовим мігрантам на час їхнього перебування за кордоном, за умови повернення на батьківщину, через відкриття на базі дипломатичних представництв у приймаючих країнах консульських центрів для трудових мігрантів, у тому числі й нелегальних;

- взаємодію з осередками українських діаспор для залучення їх до роботи з надання інформаційно-консультаційних послуг нелегальним українським мігрантам, які перебувають у цих країнах; надання допомоги на державному рівні щодо захисту інтересів трудових мігрантів у вирішенні трудових конфліктів з іноземними роботодавцями.

3) напрями національно-патріотичного характеру:

- розробку програми повернення українців, які працюють за кордоном, на створені робочі місця в Україні, шляхом надання соціальних та фінансових пільг;

- підвищення престижності вищої освіти в Україні, а не за кордоном, шляхом розвитку та фінансової підтримки закладів вищої освіти, що сприятиме зниженню міграції викладачів та студентів за межі держави.

Розроблені заходи щодо організаційно-економічного забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України, сприятимуть дотриманню вимог МОП та ВООЗ; виконанню рекомендацій Міжнародного валютного фонду; проведенню щорічного оцінювання стану трудоворесурсної безпеки держави; використанню результатів опитування громадської думки щодо забезпечення трудоворесурсної безпеки задля коригування економічної та соціальної політики держави тощо.

Запропонований концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України може стати основою для розробки нового стратегічного курсу розвитку нашої держави, орієнтованої на демографічні, соціальні, міграційні та продовольчі пріоритети.

3.2. Удосконалення інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави

На сучасному етапі розвитку економіки України для ефективного оцінювання стану трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, розробки та реалізації дієвих заходів щодо її забезпечення, актуальними постають питання розробки методичного підходу до її оцінювання.

Реалізацію процесу оцінювання трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави доцільно здійснювати в такій послідовності:

- організація безперервного спостереження за об'єктом дослідження та формування системи інформативних показників;
- оцінка і аналіз отриманої інформації та виявлення причин, що призвели до відхилення від запланованих результатів;
- забезпечення відповідальних осіб об'єктивною інформацією, отриманою під час моніторингових досліджень;
- прогнозування розвитку та надання рекомендацій щодо уникнення або зниження негативних наслідків на об'єкт дослідження.

Вважаємо, що об'єктом дослідження є трудоворесурсна безпека як складова економічної безпеки держави, яка оцінюється на основі запропонованого переліку показників.

Суб'єктами дослідження можуть бути органи державної влади та управління, міжнародні організації, заклади вищої освіти, громадські організації та інші зацікавлені особи.

На нашу думку, основними джерелами інформації повинні бути відкриті джерела, в тому числі й інформація державної служби статистики України та результати соціологічних опитувань.

Вважаємо, що транспарентний підхід до використання інформації та подальше оприлюднення результатів такого оцінювання, сприятиме розробці дієвих заходів щодо забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави.

Запропонований у дисертації «інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави» повинен поєднувати в собі:

- 1) інтегральний показник оцінювання трудоворесурсної безпеки;
- 2) інтегральний індекс забезпечення трудоворесурсної безпеки за результатами оцінювання громадської думки.

Розглянемо більш детально методичний підхід до оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави, який включає розрахунок інтегрального показника трудоворесурсної безпеки, до якого включено показники соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої безпеки, що дозволяє врахувати вплив зовнішніх та внутрішніх загроз на такі складові економічної безпеки держави.

На основі розглянутих у параграфі 1.3 дисертації методичних підходів до оцінювання стану трудоворесурсної безпеки та її демографічної, соціальної, міграційної та продовольчої складових, були відібрані наступні факторні показники за чотирма групами:

- соціальна безпека (K_1),
- демографічна безпека (K_2),
- міграційна безпека (K_3),
- продовольча безпека (K_4).

Грунтуючись на результатах дослідження методик оцінювання трудоворесурсної безпеки в цілому та її окремих складових, за кожною з них було відібрано по дванадцять показників (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Показники оцінювання трудоворесурсної безпеки в розрізі складових

Соціальна безпека (К ₁)	Демографічна безпека (К ₂)	Міграційна безпека (К ₃)	Продовольча безпека (К ₄)
Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог (К ₁₋₁)	Коефіцієнт дитячої смертності (К ₂₋₁)	Загальний коефіцієнт міграційного приросту (К ₃₋₁)	Відношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатних осіб (К ₄₋₁)
Відношення наявного доходу населення до ВВП (К ₁₋₂)	Коефіцієнт депопуляції (К ₂₋₂)	Коефіцієнт вибуття населення (К ₃₋₂)	Частка населення, що проживає за межею бідності (К ₄₋₂)
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів (К ₁₋₃)	Сумарний коефіцієнт народжуваності (К ₂₋₃)	Коефіцієнт прибуття в країну (К ₃₋₃)	Співвідношення між прожитком мінімумом та вартістю споживчого кошика (К ₄₋₃)
Рівень вживання абсолютного алкоголю на душу населення (для повнолітніх) (К ₁₋₄)	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне (К ₂₋₄)	Коефіцієнт інтенсивності міграційного руху (К ₃₋₄)	Відношення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму для працездатних осіб (К ₄₋₄)
Відношення сум несплаченої заробітної плати станом на кінець місяця до фонду оплати праці на кінець місяця (К ₁₋₅)	Коефіцієнт смертності населення в трудоактивному віці (К ₂₋₅)	Відносне сальдо міграції (К ₃₋₅)	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу (К ₄₋₅)
Рівень безробіття за МОП (К ₁₋₆)	Відношення працездатного населення до непрацездатного (К ₂₋₆)	Індекс структурних зрушень (К ₃₋₆)	Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення (К ₄₋₆)
Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств (К ₁₋₇)	Захворюваність населення (К ₂₋₇)	Коефіцієнт ефективності міграції (К ₃₋₇)	Відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати (К ₄₋₇)
Відношення середньої пенсії до мінімальної пенсії (К ₁₋₈)	Рівень економічної активності населення 15 – 70 років, % (К ₂₋₈)	Коефіцієнт результативності міграції (К ₃₋₈)	Відношення прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб до прожиткового мінімуму для працездатних осіб (К ₄₋₈)
Відношення середньої	Відношення	Відношення між	Співвідношення між

Соціальна безпека (K ₁)	Демографічна безпека (K ₂)	Міграційна безпека (K ₃)	Продовольча безпека (K ₄)
заробітної плати до мінімальної заробітної плати (K ₁₋₉)	непрацездатного населення до безробітного (K ₂₋₉)	емігрантами та іммігрантами (K ₃₋₉)	мінімальною пенсією та вартістю комунальних платежів (K ₄₋₉)
Відношення пенсії за віком до середньоєвропейського рівня доходів разів (K ₁₋₁₀)	Відношення працездатного населення до зайнятого (K ₂₋₁₀)	Відношення між працездатним населенням та емігрантами (K ₃₋₁₀)	Співвідношення між середнім розміром місячної пенсії пенсіонерів за інвалідністю від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання та прожиткового мінімуму (K ₄₋₁₀)
Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. Осіб населення) (K ₁₋₁₁)	Відношення працездатного населення до економічно активного (K ₂₋₁₁)	Відношення між працездатним населенням та іммігрантами (K ₃₋₁₁)	Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати (K ₄₋₁₁)
Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (K ₁₋₁₂)	Рівень безробіття для населення 15 – 70 років, % (K ₂₋₁₂)	Відношення між працездатними та непрацездатними іммігрантами (K ₃₋₁₂)	Частка заробітної плати у сукупних доходах домогосподарств, % (K ₄₋₁₂)

Джерело: розроблено автором

Для виявлення взаємозв'язку між вказаними показниками застосуємо методику проведення кореляційно-регресійного аналізу.

Кореляційний зв'язок можна з'ясувати за таблицями 3.3-3.6.

Таблиця 3.3

Розрахункові значення факторних показників соціальної безпеки

Рік	K ₁₋₁	K ₁₋₂	K ₁₋₃	K ₁₋₄	K ₁₋₅	K ₁₋₆	K ₁₋₇	K ₁₋₈	K ₁₋₉	K ₁₋₁₀	K ₁₋₁₁	K ₁₋₁₂
2014	1,2	14,15	0,28	0,04	0,11	0,21	4,81	1,04	3,808	0,01	0,609	0,79
2015	0,83	13,48	0,32	0,08	0,09	0,72	7,29	1,93	9,209	0,11	0,973	0,86
2016	0,79	13,15	0,24	0,09	0,15	0,39	5,1	1,66	8,258	0,09	0,631	0,8
2017	0,25	13,58	0,38	0,07	0,28	1,54	14,4	5,52	7,423	0,07	0,202	0,93
2018	0,48	15,93	0,42	0,18	0,4	0,68	11,55	2,78	3,256	0,14	0,15	0,91

Джерело: розраховано автором на основі даних [191]

Таблиця 3.4

Розрахункові значення факторних показників демографічної безпеки

Рік	K ₂₋₁	K ₂₋₂	K ₂₋₃	K ₂₋₄	K ₂₋₅	K ₂₋₆	K ₂₋₇	K ₂₋₈	K ₂₋₉	K ₂₋₁₀	K ₂₋₁₁	K ₂₋₁₂
2014	1,1	12,4	1,28	-0,004	-0,04	0,1832	9,926	1,092	2,247	-0,11	0,295	0,84
2015	0,29	9,69	0,98	-0,009	-0,05	2,1969	4,483	5,591	7,807	-0,067	0,927	0,94
2016	0,6	13,36	0,78	-0,026	-0,08	0,3935	2,505	2,073	2,69	-0,148	0,12	0,95
2017	4,55	18,31	1,02	-0,054	-0,14	0,0044	6,084	0,224	0,788	-0,195	0,389	0,84
2018	5,53	40,36	0,74	-0,033	-0,18	0,0033	5,735	0,184	0,532	-0,125	0,401	0,83

Джерело: розраховано автором на основі даних [191]

Розрахункові значення факторних показників міграційної безпеки

Рік	K ₃₋₁	K ₃₋₂	K ₃₋₃	K ₃₋₄	K ₃₋₅	K ₃₋₆	K ₃₋₇	K ₃₋₈	K ₃₋₉	K ₃₋₁₀	K ₃₋₁₁	K ₃₋₁₂
2014	2,2	18,5	0,79	0,008	0,0015	0,019	2,348	0,341	8,538	0,02	0,914	0,57
2015	1,66	14,91	1,25	0,004	0,0045	0,0315	2,281	0,40	1,34	0,29	0,765	0,56
2016	1,81	14,93	1,67	0,002	0,0017	0,0047	2,741	0,381	1,324	0,049	0,884	0,64
2017	4,64	21,33	0,98	0,005	0,0058	0,0642	2,217	0,228	2,615	0,04	0,503	0,56
2018	1,74	10,19	1,21	0,003	0,0042	0,0383	1,855	0,435	2,095	0,047	0,326	0,46

Джерело: розраховано автором на основі даних [191]

Розрахункові значення факторних показників продовольчої безпеки

Рік	K ₄₋₁	K ₄₋₂	K ₄₋₃	K ₄₋₄	K ₄₋₅	K ₄₋₆	K ₄₋₇	K ₄₋₈	K ₄₋₉	K ₄₋₁₀	K ₄₋₁₁	K ₄₋₁₂
2014	0,91	1,34	2,18	0,15	0,79	0,0298	1,551	1,132	2,361	0,16	0,54	0,35
2015	1,14	1,51	1,54	0,094	11,27	0,0036	0,975	0,807	1,091	-0,039	0,01	-0,03
2016	2,63	1,64	1,16	0,088	2,93	0,0053	0,776	0,385	9,709	-0,076	-0,09	-0,29
2017	2,61	4,16	1,08	0,164	1,69	0,0047	0,643	0,387	8,226	-0,102	-0,19	-0,56
2018	1,83	1,9	0,95	0,18	1,31	0,004	0,739	0,55	1,42	-0,12	-0,19	-0,35

Джерело: розраховано автором на основі даних [191]

Таблиця 3.7

Оцінювання сили зв'язку за величиною коефіцієнта кореляції

Розмір зв'язку	Характер зв'язку	
	Прямий (+)	Зворотній (-)
Відсутній	0	0
Слабкий	Від 0 до +0,29	Від 0 до -0,29
Середній	Від +0,3 до +0,69	Від -0,3 до -0,69
Сильний	Від +0,7 до +0,99	Від -0,7 до -0,99
Повний (функціональний)	+1,0	-1,0

Джерело: [215-219]

Кореляційний аналіз було проведено за допомогою MsExcel та отримано наступні результати (табл. 3.8-3.11).

Таблиця 3.8

**Результати кореляційного аналізу факторних показників
соціальної безпеки**

	K ₁₋₁	K ₁₋₂	K ₁₋₃	K ₁₋₄	K ₁₋₅	K ₁₋₆	K ₁₋₇	K ₁₋₈	K ₁₋₉	K ₁₋₁₀	K ₁₋₁₁	K ₁₋₁₂
K ₁₋₁	1,00											
K ₁₋₂	-0,19	1,00										
K ₁₋₃	-0,72	0,70	1,00									
K ₁₋₄	-0,49	0,77	0,63	1,00								
K ₁₋₅	-0,76	-0,99	0,84	0,79	1,00							
K ₁₋₆	-0,87	-0,09	0,62	0,05	0,45	1,00						
K ₁₋₇	-0,93	0,34	0,88	0,40	0,78	0,90	1,00					
K ₁₋₈	-0,91	0,00	0,65	0,12	0,58	0,97	0,93	1,00				
K ₁₋₉	-0,14	-0,83	-0,38	-0,36	-0,51	0,30	-0,08	0,15	1,00			
K ₁₋₁₀	-0,55	0,39	0,51	0,85	0,53	0,22	0,38	0,18	0,16	1,00		
K ₁₋₁₁	0,69	-0,59	-0,69	-0,50	-0,91	-0,47	-0,74	-0,65	0,57	-0,16	1,00	
K ₁₋₁₂	-0,91	0,39	0,92	0,50	0,75	0,86	0,97	0,86	-0,02	0,54	-0,63	1,00

Джерело: розраховано автором

За результатами кореляційного аналізу можна зробити висновки:

— слабкий прямий взаємозв'язок існує між показниками K₁₋₄ та K₁₋₆ (значення кореляції 0,05); показниками K₁₋₄ та K₁₋₈ (значення кореляції 0,12); показниками K₁₋₈ та K₁₋₉ (значення кореляції 0,15); показниками K₁₋₈ та K₁₋₁₀ (значення кореляції 0,18); показниками K₁₋₆ та K₁₋₁₀ (значення кореляції 0,22);

— слабкий зворотній зв'язок між показниками K₁₋₉ та K₁₋₁₂ (значення кореляції -0,02); показниками K₁₋₇ та K₁₋₉ (значення кореляції -0,08);

показниками K_{1-2} та K_{1-6} (значення кореляції -0,09); показниками K_{1-1} та K_{1-9} (значення кореляції -0,14); показниками K_{1-10} та K_{1-11} (значення кореляції -0,16); показниками K_{1-1} та K_{1-2} (значення кореляції -0,19);

— відсутній кореляційний зв'язок між показниками K_{1-2} та K_{1-8} (значення кореляції - 0,00).

Таблиця 3.9

**Результати кореляційного аналізу факторних показників
демографічної безпеки**

	K_{2-1}	K_{2-2}	K_{2-3}	K_{2-4}	K_{2-5}	K_{2-6}	K_{2-7}	K_{2-8}	K_{2-9}	K_{2-10}	K_{2-11}	K_{2-12}
K_{2-1}	1,00											
K_{2-2}	0,86	1,00										
K_{2-3}	-0,33	-0,56	1,00									
K_{2-4}	-0,75	-0,43	0,42	1,00								
K_{2-5}	-0,95	-0,99	0,61	0,80	1,00							
K_{2-6}	-0,62	-0,50	0,04	0,52	0,55	1,00						
K_{2-7}	0,14	0,01	0,81	0,28	0,17	-0,32	1,00					
K_{2-8}	-0,73	-0,59	0,03	0,58	0,64	0,98	-0,38	1,00				
K_{2-9}	-0,73	-0,61	0,13	0,62	0,67	0,99	-0,28	0,99	1,00			
K_{2-10}	-0,54	-0,20	0,14	0,87	0,54	0,75	0,08	0,74	0,77	1,00		
K_{2-11}	-0,17	-0,17	0,10	0,28	0,20	0,85	-0,06	0,74	0,77	0,64	1,00	
K_{2-12}	-0,76	-0,58	-0,30	0,34	0,53	0,68	-0,74	0,79	0,73	0,36	0,23	1,00

Джерело: розраховано автором

За результатами кореляційного аналізу можна зробити висновки:

— слабкий прямий взаємозв'язок існує між показниками K_{2-2} та K_{2-7} (значення кореляції 0,01); показниками K_{2-3} та K_{2-8} (значення кореляції 0,03); показниками K_{2-3} та K_{2-6} (значення кореляції 0,04); показниками K_{2-7} та K_{2-10} (значення кореляції 0,08); показниками K_{2-3} та K_{2-11} (значення кореляції 0,10); показниками K_{2-3} та K_{2-9} (значення кореляції 0,13); показниками K_{2-3} та K_{2-10} (значення кореляції 0,14); показниками K_{2-1} та K_{2-7} (значення кореляції 0,14); показниками K_{2-5} та K_{2-7} (значення кореляції 0,17);

— слабкий зворотній зв'язок між показниками K_{2-7} та K_{2-11} (значення кореляції -0,06); показниками K_{2-2} та K_{2-11} (значення кореляції -0,17); показниками K_{2-1} та K_{2-11} (значення кореляції -0,17); показниками K_{2-2} та K_{2-10} (значення кореляції -0,20).

Таблиця 3.10

Результати кореляційного аналізу факторних показників міграційної безпеки

	K ₃₋₁	K ₃₋₂	K ₃₋₃	K ₃₋₄	K ₃₋₅	K ₃₋₆	K ₃₋₇	K ₃₋₈	K ₃₋₉	K ₃₋₁₀	K ₃₋₁₁	K ₃₋₁₂
K ₃₋₁	1,00											
K ₃₋₂	0,79	1,00										
K ₃₋₃	-0,44	-0,51	1,00									
K ₃₋₄	0,28	0,60	-0,91	1,00								
K ₃₋₅	0,57	0,95	-0,19	-0,17	1,00							
K ₃₋₆	0,77	0,35	-0,49	0,14	0,92	1,00						
K ₃₋₇	-0,09	0,34	0,48	-0,10	-0,59	-0,64	1,00					
K ₃₋₈	-0,95	-0,93	0,47	-0,43	-0,35	-0,58	-0,15	1,00				
K ₃₋₉	0,05	0,40	-0,76	0,92	-0,49	-0,16	0,00	-0,23	1,00			
K ₃₋₁₀	-0,34	-0,19	0,20	-0,20	0,32	0,00	-0,01	0,33	-0,43	1,00		
K ₃₋₁₁	-0,30	0,32	0,12	0,30	-0,74	-0,73	0,84	0,00	0,39	0,14	1,00	
K ₃₋₁₂	0,05	0,48	0,38	-0,03	-0,49	-0,51	0,99	-0,30	0,02	0,01	0,83	1,00

Джерело: розраховано автором

За результатами кореляційного аналізу можна зробити висновки:

— слабкий прямий взаємозв'язок існує між показниками K₃₋₁₀ та K₃₋₁₂ (значення кореляції 0,01); показниками K₃₋₉ та K₃₋₁₂ (значення кореляції 0,02); показниками K₃₋₁ та K₃₋₉; K₃₋₁ та K₃₋₁₂ (значення кореляції 0,05); показниками K₃₋₃ та K₃₋₁₁ (значення кореляції 0,12); показниками K₃₋₄ та K₃₋₆; K₃₋₁₀ та K₃₋₁₁ (значення кореляції 0,14); показниками K₃₋₃ та K₃₋₁₀ (значення кореляції 0,20);

— слабкий зворотній зв'язок між показниками K₃₋₇ та K₃₋₁₁ (значення кореляції -0,01); показниками K₃₋₄ та K₃₋₁₂ (значення кореляції -0,03); показниками K₃₋₁ та K₃₋₇ (значення кореляції -0,09); показниками K₃₋₄ та K₃₋₇ (значення кореляції -0,10); показниками K₃₋₇ та K₃₋₈ (значення кореляції -0,15); показниками K₃₋₆ та K₃₋₉ (значення кореляції -0,16); показниками K₃₋₄ та K₃₋₅ (значення кореляції -0,17); показниками K₃₋₃ та K₃₋₅; K₃₋₂ та K₃₋₁₀ (значення кореляції -0,19); показниками K₃₋₄ та K₃₋₁₀ (значення кореляції -0,20);

— відсутній кореляційний зв'язок між показниками K₃₋₆ та K₃₋₁₀; показниками K₃₋₇ та K₃₋₉; показниками K₃₋₈ та K₃₋₁₁ (значення кореляції - 0,00).

Таблиця 3.11

**Результати кореляційного аналізу факторних показників
продовольчої безпеки**

	K ₄₋₁	K ₄₋₂	K ₄₋₃	K ₄₋₄	K ₄₋₅	K ₄₋₆	K ₄₋₇	K ₄₋₈	K ₄₋₉	K ₄₋₁₀	K ₄₋₁₁	K ₄₋₁₂
K ₄₋₁	1,00											
K ₄₋₂	0,63	1,00										
K ₄₋₃	-0,79	-0,49	1,00									
K ₄₋₄	0,00	0,44	-0,15	1,00								
K ₄₋₅	-0,34	-0,98	0,08	-0,66	1,00							
K ₄₋₆	-0,60	-0,35	0,88	0,19	-0,39	1,00						
K ₄₋₇	-0,81	-0,58	0,98	-0,04	-0,05	0,93	1,00					
K ₄₋₈	-0,95	-0,58	0,93	0,02	0,14	0,81	0,95	1,00				
K ₄₋₉	0,87	0,50	-0,39	-0,25	-0,33	-0,25	-0,47	-0,70	1,00			
K ₄₋₁₀	-0,72	-0,47	0,98	-0,04	-0,12	0,96	0,99	0,90	-0,33	1,00		
K ₄₋₁₁	-0,74	-0,51	0,98	-0,04	-0,11	0,96	0,99	0,91	-0,36	1,00	1,00	
K ₄₋₁₂	-0,87	-0,73	0,95	-0,20	0,14	0,82	0,97	0,95	-0,55	0,93	0,94	1,00

Джерело: розраховано автором

За результатами кореляційного аналізу можна зробити висновки:

— слабкий прямий взаємозв'язок існує між показниками K₄₋₄ та K₄₋₈ (значення кореляції 0,02); показниками K₄₋₃ та K₄₋₅ (значення кореляції 0,08); показниками K₄₋₅ та K₄₋₈ (значення кореляції 0,14); показниками K₄₋₄ та K₄₋₆ (значення кореляції 0,19);

— слабкий зворотній зв'язок між показниками K₄₋₄ та K₄₋₇; K₄₋₄ та K₄₋₁₀; K₄₋₄ та K₄₋₁₁ (значення кореляції -0,04); показниками K₄₋₅ та K₄₋₇ (значення кореляції -0,05); показниками K₄₋₅ та K₄₋₁₁ (значення кореляції -0,11); показниками K₄₋₅ та K₄₋₁₀ (значення кореляції -0,12); показниками K₄₋₃ та K₄₋₄ (значення кореляції -0,15); показниками K₄₋₄ та K₄₋₁₂ (значення кореляції -0,20); показниками K₄₋₄ та K₄₋₉; K₄₋₆ та K₄₋₉ (значення кореляції -0,25);

— відсутній кореляційний зв'язок між показниками K₄₋₁ та K₄₋₄ (значення кореляції - 0,00).

На основі отриманих результатів, можна зробити висновок, що результати кореляційного аналізу є досить адекватними навіть за такої невеликої вибірки статистичних показників.

На підставі кореляційного аналізу можна відібрати наступні факторні показники, які не пов'язані між собою:

За результатами кореляційного аналізу дванадцяти факторних показників відібрано по чотири коефіцієнти у кожній групі:

1) соціальна безпека (відношення наявного доходу населення до ВВП; рівень безробіття за МОП; відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати; відношення середньої пенсії до мінімальної пенсії),

2) демографічна безпека (відношення працездатного населення до непрацездатного; відношення непрацездатного населення до безробітного; відношення працездатного населення до зайнятого; відношення працездатного населення до економічно активного),

3) міграційна безпека (відношення між емігрантами та іммігрантами; відношення між працездатним населенням та емігрантами; відношення між працездатним населенням та іммігрантами; відношення між працездатними та непрацездатними іммігрантами),

4) продовольча безпека (відношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатних осіб; відношення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму для працездатних осіб; відношення прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб до прожиткового мінімуму для працездатних осіб; відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати).

Між обраними показниками немає істотної кореляції та розрахунок яких дасть змогу виконати таке оцінювання.

Для встановлення нормативних значень зазначених показників, пропонуємо розподілити їх за трьома значеннями, які сприятимуть більш глибокому розумінні результатів оцінювання трудоворесурсної безпеки (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Нормативні значення показників оцінювання трудовересурсної безпеки

Назва показника	Позитивне значення	Негативне значення	Негативна тенденція
соціальна безпека			
відношення наявного доходу населення до ВВП	<1	>1	зменшення
рівень безробіття за МОП	<1	>1	збільшення
відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати	>1	<1	зменшення
відношення середньої пенсії до мінімальної пенсії	<1	>1	зменшення
демографічна безпека			
відношення працездатного населення до непрацездатного	>1	<1	зменшення
відношення непрацездатного населення до безробітного	<1	>1	зменшення
відношення працездатного населення до зайнятого	>1	<1	зменшення
відношення працездатного населення до економічно активного	>1	<1	зменшення
міграційна безпека			
відношення між емігрантами та іммігрантами	>1	<1	збільшення
відношення між працездатним населенням та емігрантами	>1	<1	збільшення
відношення між працездатним населенням та іммігрантами	>1	<1	збільшення
відношення між працездатними та непрацездатними іммігрантами	>1	<1	збільшення
продовольча безпека			
відношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	>1	<1	зменшення
відношення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	>1	<1	зменшення
відношення прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	>1	<1	зменшення
відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати	>1	<1	зменшення

Джерело: складено автором на основі [220-222]

Саме розрахунок зазначених показників дозволить здійснити оцінювання стану трудоворесурсної безпеки держави.

До визначення важливості кожного показника, були запрошені експерти з числа науковців та практиків, які встановили значення вагових коефіцієнтів запропонованої моделі (Додаток Г).

Запропонований Інтегральний показник оцінювання трудоворесурсної безпеки (далі – ІПТРБ) матиме вигляд:

$$\text{ІПТРБ} = 0,3K_1 + 0,3K_2 + 0,15K_3 + 0,25K_4 \quad (3.1)$$

Саме така модель може бути використана для діагностування стану трудоворесурсної безпеки та встановлення загроз, які на неї впливають.

З метою характеристики результатів оцінювання стану трудоворесурсної безпеки, розроблено шкалу (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Шкала оцінювання результатів стану трудоворесурсної безпеки держави

Стан трудоворесурсної безпеки	Значення моделі	Характеристика
Критичний стан	Понад 2,5	Стан трудоворесурсної безпеки характеризується низьким рівнем соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої безпеки, що проявляється через низьку купівельну спроможність населення, приховану зайнятість, тіньовий ринок праці та виїзд населення за кордон
Нестійкий стан	1,0-2,5	Стан трудоворесурсної безпеки характеризується середнім рівнем соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої безпеки, що проявляється через коливання купівельної спроможності населення, часткову приховану зайнятість, тіньовий ринок праці та виїзд населення за кордон
Стойкий стан	Менше 1,0	Стан трудоворесурсної безпеки характеризується високим рівнем соціальної, демографічної, міграційної та продовольчої безпеки, що проявляється через достатню купівельну спроможність населення, відсутність прихованої зайнятості та тіньового ринку праці, повернення населення з-за кордону

Джерело: запропоновано автором

Вважаємо за необхідне здійснити апробацію запропонованого методичного підходу та порівняти результати оцінювання стану трудоресурсної безпеки з попередніми розрахунками, наведеними у пп. 2.3 дисертації:

$$\text{ПТРБ} = 0,3K_1 + 0,3K_2 + 0,15K_3 + 0,25K_4 = 2,77$$

Отже, апробація запропонованого методичного підходу до оцінювання рудоресурсної безпеки підтвердила попередні розрахунки, здійснені за вже існуючими методиками та підтвердила результати дослідження, проведеного у другому розділі роботи, щодо її критичного стану. Отримані результати сприяли виокремленню найбільш впливових загроз трудоресурсній безпеці та розробці заходів щодо їх нейтралізації.

3.3. Розробка інструментарію оцінювання громадської думки щодо забезпечення трудоресурсної безпеки

Транспарентність сучасного світу створює умови для оприлюднення думки населення щодо різноманітних напрямів розвитку суспільства. Саме тому, останнім часом, оцінювання громадської думки набуває значної ваги та вимагає розробки відповідного інструментарію.

Більшість науковців вважає, що при аналізі результатів дослідження громадської думки доводиться вирішувати подвійне завдання:

1) отримувати з маси розрізненої, найчастіше суперечливої, інформації конкретні статистичні показники, що характеризують цю інформацію в цілому і надають змогу виявляти приховані в ній тенденції та закономірності;

2) оцінювати якість здобутих показників, тобто визначати, наскільки вони значущі та ймовірні, що дає підстави оцінити якість первинної інформації, на підставі якої роблять висновки про результати дослідження.

Обробка інформації, здобутої у процесі дослідження громадської думки, здійснюється в декілька етапів:

- подання інформації у вигляді, зручному для проведення статистичного аналізу: побудова варіаційних рядів розподілу, статистичних групувальних таблиць, розрахунок параметрів розподілу та інше;
- аналіз структури громадської думки та визначення її узагальнюючих характеристик;
- встановлення і вимірювання тісноти зв'язку між ознаками досліджуваного соціального явища і думкою населення з урахуванням його соціального статусу.

При обробці даних громадської думки використовують різні статистичні методи, знайомі з курсу загальної теорії статистики: зведення і групування, відносні та середні величини, показники динаміки, показники варіації, кореляційний і регресійний аналіз. Водночас використовуються й спеціальні методи.

Грунтуючись на напрацюваннях фахівців Інституту соціології НАН України, було розроблено авторський інструментарій для проведення опитування громадської думки, на основі якого пропонується здійснювати опитування за п'ятьма групами показників [223].

Перші чотири групи описують ситуацію у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах у вигляді вибору однієї відповіді на поставлене питання.

Кожна з чотирьох груп показників містить п'ять індикаторів, кожний з яких має чотири градації за номінальною шкалою достатності: «не вистачає», «важко сказати, вистачає або не вистачає», «вистачає», «не цікавить». Для обчислення Інтегрального індекса забезпечення трудоресурсної безпеки кожній відповіді присвоюються відповідні бали. Так, відповіді «не вистачає» надається бал 1, відповідям «важко сказати, вистачає або не вистачає» та «не цікавить» – бал 2, відповіді «вистачає» – бал 3.

Після одержання результатів опитування за кожною сферою

розраховується індекс забезпечення, яким є середній бал, і проводиться ранжирування складових трудоворесурсної безпеки. Сума середніх балів за всіма складовими трудоворесурсної безпеки являє собою інтегральний індекс забезпечення трудоворесурсної безпеки.

У п'ятій групі представлені питання, які передбачають надання власної відповіді респондента щодо можливостей покращення ситуації у зазначених сферах трудоворесурсної безпеки. Отримані відповіді ранжуються в залежності від частоти появи однакових відповідей у різних респондентів.

Проведене експертне опитування дає можливість оцінити стан трудоворесурсної безпеки з урахуванням думок населення України.

Опитування проводилось в період з 01 травня по 01 серпня 2019 року серед жителів України. Всього за вказаний період було опитано 100 громадян (N=100). Абсолютна більшість (79 зі 100) відносяться до працездатного населення та мають стаж понад 10 років, в т.ч. 10 з них – понад 25 років.

Серед експертів 51 жінка та 49 чоловіків. Опитування проводилось в усіх областях України, крім тимчасово окупованих територій.

Варто відзначити, що оскільки ми аналізуємо дані експертного опитування, в якому взяли участь 100 експертів, отримані відсотки характеризують не абсолютні значення розподілу думок у науковому та освітньому товаристві (для цього потрібне проведення репрезентативного опитування), а тенденції розподілу думок експертів.

У Додатку Д представлено питання, запропоновані для опитування громадської думки населення щодо забезпечення трудоворесурсної безпеки.

Результати опитування громадської думки щодо забезпечення соціальної безпеки сформовані на рис. 3.3. Як видно з даного рисунку, на запитання «Чи вистачає Вам отриманих доходів для комфортного життя?» - 34% відповіли, що «не вистачає»; 28% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 35% - зазначити, що «не вистачає»; 3% - обрали відповідь «не цікавить».

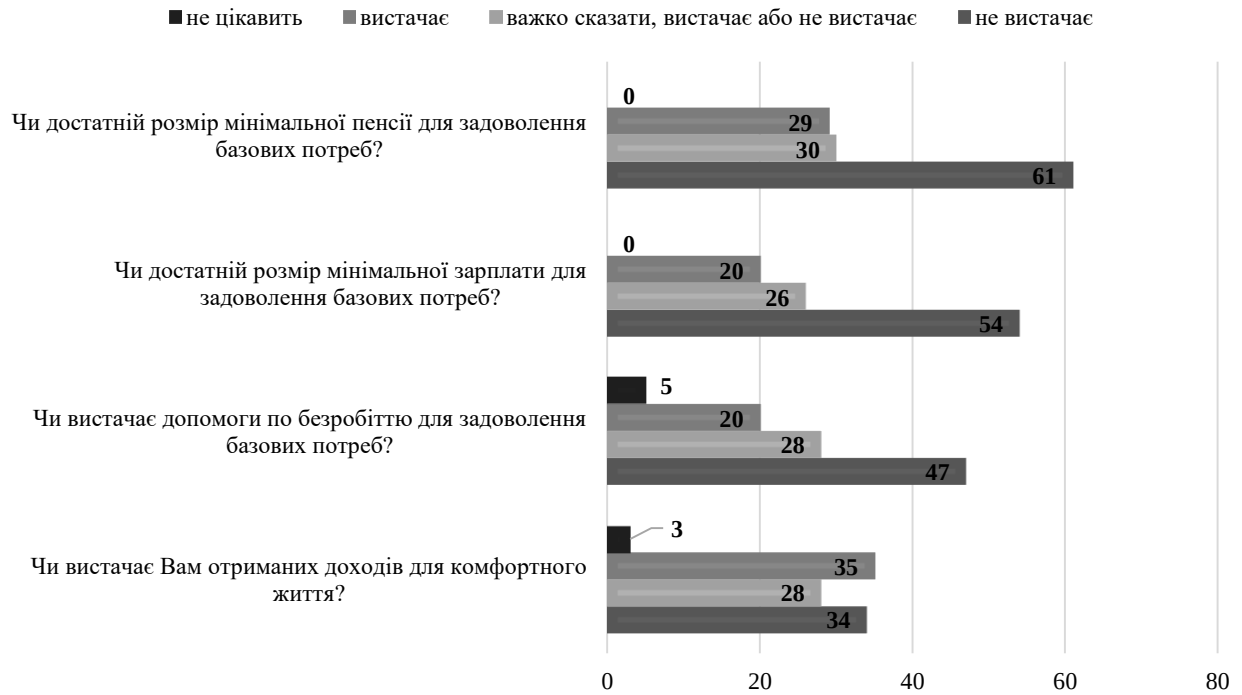

Рис. 3.3. Результати опитування громадської думки населення щодо забезпечення соціальної безпеки, %

Джерело: сформовано автором

На наступне питання «Чи вистачає допомоги по безробіттю для задоволення базових потреб?» - 47% відповіли що «не вистачає»; 28% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 20% - зазначити, що «не вистачає»; 5% - обрали відповідь «не цікавить».

На питання «Чи достатній розмір мінімальної заробітної плати для задоволення базових потреб?» - 54% відповіли що «не вистачає»; 26% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 20% - зазначити, що «не вистачає».

На питання «Чи достатній розмір мінімальної пенсії для задоволення базових потреб?» - 61% відповіли що «не вистачає»; 30% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 29% - зазначити, що «не вистачає».

Отримані результати свідчать про досить низький рівень соціального забезпечення, що негативно впливає на стан трудових ресурсів безпеки держави.

Результати опитування громадської думки щодо забезпечення демографічної безпеки сформовані на рис. 3.4.

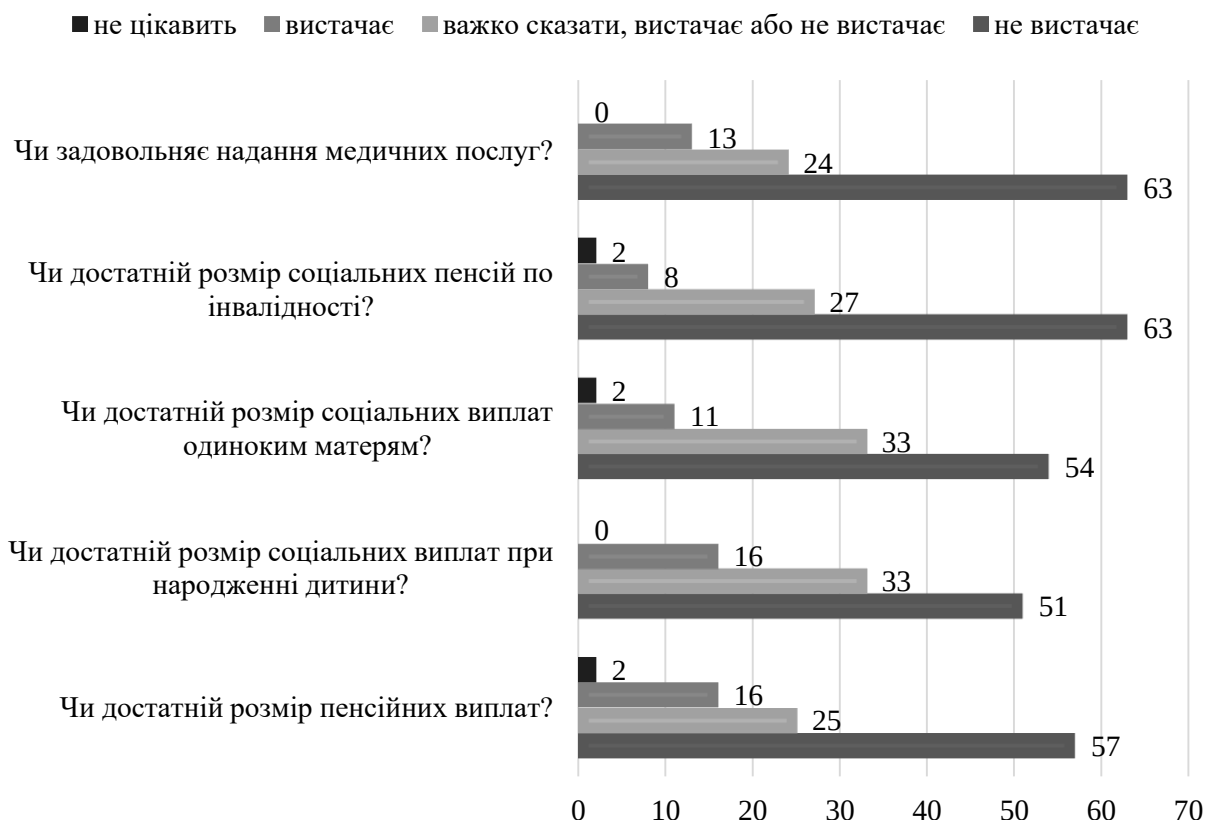

Рис. 3.4. Результати опитування громадської думки населення щодо забезпечення демографічної безпеки, %

Джерело: сформовано автором

Як видно з даного рисунку на питання «Чи достатній розмір пенсійних виплат?» - 57% відповіли що «не вистачає»; 25% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 16% - зазначити, що «не вистачає»; 2% - обрали відповідь «не цікавить».

На наступне питання «Чи достатній розмір соціальних виплат при народженні дитини?» - 51% відповіли що «не вистачає»; 33% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 16% - зазначити, що «не вистачає».

На питання «Чи достатній розмір соціальних виплат одиноким матерям?» - 54% - відповіли що «не вистачає»; 33% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 11% - зазначити, що «не вистачає»; 2% - обрали відповідь «не цікавить».

На питання «Чи достатній розмір соціальних пенсій по інвалідності?» -

63% відповіли що «не вистачає»; 27% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 8% - зазначити, що «не вистачає»; 2% - обрали відповідь «не цікавить».

На питання «Чи задовольняє надання медичних послуг?» 63%- відповіли що «не вистачає»; 24% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 13% - зазначити, що «не вистачає».

Результати проведеного, за запропонованою методикою, опитування свідчать про низький рівень демографічної безпеки, що негативно впливає на стан трудових ресурсів держави.

Результати опитування громадської думки щодо забезпечення міграційної безпеки сформовані на рис. 3.5.

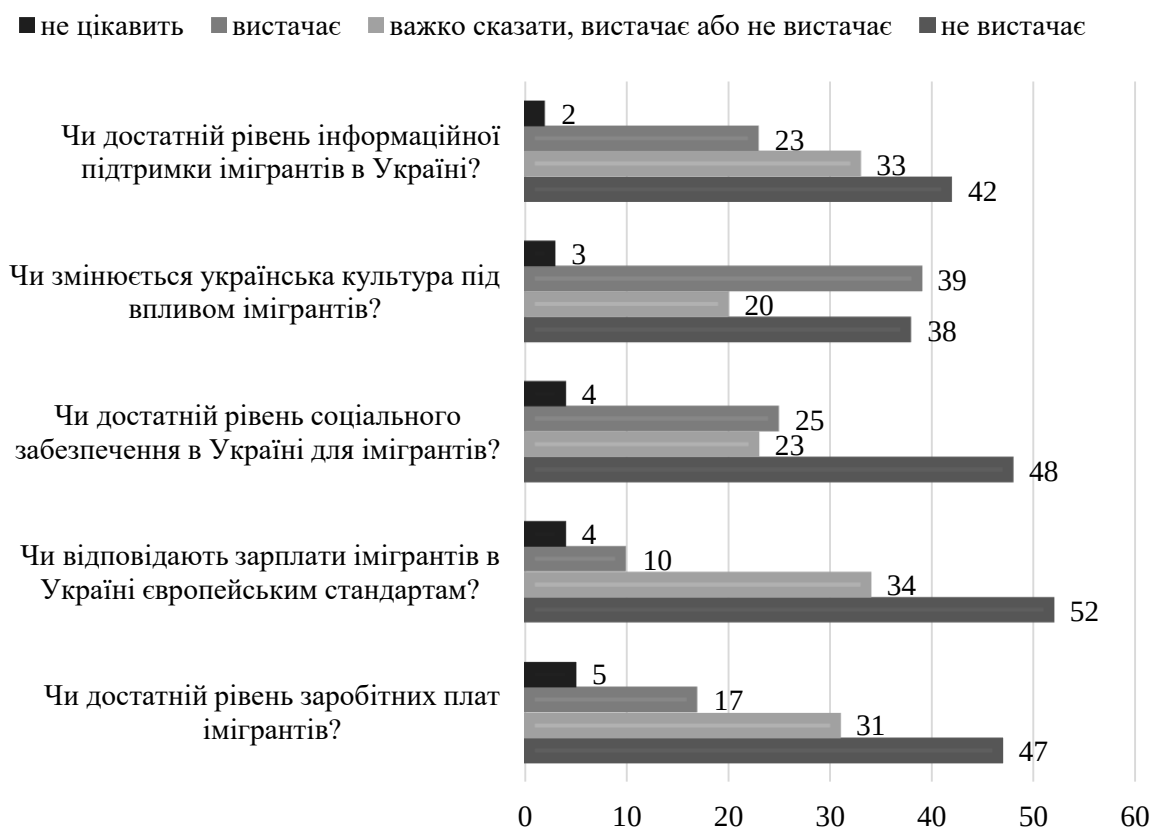

Рис. 3.5. Результати опитування громадської думки населення щодо забезпечення міграційної безпеки

Джерело: сформовано автором

Як видно з даного рисунку на питання «Чи достатній рівень заробітних плат імігрантів?» - 47% - відповіли що «не вистачає»; 31% - обрали відповідь

«важко сказати, вистачає або не вистачає»; 17% - зазначити, що «не вистачає»; 5% - обрали відповідь «не цікавить».

На питання «Чи відповідають зарплати імігрантів в Україні європейським стандартам?» - 52% - відповіли що «не вистачає»; 34% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 10% - зазначити, що «не вистачає»; 4% - обрали відповідь «не цікавить».

На питання «Чи достатній рівень соціального забезпечення в Україні для імігрантів?» - 48% - відповіли що «не вистачає»; 23% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 25% - зазначити, що «не вистачає»; 4% - обрали відповідь «не цікавить».

На питання «Чи змінюється українська культура під впливом імігрантів?» - 38% - відповіли що не вистачає; 20% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 39% - зазначити, що «не вистачає»; 3% - обрали відповідь «не цікавить».

На питання «Чи достатній рівень інформаційної підтримки імігрантів в Україні?» - 42% - відповіли що «не вистачає»; 33% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 23% - зазначити, що «не вистачає»; 2% - обрали відповідь «не цікавить».

Результати проведеного, за запропонованою методикою, опитування свідчать про низький рівень міграційної безпеки, що негативно впливає на стан трудових ресурсів держави.

Результати опитування громадської думки щодо забезпечення продовольчої безпеки сформовані на рис. 3.6.

Як видно з даного рисунку на питання «Чи відповідає прожитковий мінімум Вашим базовим потребам?» - 72% - відповіли що «не вистачає»; 18% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 10% - зазначити, що «вистачає».

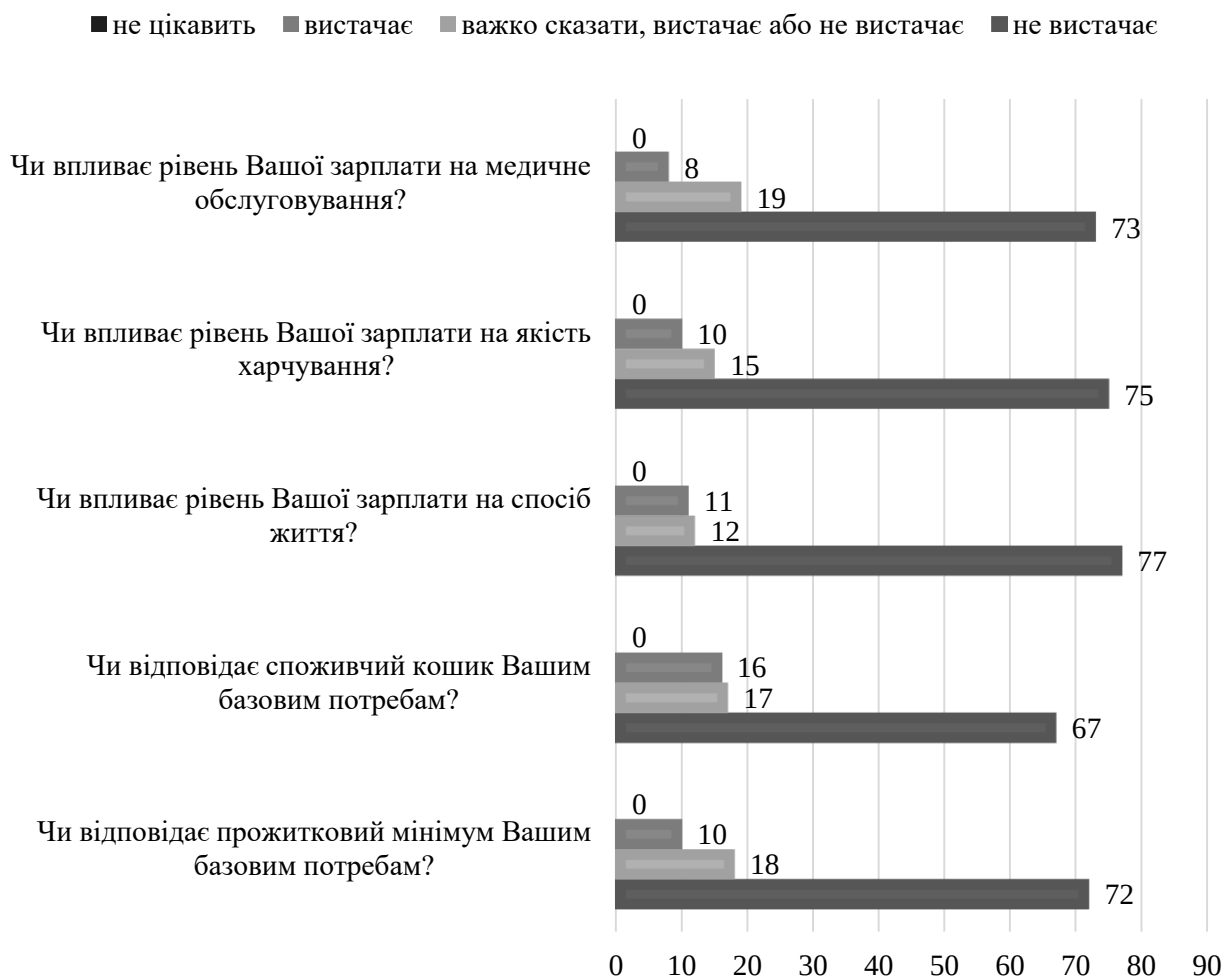

Рис. 3.6. Результати опитування громадської думки населення щодо забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: сформовано автором

На питання «Чи відповідає споживчий кошик Вашим базовим потребам?» - 67% - відповіли що «вистачає»; 17% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 16% - зазначити, що «вистачає».

На питання «Чи впливає рівень Вашої зарплати на спосіб життя?» - 77% - відповіли що «не вистачає»; 12% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 11% - зазначити, що «вистачає».

На питання «Чи впливає рівень Вашої зарплати на якість харчування?» - 75% - відповіли що «не вистачає»; 15% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 10% - зазначити, що «вистачає».

На питання «Чи впливає рівень Вашої зарплати на медичне

обслуговування?» - 73% - відповіли що «не вистачає»; 19% - обрали відповідь «важко сказати, вистачає або не вистачає»; 8% - зазначити, що «вистачає».

Результати проведеного, за запропонованою методикою, опитування свідчать про низький рівень продовольчої безпеки, що негативно впливає на стан трудоворесурсної безпеки держави.

П'ятою групою питань є надання пропозицій респондентів щодо можливостей покращення ситуації у зазначених сферах трудоворесурсної безпеки.

Так, на питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан соціальної безпеки?» 98% респондентів відповіли: «збільшити мінімальну заробітну плату», 83% - «збільшити мінімальну пенсію», 76% - «збільшити прожитковий мінімум» (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Відповіді респондентів на питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан соціальної безпеки?»

Джерело: сформовано автором

Отримані відповіді свідчать про значну залежність між доходами, які

одержують респонденти, та їх ставленням до соціальної безпеки.

На питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан демографічної безпеки?» 87% респондентів відповіли: «зробити обов'язковим медичне страхування для всіх працюючих громадян», 75% - «збільшити виплати при народженні дитини», 72% - «зменшити пенсійний вік для чоловіків» та 69% - для жінок (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Відповіді респондентів на питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан демографічної безпеки?»

Джерело: сформовано автором

Отримані відповіді свідчать про значну залежність між рівнем комфортного життя, які одержують респонденти, та їх ставленням до демографічної безпеки.

На питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан міграційної безпеки?» 92% респондентів відповіли: «створити робочі місця для українців, щоб не виїжджали за кордон», 86% - «створювати гідні умови праці для

українців, щоб не виїжджали за кордон», 54% - «встановити квоти для візду іноземців на територію України в цілому та по країнах» та 42% - «посилити контроль за перебуванням іноземців в Україні» (рис. 3.9).

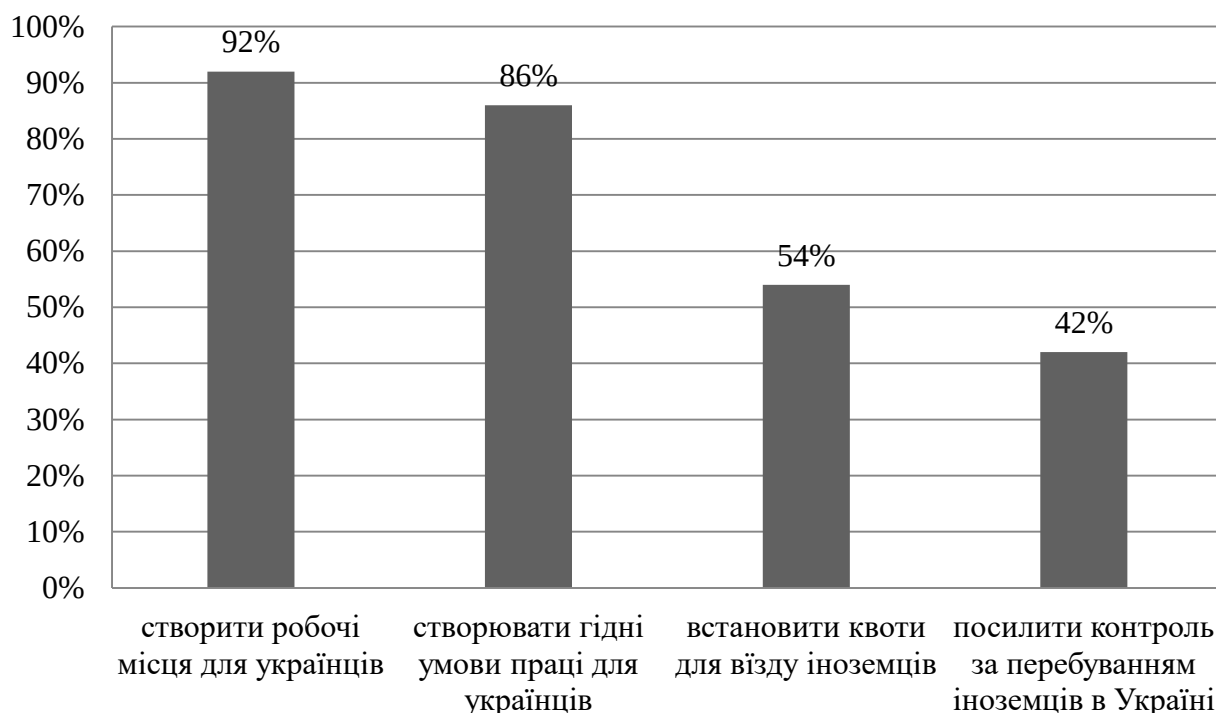

Рис. 3.9. Відповіді респондентів на питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан міграційної безпеки?»

Джерело: сформовано автором

Отримані відповіді свідчать про значну залежність між рівнем комфортного життя, які одержують респонденти, та їх ставленням до міграційної безпеки.

На питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан продовольчої безпеки?» 100% респондентів відповіли: «привести розмір мінімальної зарплати у відповідність з міжнародними стандартами», 98% «привести розмір прожиткового мінімуму у відповідність з міжнародними стандартами», 94% - «привести споживчий кошик у відповідність з міжнародними стандартами» та 88% - «привести розмір мінімальної пенсії у відповідність з міжнародними стандартами» (рис. 3.10).

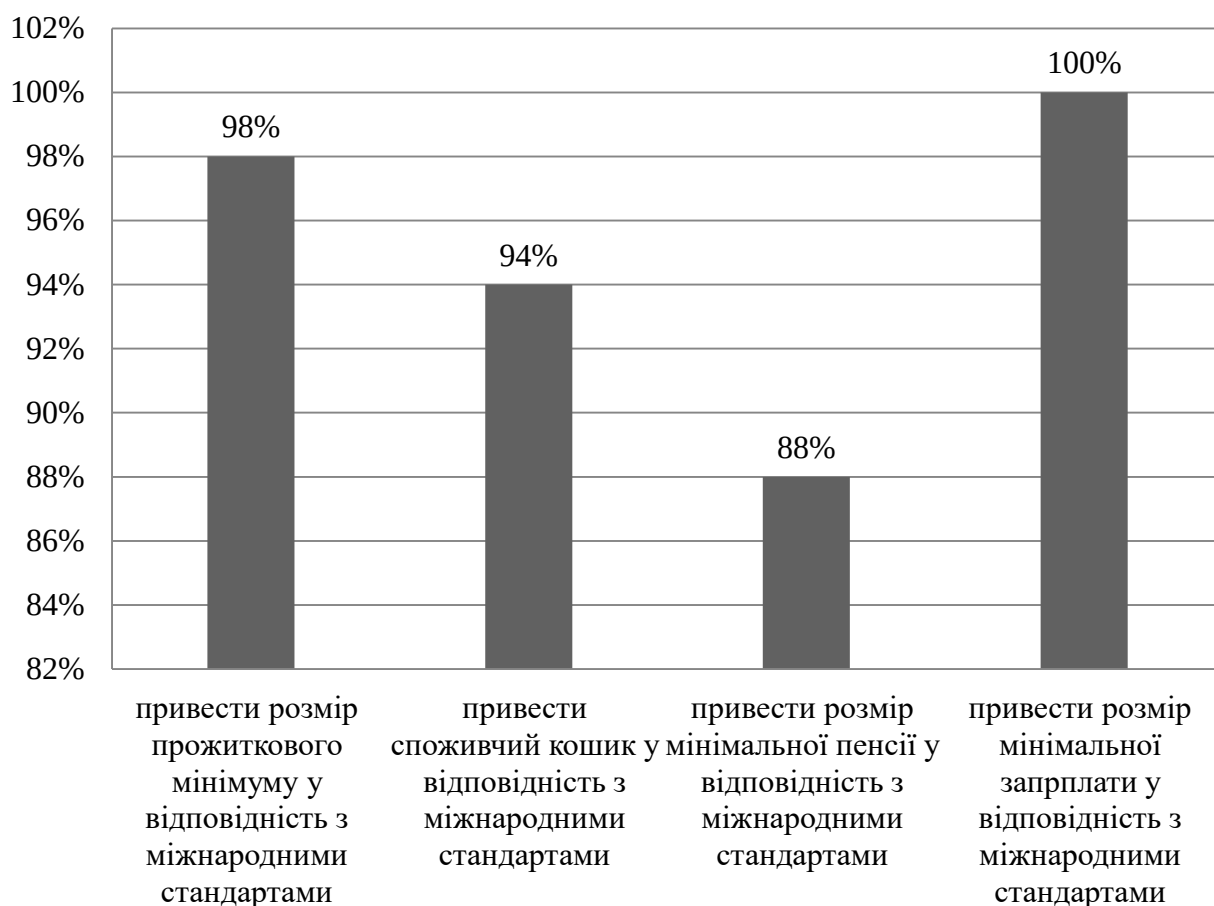

Рис. 3.10. Відповіді респондентів на питання: «Яким чином Ви пропонуєте покращити стан міграційної безпеки?»

Джерело: сформовано автором

Отримані відповіді свідчать про значну залежність між витратами на забезпечення базових потреб, в т.ч. у харчуванні, які здійснюють респонденти, та їх ставленням до продовольчої безпеки.

Серед запропонованих альтернативних відповідей на питання «Якими є найбільш небезпечні загрози економічній безпеці держави?» респонденти зазначили такі (рис. 3.11).

Так, серед найбільш вагомих загроз економічній безпеці держави, респонденти назвали «нелегальну міграцію», «виникнення конфліктів у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин» та «відтік інтелектуального капіталу».

Рис. 3.11. Відповіді респондентів на питання: «Якими є найбільш небезпечні загрози економічній безпеці держави?»

Джерело: сформовано автором

Усвідомлення наслідків впливу вказаних загроз дає можливість визначити пріоритетність їх подолання у державній політиці забезпечення економічної безпеки.

Серед запропонованих альтернативних відповідей на питання «Які заходи повинна розробити держава для протидії загрозам економічній безпеці держави?» респонденти зазначили такі (рис. 3.12).

Так, серед основних заходів, респонденти назвали: «забезпечення високого рівня життя населення», «зростання цінності праці та працівника», «збільшення внутрішніх виробничих потужностей», «подолання бідності та безробіття».

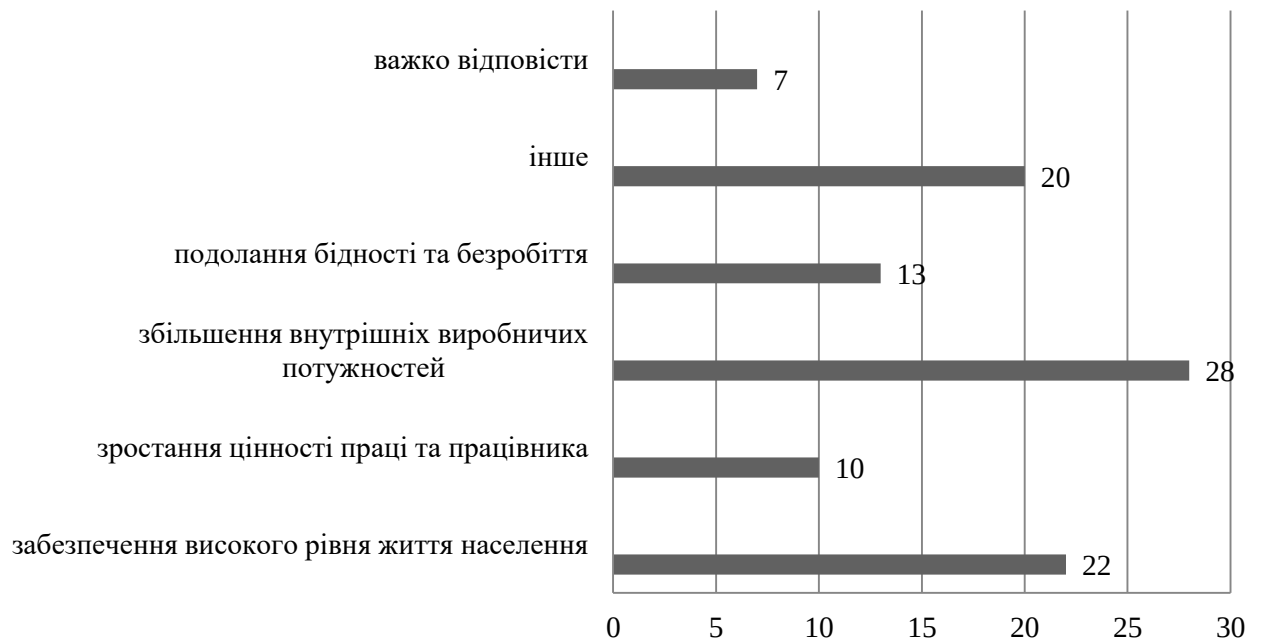

Рис. 3.12. Відповіді респондентів на питання: «Які заходи повинна розробити держава для протидії загрозам економічній безпеці держави?»

Джерело: сформовано автором

Отримані відповіді свідчать, що держава задля забезпечення економічної безпеки повинна здійснювати підтримку високих темпів розвитку економіки країни та запровадження інноваційних моделей розвитку, здійснюючи при цьому ефективне та якісне державне управління, долаючи корупцію, збільшуючи соціальну спрямованість державної політики, а також підвищуючи рівень патріотичності управлінської еліти.

Отже, аналіз стану трудовересурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, за узагальненням результатів опитування громадської думки, показав взаємозв'язок та взаємозалежність всіх складових трудовересурсної безпеки та їх загальний вплив на стан економічної безпеки держави.

Запропонований інструментарій для проведення опитування громадської думки пропонується використовувати для коригування основних напрямів економічної та трудовересурсної безпеки держави.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертації запропоновано концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, удосконалено інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави, розроблено інструментарій оцінювання громадської думки щодо забезпечення трудоворесурсної безпеки.

1. Розроблено концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, що ґрунтується на економічних аспектах забезпечення трудоворесурсної безпеки, які формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз. Сформульовано мету, завдання, функції та принципи зазначеного підходу, виокремлено об'єкти і суб'єкти, а також запропоновано до використання інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки. Так, основною метою концептуального підходу є розробка ефективних заходів щодо нейтралізації загроз задля забезпечення трудоворесурсної безпеки у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах.

2. Для реалізації концептуального підходу до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України було розроблено напрями забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України, окремо за кожною із складових та загалом, які розподілені за такими ознаками: за характером дії (економічні, соціальні, національно-патріотичні), за суб'єктами реалізації (загальнодержавні, регіональні, індивідуальні).

3. Запропоновано розглядати інформаційне забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України з позицій узгодження інформаційних потоків між суб'єктами механізму та транспарентності діяльності суб'єктів трудоворесурсної безпеки.

Розроблено заходи щодо організаційно-економічного забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України, які

полягають у дотриманні вимог МОП та ВООЗ; виконанні рекомендацій Міжнародного валютного фонду; проведенні щорічного оцінювання стану трудоресурсної безпеки держави; використанні результатів опитування громадської думки щодо забезпечення трудоресурсної безпеки задля коригування економічної та соціальної політики держави тощо.

4. Надано пропозиції щодо сутності поняття «інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоресурсної безпеки держави». Зазначено, що до його складу входять: Інтегральний показник оцінювання трудоресурсної безпеки; Інтегральний індекс забезпечення трудоресурсної безпеки за результатами оцінювання громадської думки. Підготовлено пропозиції щодо вдосконалення Інтегрального показника оцінювання трудоресурсної безпеки, який визначається за чотирма групами показників (соціальна безпека (K_1), демографічна безпека (K_2), міграційна безпека (K_3), продовольча безпека (K_4)). За результатами кореляційного аналізу дванадцяти факторних показників відібрано по три коефіцієнти у кожній групі: соціальна безпека (відношення наявного доходу населення до ВВП; рівень безробіття за МОП; відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати; відношення середньої пенсії до мінімальної пенсії), демографічна безпека (відношення працездатного населення до непрацездатного; відношення непрацездатного населення до безробітного; відношення працездатного населення до зайнятого; відношення працездатного населення до економічно активного), міграційна безпека (відношення між емігрантами та іммігрантами; відношення між працездатним населенням та емігрантами; відношення між працездатним населенням та іммігрантами; відношення між працездатними та непрацездатними іммігрантами), продовольча безпека (відношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатних осіб; відношення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму для працездатних осіб; відношення прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб до прожиткового мінімуму для працездатних осіб; відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати), між якими немає істотної

кореляції та розрахунок яких дасть змогу виконати таке оцінювання. Саме така модель може бути використана для діагностування стану трудоворесурсної безпеки та встановлення загроз, які на неї впливають.

На основі запропонованого Інтегрального показника було здійснено оцінювання стану трудоворесурсної безпеки України у 2018 році, яке підтвердило результати дослідження, проведеного у другому розділі роботи, щодо її критичного стану. Отримані результати сприяли виокремленню найбільш впливових загроз трудоворесурсній безпеці та розробці заходів щодо їх нейтралізації.

5. Представлено інструментарій для проведення опитування громадської думки, на основі якого пропонується здійснювати опитування за п'ятьма групами показників. Перші чотири групи описують ситуацію у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах у вигляді вибору однієї відповіді на поставлене питання. Кожна з чотирьох груп показників містить п'ять індикаторів, кожний з яких має чотири градації за номінальною шкалою достатності: «не вистачає», «важко сказати, вистачає або не вистачає», «вистачає», «не цікавить». Для обчислення Інтегрального індекса забезпечення трудоворесурсної безпеки кожній відповіді присвоюються відповідні бали. Так, відповіді «не вистачає» надається бал 1, відповідям «важко сказати, вистачає або не вистачає» та «не цікавить» – бал 2, відповіді «вистачає» – бал 3. Після одержання результатів опитування за кожною сферою розраховується індекс забезпечення, яким є середній бал, і проводиться ранжирування складових трудоворесурсної безпеки. Сума середніх балів за всіма складовими трудоворесурсної безпеки являє собою інтегральний індекс забезпечення трудоворесурсної безпеки. У п'ятій групі представлені питання, які передбачають надання власної відповіді респондента щодо можливостей покращення ситуації у зазначених сферах трудоворесурсної безпеки. Отримані відповіді ранжуються в залежності від частоти появи однакових відповідей у різних респондентів. Запропонований інструментарій для проведення опитування громадської думки пропонується використовувати

для коригування основних напрямів економічної та соціальної політики держави.

6. За результатами проведеного дослідження опубліковано три статті у наукових фахових виданнях України [215, 218, 219] та одні тези доповідей на міжнародній науково-практичній конференції [222].

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено актуальне теоретичне та науково-практичне завдання щодо удосконалення теоретико-методичних засад і надання практичних рекомендацій щодо розробки та використання інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави. За результатами можна сформулювати такі висновки:

1. На основі вивчення нормативно-правових актів та науково-практичних джерел встановлено основні етапи становлення такої науки, як «економічна безпека держави» та її фундаторів. Вивчено основні складові поняття «економічна безпека» та «трудооресурсна безпека», а також з'ясовано місце трудоворесурсної безпеки серед інших складових економічної безпеки держави.

За результатами проведеного дослідження запропоновано авторські трактування понять «економічна безпека держави» та «трудооресурсна безпека держави». Перше поняття відрізняється від уже існуючих соціальною спрямованістю виявлених загроз та напрямів розвитку держави. А друге - необхідністю врахування економічного аспекту її забезпечення.

2. Встановлено, що вивчення трудоворесурсної безпеки доцільно здійснювати через її структуру, до складу якої входять: демографічна, соціальна, міграційна та продовольча безпеки. Особливістю даного підходу до структурування трудоворесурсної безпеки є врахування не лише показників, що характеризують природний рух, а й показників, які враховують якість життя населення. У роботі запропоновано змістовну складову вказаних складових трудоворесурсної безпеки держави, а саме: «демографічна безпека», «соціальна безпека», «міграційна безпека» та «продовольча безпека».

3. Ґрунтуючись на запропонованій структурі трудоворесурсної безпеки, досліджено методичні підходи до оцінювання її окремих складових та загалом.

Встановлено, що оцінювання демографічної (природне відтворення населення; механічний рух населення; здоров'я населення; статевовіковий склад населення), соціальної (соціально-трудоі відносини; демографічна

сфера; соціальне розшарування; соціальний захист; безпека життя), міграційної (рух населення) та продовольчої безпеки (забезпеченість населення окремими видами продуктів) здійснюється на основі показників, які важко оцінити з економічних позицій. Оцінювання трудоресурсної безпеки загалом також містить мінімум інформації економічного змісту (співвідношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму; співвідношення мінімальної та середньої зарплати; продуктивність праці тощо), що не дозволяє об'єктивно оцінити вказану складову економічної безпеки держави.

Обґрунтовано, що існуючі методичні підходи не дозволяють належним чином виконати оцінювання трудоресурсної безпеки, а також з'ясувати джерела виникнення зовнішніх та внутрішніх загроз і наслідки їх впливу. Враховуючи запропоновану структуру трудоресурсної безпеки держави, було прийнято рішення про необхідність врахування при оцінюванні показників, які характеризують усі зазначені складові, що стало основою для подальших розробок автора.

4. У процесі проведеного дослідження були встановлені основні тенденції розвитку економіки України впродовж 2013–2018 рр., які засвідчили негативну динаміку та руйнівний вплив загроз на економічну безпеку держави. Основними показниками, що підтверджують цей процес, є зростання дефіциту державного бюджету на 4%, від'ємного торговельного балансу – на 2,2%, зростання валового зовнішнього боргу – на 2,5%, зменшення прямих іноземних інвестицій – на 2,8%, здешевлення національної валюти. Встановлено, що основними тенденціями розвитку економіки України та її економічної безпеки за 2013-2018 роки є: знецінення національної валюти; зниження купівельної спроможності населення; зниження темпів росту реального сектору економіки; неефективний розвиток енергетичного сектору; високий рівень корупційних правопорушень у всіх секторах економіки; політична нестабільність тощо.

5. Проведено аналіз стану трудоресурсної безпеки за її окремими

складовими, що засвідчило її критичний стан на початок 2019 року та вказало на створення реальних загроз національним інтересам і економічній безпеці держави загалом. Результати оцінювання таких складових, як: соціальна, демографічна, міграційна та продовольча, також указують на їхній критичний стан та на те, що основними причинами такого стану стали на лише зниження природнього приросту населення, економічна ситуація, але й військові дії на сході країни.

6. Узагальнення результатів оцінювання забезпечення трудоворесурсної безпеки держави дозволило ідентифікувати основні загрози, що на неї впливають, розподіливши їх за місцем виникнення (внутрішні та зовнішні), за джерелами походження (демографічні, соціальні, міграційні, продовольчі), за економічним змістом (знижують купівельну спроможність, знижують рівень життя населення, стимулюють міграцію). Такий розподіл сприяв встановленню взаємозв'язку між складовими трудоворесурсної безпеки та діагностиці наслідків їх впливу. На основі отриманих результатів було удосконалено паспорт загроз трудоворесурсній безпеці, а також встановлено об'єкти та суб'єкти їх впливу.

7. Запропоновано концептуальний підхід до забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави, що ґрунтується на економічних аспектах забезпечення трудоворесурсної безпеки, які формуються під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз. Сформульовано мету, завдання, функції та принципи зазначеного підходу, виокремлено об'єкти і суб'єкти, а також запропоновано до використання інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки. Для його реалізації було розроблено напрями забезпечення трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки України та удосконалено відповідну нормативно-правову базу.

8. Удосконалено інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави шляхом розробки таких показників, як: Інтегральний показник оцінювання трудоворесурсної безпеки та

Інтегральний індекс забезпечення трудоворесурсної безпеки за результатами оцінювання громадської думки. Підготовлено пропозиції щодо вдосконалення Інтегрального показника оцінювання трудоворесурсної безпеки, який визначається за кожною складовою трудоворесурсної безпеки, що дає змогу діагностувати стан трудоворесурсної безпеки загалом та встановити загрози, які на неї впливають.

9. За результатами теоретичних досліджень та проведеного опитування представлено інструментарій для проведення опитування громадської думки, яке запропоновано здійснювати за п'ятьма групами показників. Перші чотири групи описують ситуацію у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сферах у вигляді вибору однієї відповіді на поставлене питання. У п'ятій групі представлені питання, що передбачають надання власної відповіді респондента щодо можливостей покращення ситуації у зазначених сферах трудоворесурсної безпеки. Запропонований інструментарій для проведення опитування громадської думки пропонується використовувати для коригування основних напрямів економічної і соціальної політики держави.

Практична цінність роботи полягає у можливості реалізації її теоретико-методичних положень та практичних рекомендацій, які пройшли апробацію у широких наукових колах (науково-практичних та міжнародних конференціях) і були впроваджені у діяльності відповідних органів державної влади та управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
2. Алешенков М. С., Родионов Б. Н. Секьюритология : монографія. Москва : МГУЛ, 2008. 104 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.
5. Гроций Г. О праве войны и мира : репринт с изд. 1956 г. Москва : Ладомир, 1994. 868 с.
6. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерець та ін. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с.
7. Спиноза Б. Богословско-политический тракта. URL : http://www.civibook.ru/files/File/Spinoza_B-P_tr.pdf.
8. Алешенков М. С., Родионов Б. Н. Секьюритология : монографія. Москва : МГУЛ, 2008. 104 с.
9. . Марат Ж. П. Избранные произведения : в 2 т. Т. 2. Москва, 1956. 320 с.
10. Декларація незалежності США. URL : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/S.America/XVIII/1760-1780/Deklac_nezavisim/text.phtml?id=4684.
11. Спенсер Г. Социальная статика. Київ : Гама-Принт, 2013. 496 с.
12. Горбатенко В. П. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
13. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. Київ : КНЕУ, 2001. С. 243–312.

14. Петрянин А. В. Петрянина О. А. Понятие безопасности: законодательно-доктринальные подходы. *Юридическая наука и практика*. 2013. № 21. С. 173–176.
15. Малиновська О. Нові виклики національній та регіональній безпеці: тероризм, організована злочинність, нелегальна міграція. *Нова безпека*. 2003. № 2. С. 53–62.
16. . Бутко М., Білокур К. Ринок праці та процеси його регіональної трансформації. *Економіка України*. 1998. № 5. С. 14–21.
17. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князева. Київ : НАДУ, 2007. 680 с.
18. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. Київ, 2003. 366 с.
19. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №7 (37). С. 143–153.
20. Єрмошенко М. М. Фінасова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : навч. пос. Київ, 2001. 309 с.
21. Жаліло Я. А. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти : монографія. Київ : Сатсанга, 2001. 224 с.
22. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку. *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 12–16.
23. Валіхновський Р. Підходи щодо побудови гуманітарної парадигми забезпечення національної безпеки. *Вісн. НАДУ*. 2010. № 1. С. 243–253.
24. Кондратьєв Я. Ю., Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ, 2003. 20 с.
25. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ, 2009. 631 с.

26. Шнипко О. С. Види і чинники безпеки ієрархічних економічних систем: теоретико-методологічний аспект. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. №5(59). С. 78–85.
27. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: монографія / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев, С. А. Єрохін, О. І. Захаров, П. Я. Пригунов та ін. Київ, ІМБ Університету економіки та права «КРОК», 2010 412 с.
28. Про національну безпеку : Закон України про національну безпеку від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
29. Шемаєва Л. Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією з суб'єктами зовнішнього середовища: монографія. Київ : НУПІМБ, 2009. 357 с.
30. Бобров Є. Сучасні підходи до дослідження економічної безпеки. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/gi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/EkUk_2012_4_10.pdf
31. Ліпкан В. А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 34 с.
32. Brian. L. The Insecurity Dilemma: National, Regime and State Securities in the London, Boulder : Lynne Rienner, 1992. 257 p.
33. Morison E. E. Letters of Theodore Roosevelt. Cambridge (Mass.), 1951. 54. V. 1-8.
34. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : монографія. Київ, 2004. 408 с.
35. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях: монографія. Київ, 2006. 256 с.

36. Кравченко С., Теленик С. Основні напрямки забезпечення економічної безпеки України. *Економіка, фінанси, право*. 2002. № 12. С. 6–10.
37. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави: навч. посіб. Київ, 2007. 192 с.
38. Орлик О. Економічна безпека підприємства : властивості, стратегія та методи забезпечення. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : колективна монографія у 2 т. Дніпропетровськ : «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. Т. 2. С. 176–182.
39. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия). *МЭ И МО*. 1992. № 10. С. 67–75.
40. Третяк В., Гордієнко Т. Економічна безпека : сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. №1. С. 6–8.
41. Алешенков М. С., Родионов Б. Н. Секьюритология : монографія. Москва : МГУЛ, 2008. 104 с.
42. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія / В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Ю. В. Єгоров, О. О. Бортник. Київ : Київ, 2007. 370 с.
43. Циганов В. В. Національна безпека України : посібник. Київ, 2004. 100 с.
44. Косов Ю. В. Безопасность: геополитический аспект. URL : <http://www.nationalsecurity.ru/library/00008/00008report4.htm>.
45. Коваленко М. А., Нагородна І. І., Радванська Н. В. Економічна безпека корпоративного підприємства : навч. посіб. Херсон, 2009. 404 с.
46. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави : навч. пос. Київ, 1994. С. 112.
47. Кодекс цивільного захисту України станом на 28.11.2019 р. № 5403-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

48. Воробйов В. І. Методичні основи побудови комплексної системи економічної безпеки підприємства. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2011. № 1 (19). С. 38-44.
49. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4-13.
50. Амитан В. Н., Амитан А. Г., Данко А. О. Экономическая безопасность: понятие, концепция. *Прометей*. Донецьк, 2000. — 333 с.
51. Маруніч А. В. Захист інформації як основна складова економічної безпеки підприємства. *Управління розвитком*. 2014. № 14. С. 130—132.
52. Воробйов В. І. Методичні основи побудови комплексної системи економічної безпеки підприємства. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2011. № 1 (19). С. 38–44.
53. Сухін Є. І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави: автореф. дис... д-ра екон. наук: 21.04.01. Київ, 2005. 38 с.
54. Ніколаюк С., Никифорчук Д. Безпека суб'єктів підприємницької діяльності : курс лекцій. Київ : КНТ, 2005. 320 с.
55. Юрович Л. Економічна безпека підприємства : сутність, чинники впливу, основні проблеми. *Економіка і менеджмент* : збірник тез доповідей 66-тої студентської науково-технічної конференції. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2009. С. 234–237.
56. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. Донецьк, 2007. 235 с.
57. Голубєв В. О., Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій / за заг. ред. Р. А. Калюжного. Запоріжжя : Просвіта, 2001. 252 с.
58. Мірошніченко О. В. Визначальні функції системи національної економічної безпеки. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 12. С. 8–12.

59. Сенчагов В. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России. *Вопросы экономики*. 1995. № 1. С. 97–106.
60. Ревенко А. Проблеми формування національної економічної безпеки України. *Економіка України*. 1993. № 11. С. 15–21.
61. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 241 с.
62. Степаненко А., Герасимов М. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2002. № 2. С. 39–54.
63. Коженювські Л. Управління безпекою. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №1 (31). С. 147–154.
64. Про Стратегію національної безпеки України : Закон України від 26.05.2015р. № 287/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
65. Про стратегію сталого розвитку до 2030 року. Проект 2017 р. URL : https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.
66. Тараканов М. Л. Перспективні напрями формування регіональних виробничо-логістичних комплексів. *Економіка харчової промисловості*. 2009. № 1. С. 37–42.
67. Капітан В. Трудоресурсна безпека України в регіональному вимірі. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014. Вип. 1. С. 294-302. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sepid_2014_1_34
68. Бандур С. І., Цимбал О. І. Трудоресурсна безпека України в контексті глобалізації світової економіки : метод. реком. Київ : РВПС України НАН України, 2007. 68 с.
69. Січиокно Г. Б. Формування економічної безпеки держави в сучасних умовах. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка*. 2017. №46. С. 35-42

70. Мельниченко О. Вплив структурних зрушень в економічній сфері на рівень добробуту населення: державно-управлінський аспект. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. №2(6). С. 152-156.
71. Онищенко В. О., Завора Т. М., Чепурний О. В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Полтава : ПолтНТУ, 2015. 274 с.
72. Ровенчак О. А. Інтенсифікація міграційних процесів як чинник безпеки розвинутих держав : магістерська робота. Спеціальність 8.040301 – Міжнародні відносини. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 128 с.
73. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія. Житомир : Полісся, 2004. 348 с.
74. Щекович О. С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України : монографія. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 278 с.
75. Саблук П. Т., Білорус О. Г., Власов В. І. Глобалізація і продовольство: монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2008. 632 с.
76. Левчук Н. М. Здоров'я і тривалість життя в Україні у контексті формування передумов інноваційної зайнятості інноваційної. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 1. С. 54-65. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2017_1_6
77. Проект закону про демографічну безпеку України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4269&skl=5.
78. Рингач Н. Мінімізація демографічних загроз як необхідний компонент політики забезпечення національної безпеки України. *Ефективність державного управління*. 2008. Вип. 14/15. С. 140–145.
79. Шахотько Л. П., Анисов Л. М. Существующая демографическая реальность и национальная безопасность. *Репродуктивное здоровье населения и демографическая безопасность республики : материалы семинара*. Минск, 2000. С. 8–13.

80. Ефимова М. Р. Социальная статистика : учебн. пособие / под ред. М. Р. Ефимовой. Москва : Финансы и статистика, 2003. 560 с.
81. Акімова Л. М. вплив основних інструментів державного регулювання на економічну безпеку держави за демографічною та соціальною сферами. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2 (55). Ч. 2. С. 202-210.
82. Тронько В. В. Вплив ІКТ на економічний розвиток країни. *Ефективна економіка*. Київ, 2015. №4. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3959>.
83. Куценко В. І., Удовиченко В. П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку : монографія. Чернігів : Лозовий В. М., 2011. 656 с.
84. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення : монографія. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.
85. Шевчук П. І. Соціальна політика : навч. пос. Львів, 2003. 400 с.
86. Хомра О. У., Русанова Т. Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії Проблеми національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2004. № 1. URL : www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue.
87. . Минин Б. А. Возвратное право и социальная безопасность : монография. Москва, 2000.198 с.
88. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики : навчальний посібник. Київ, 2002. 200 с.
89. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист : навч. пос. із соц. політики. Київ : Соломії Павличко «Основи», 2004. 491 с.
90. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки. *Стратегічна панорама*. 2003. № 1. URL : www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2003_1.php.
91. Глобалізація та безпека розвитку: монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.

92. Серебрянников В. В., Хлопьев А. Т. Социальная безопасность России. Москва : ИСПИ РАН, 1996. С. 93.
93. Паламарчук В. М. Економічні перетворення і соціальна безпека. *Соціологічні стратегії*. Київ.: НІСД, 1999. 64 с. Вип. 1.
94. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників. URL : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12:2010-06-10-20-35-51&catid=16:2010-06-10-20-23-45&Itemid=23.
95. Данилишин Б., Куценко В. Соціальна безпека – підґрунття сталого розвитку. *Вісник НАНУ*. 2010. № 1. С.20-28.
96. Повстин О., Самійло А. Соціальна безпека суспільства як фактор впливу на розвиток особистості. *Віртуальний університет* : навч. серед. Львівського ДУ БЖД.
97. Весельська Л. А. Соціальна безпека: проблема визначення. *Науковий вісник академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2010. Вип. 3. С. 457-461.
98. Коленда Н. В. Соціальна безпека населення та її основні складові. *Modern directions of theoretical and applied researches*. 2013. March, 19-30. URL : <http://www.sworld.com.ua>.
99. Онищенко В. О., Чепурний О. В. Теоретичні аспекти формування соціальної безпеки. *Економіка і регіон*. 2011. № 4. С. 3-9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2011_4_3.
100. Грабко Є. В. Забезпечення соціальної безпеки в Україні: регіональний аспект. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2010. Вип. 2 (4). URL : www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2010-02/10gevura.pdf.
101. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ, 2008. С. 7.
102. Моисеенко В. М. Некоторые вопросы управления миграционными процессами населения. *Вопросы теории и политики народонаселения*. 1970. С. 130–140.

103. Бардаченко В. В. Регіональний розвиток та необхідність його інвестування. *Экономические инновации*. 2001. Выпуск 11. С. 32-35.
104. Про продовольчу безпеку України: проект Закону України від 28 квітня 2011 року за № 8370-1. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/LF6GI01A>
105. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдучкий, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; за ред.. П. І. Гайдучького. Київ : ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.
106. Лушпаєв С. О. Поняття продовольчої безпеки за законодавством зарубіжних держав. *Форум права*. 2015. № 3. С. 135–142. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_26.pdf.
107. Шкаберін В. М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в Україні : автореф. дис. 2006. 20 с.
108. Вараксіна О. В. Теоретичні основи продовольчої безпеки як економічної категорії. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки*. 2013. № 1. С. 50-55. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2013_1_11.
109. Кочетков О. В., Марков Р. В. Формування системи показників продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2002. № 9. С. 43-49.
110. Прунцева Г. О. Аналіз чинників розвитку аграрної сфери в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія:Економіка*. 2015. Вип. 12. С. 48-53. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2015_12_8.
111. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки. *Економіка України*. 2013. № 7. С. 53-59.
112. Офіційний сайт ФАО. URL : <http://www.fao.org/home/ru/>
113. Офіційний сайт агентства США з міжнародного розвитку в Україні. URL : <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/our-work>
114. Barraclough S. Food Security Trends and Prospects in Latin America / Barraclough S.; Working Paper no 99, Helen Kellogg Institute for International Studies. University of Notre Dame.

115. Новіков Є. Ю. Сутнісний зміст поняття «продовольча безпека». *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. №2(53). 2012. С. 47-50.
116. Masters L. The global food crisis and the challenge of food security / Lesley Masters. Pretoria: Africa Institute of South Africa, 2008. 79 p.
117. Забарна Ю. В. Понятійно-категорійна сутність глобальної продовольчої безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181(4). С. 162-167.
118. Ballenger N., Mabbs Zeno C. Targeting Food Security and Food Aid Issues at the GATT. National Center for Food and Agricultural Policy. s. l. : Discussion Paper Series no FAP90-07.
119. Шкаберін В. М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Гуманіт. Ун-т «Запоріж. Ін-т держ. та муніцип. упр.» Запоріжжя, 2006. 20 с.
120. Добросоцкий В. Основные направления регулирования продовольственного рынка. *Экономист*. 2000. № 3. С. 78-81.
121. Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку : навч. пос. Київ, 2000. 252 с.
122. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин : монографія. Харків : Центр освітніх ініціатив, 2001. 176 с.
123. Bartram D. International Labor Migration: Foreign Workers and Public Policy. New York: Palgrave Macmillan. 2005. 199 p.
124. Weiner M. Security, Stability, and International Migration. Center for International Studies Massachusetts Institute of Technology; WP 90-2. 1990. 43 p.
125. Малиновська О. А. Міграційна політика Європейського Союзу: виклики та уроки для України. Київ : НІСД, 2014. 48 с.
126. Хорев Б. С. Региональная политика в СССР: экономически-географический подход : монографія. Москва : Мысль, 1989. 283 с.

127. Денисюк С. Напрямки розвитку міграційної політики в Україні.
URL : www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08Dsfpvu.Pdf.
128. Кокорева О. Міграційна політика в системі економічної безпеки національної економіки. *Вісн. Донец. Нац. ун-ту. Сер. : «Економіка і право»*. 2010. Вип. 2, Т. 1.
129. . Бублій М. Методологічні засади формування міграційної політики в Україні. URL : www.archive.nbuv.gov.ua/portal/SOC_Gum/apdu/2009_2/doc/2/03.pdf.
130. Гречко О. Концептуальні засади державної міграційної політики. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. 2011. С. 73-81.
131. Тиркало В. Б. Міграційні процеси у світі, їх причини та наслідки. *Українська Школа Бізнесу "НаШЕ"*. URL : <http://ubs-nashe.com.ua/docs/migration.pdf>.
132. Паневник Т. М. Кооперація як фактор забезпечення продовольчої безпеки держави. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009_141/09ptm.pdf.
133. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України, 2012 рік : статистичний збірник / за ред. Н.С.Власенко, відп. за випуск О.М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України, 2013. 56 с.
134. Панченко М. Соціальна сфера і соціальна політика та їх співвідношення в аспекті державного управління соціальною сферою. *Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління*. 2009. № 1. URL : <http://archive.nbuv.gov.ua>.
135. Ивахнюк И. В. Международная трудовая миграция : учеб. пособ. Москва : ТЕИС, 2005. 288 с.
136. Статівка Н. В., Смаглюк А. А. Демографічна складова економічної безпеки України. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 280-287.

137. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. 400 с.
138. Плинокос Д. Д. Аналіз впливу природного та механічного руху населення на стан трудових ресурсів. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, 2015. №4(85). С. 18-23.
139. Смелов П. А. Карманов М. В., Дударев В. Б., Зареченский А. М. Методология экономикостатистического исследования демографической безопасности и здоровья общества : коллективная монография. Москва : МЭСИ, 2009. 160 с.
140. Соболева С. В., Чудаева О. В. Демографическая безопасность России и ее регионов: факторы, проблемы, индикаторы. *Регион: экономика и социология*. 2008. № 3. С.147-167.
141. Рыбаковский Л. Л. Демографическая безопасность. *Безопасность Евразии*. 2003. №3. С. 154-186.
142. Шахотько Л. П., Анисив Л. М. Существующая демографическая реальность и национальная безопасность. *Здоровье населения и демографическая безопасность республики: материалы семинара*. Минск, 2000. С. 8-13.
143. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія. Київ : Інтертехнологія, 2008. 496 с.
144. Стешенко В. С. Деякі демографічні наслідки соціально-економічної кризи в Україні. *Демоекономічне дослідження*. Київ : Знання, 2008. 470 с.
145. Ніколаєв Є. Проблеми застосування категоріального апарату науки про національну та соціально-економічну безпеку. *Політичний менеджмент*. 2008. №4. С. 23-32.

146. Гладун О.М. Оцінка гіпотетичних втрат населення України за період 1897–2012 рр. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2 (20). С. 147–155. URL : <https://doi.org/10/15407/dse2013.02.147>.
147. Гнибіденко І. Демографічні аспекти національної безпеки держави. *Україна: аспекти праці*. 2007. № 5. С. 11–18.
148. Дністрянський М. Демографічна криза в Україні як проблема національної безпеки. URL : <http://bintel.com.ua/uk/article/09-22-demograph/>
149. Харазішвілі Ю. М., Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози. *Економіка України*. 2018. № 11–12. С. 157–171.
150. Паніотто В. І. Максименко В. С., Марченко Н. М. Статистичний аналіз соціологічних даних : монографія. Київ : КМ Академія, 2004. 269 с.
151. Левчук Н. М. Календарна й когортна тривалість життя в Україні: особливості динаміки у довготривалій ретроспективі. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1 (26). С. 80–92. URL : <https://doi.org/10/15407/dse2016.01.080>.
152. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL : <https://www.who.int/countries/ukr/ru/>
153. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави. *Банківська справа*. 2015. № 1 (133). С. 3–21.
154. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : навч. пос. Київ, 2019. 304 с.
155. Січиокно Г. Б. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка*. 2018. №4(52). С. 205-212.
156. Герец А. В. Визначення економічної циклічності та підходи до класифікації економічних циклів. *Збірник наукових праць Таврійського*

державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (6). С. 435-442.

157. Алейнікова О. В. Теорії циклічності та проблеми структурних, фінансових та системних криз суспільного виробництва. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/eui_2014_1_3.pdf.

158. Ховрак І. В., Таран А. А. Циклічність розвитку національної економіки. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки*. 2012. Вип. 30 (1). С. 47-53. URL : [http://nbuv.gov.ua/jpdf/Znpchdtu_2012_30\(1\)_12.pdf](http://nbuv.gov.ua/jpdf/Znpchdtu_2012_30(1)_12.pdf).

159. Січиокно Г. Б. Механізм управління фінансовою безпекою промислових підприємств в умовах глобалізації. *Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки*. 2017. №2 (Ч.2). С. 81-90.

160. Булах Т. М., Петренко К. В. Соціальний розвиток як чинник подолання депресивності села. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 3. С. 225-228. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/frvu_2012_3_49.pdf.

161. Філякова Т. І. Циклічний характер в економічній динаміці та його відображення в теорії. *Економіка і регіон*. 2012. № 1. С. 75-80. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/econrig_2012_1_14.pdf.

162. Перенчук О. П. Дослідження циклічності як об'єктивної умови розвитку національної економіки. *Сучасні питання економіки і права*. 2012. Вип. 1. С. 23-29. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/Sper_2012_1_7.pdf.

163. Тринько Р. І. Моральні аспекти антикризового управління. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2012. Вип. 1. С. 17-26. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nvldu_e_2012_1_4.pdf.

164. Колот А. М. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: прояви, причини, передумови подолання. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 6. С. 205-211. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/ape_2012_6_28.pdf.

165. Січиокно Г. Б. Механізм управління фінансовою безпекою промислових підприємств в умовах глобалізації. *Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки*. 2017. №2 (Ч.2). С. 81-90.
166. Романенко І. О., Бараник З. П. Статистичний аналіз трудової міграції в Україні. *Прикладна статистика: проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 11. С. 43-54.
167. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. Позняка. Умань, 2007. 276 с.
168. Нестерова А. Тенденции развития международной трудовой миграции. URL : http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/20072/1/nesterova_BMW_2009.pdf.
169. Січиокно Г. Б. Міграційні виклики економічній безпеці держави. *INFOS-2019* : збірник тез доповідей учасників міжнародного форуму з інформаційних систем і технологій, 24-27 квітня 2019 р. Харків : Харківський технологічний університет «ШАГ», 2019. С. 89-90.
170. Гнатюк Т. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції, європейські та українські особливості. URL : lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-19.pdf.
171. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 2 (27). С. 26–34.
172. Міграція в Україні факти і цифри / Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні. Київ, 2011. 17 с.
173. Smutchak Z. Romanjuk D. Migratory Threats to National Security of Ukraine: Current Challenges and Ways of Regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2, №. 3. С. 107–112.
174. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від від 5 грудня 2007 р. № 1379. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>.

175. Куклин А. А., Черепанова А. В. Теоретико-методический подход к повышению безопасности и эффективности социально-демографического развития региона. *Вестн. Тюмен. гос. ун-та*. 2010. № 4. С. 136–144.
176. Бандур С. І., Цимбал О. І. Трудоресурсна безпека України в контексті глобалізації економіки та розвитку ринку праці. *Проблема формування ринкової економіки. Спецвипуск*. 2001. С. 59–60.
177. Коломієць О. О. Демографічні імперативи політики збереження трудоресурсного потенціалу та шляхи активізації його резервів в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 3 (24). С. 46–55.
178. Бойко Т. В. Актуальні проблеми економічної безпеки України. URL : <http://library.kr.ua/orhus/bojko.pdf>.
179. Попадинець Н. М. Розвиток внутрішнього товарного ринку в умовах імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і його вплив на економічну безпеку України. *Торгівля, комерція, підприємництво*. 2015. Вип. 19. С. 97–103.
180. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.; За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогової. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
181. Грицина Л. А. Формування концепції корпоративної соціальної відповідальності підприємств у контексті циклічності розвитку світової економіки. *Наука й економіка*. 2013. Т. 1, Вип. 4. С. 251-254. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nie_2013_1_4_39.pdf.
182. Сиченко О. О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія. Серія : Державне управління*. 2012. Т. 186, Вип. 174. С. 34-38. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/Npchdu_2012_186_174_8.pdf.
183. Економічна безпека / З. С. Варналій, П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул та ін. ; за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.

184. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону : теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Київ : НІСД, 2014. 468 с.
185. Самойленко Ю., Григорчук М. Економічна безпека України: правовий аспект. *Віче*. 2013. № 13. URL : <http://www.viche.info/journal/3838/>.
186. Економічна безпека України : проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Наєнко ; за заг. ред. проф. З. С. Варналія. Київ : Знання України, 2011. 299 с.
187. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебановата ін. ; за ред. В. М. Гейця. Харків : ВД «Інжек», 2006. 240 с.
188. Мігус І. П., Коваль Я. С. Формування інноваційної моделі державного розвитку підприємств в Україні. Інструменти та методи комерціалізації інноваційної продукції: колектив. монографія / за ред. д.е.н., проф. С. М. Ілляшенка, к.е.н., доц. О. А. Біловодської. Суми: Триторія, 2018. С. 10-29.
189. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>
190. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL : <https://www.imf.org/external/russian/index.htm>
191. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
192. Офіційний сайт Національного банку України. URL : <https://www.bank.gov.ua/>
193. Статистичний щорічник України за 2014 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2014. 559 с.
194. Статистичний щорічник України за 2015 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2015. 524 с.
195. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2016. 537 с.

196. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 540 с.
197. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 567 с.
198. Січиокно Г. Б. Модернізація функцій служби економічної безпеки суб'єктів середнього підприємництва. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка*. 2015. Вип. 41. С. 111-118.
199. Мельник С., Гаврюшенко Г., Шубенок С. Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення. *Україна: аспекти праці*. 2006. № 5.
200. Січиокно Г. Б. Рейдерство як загроза економічній безпеці підприємств. *Українські перспективи у світовому розвитку* : матеріали наук.-практ. конф., 4 листопада 2016 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК». 2016. С. 248-249.
201. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 10.06.2018 р. № 2017-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
202. Іванов А. П. Соціальна політика: цифри і факти. *Соціальний захист*. 2018. № 10. С. 45-53.
203. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / за ред. Є. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2013. 328 с.
204. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
205. Офіційний сайт Міжнародного центру перспективних досліджень. URL : <http://icps.com.ua/>.
206. Migration data portal. URL : <https://migrationdataportal.org/themes/international-migrant-stocks>.
207. Січиокно Г. Б., Літвін Н. М. Класифікація актуальних загроз економічній безпеці держави в контексті кризових тенденцій національної

економіки. *Вчені записки Університету «КРОК»*. Серія: Економіка. 2019. №1(53). С. 171-180.

208. Офіційний сайт Фонду підтримки винаходів Мінекономрозвитку України. URL :

<https://www.sfii.gov.ua/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D0%B0%D1%85/>

209. Офіційний сайт Організації об'єднаних націй. URL : <https://www.un.org/ru/>

210. Про раду національної безпеки : Закон України від 11.01.2019 р. № 183/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.

211. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 22.03.2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2939-17>.

212. Про соціальний захист : Закон України від 01.01.2019 р. № 2011-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.

213. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 04.06.2019 р. № 1788-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#n2/>.

214. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Закон України від 29.10.2013 № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#n2>.

215. . Січиокно Г. Б. Концептуальний підхід до забезпечення трудоресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>

216. Денисенко М. П., Бреус С. В. Економічна безпека держави та деструктивний вплив на неї тіньової економіки. *Вчені записки університету «КРОК»*. Серія : Економіка. 2014. Вип. 37. С. 25-31.

217. Кутузова М. М. Теоретичні основи дослідження формування і розвитку економічної безпеки. *Молодий вчений*. 2017. № 1 (41). С.628-631.

218. Січиокно Г. Б. Модернізація функцій служби економічної безпеки суб'єктів середнього підприємництва. *Вчені записки Університету «КРОК»*. Серія : Економіка. 2015. Вип. 41. С. 111-118.

219. Січиокно Г. Б. Інноваційні підходи до побудови служби економічної безпеки підприємств. *Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького*. Серія : Економічні науки. 2016. №1. С. 104-110.

220. Лібанова Е. Соціально-демографічні проблеми в контексті глобалізації. URL : <http://eai.novikov.kiev.ua/ua/digest/issue11/1358/>.

221. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / за ред. чл.-кор. НАНУ, д. е. н., проф. Е.М. Лібанової. Київ : Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.

222. Січиокно Г. Б. Рейдерство як загроза економічній безпеці підприємств. *Українські перспективи у світовому розвитку*: матеріали наук.-практ. конф., 4 листопада 2016 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК». 2016. С. 248-249.

223. Офіційний сайт Інституту соціології НАН України. URL : <https://i-soc.com.ua/>.

ДОДАТОК А

Додаток А.1

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

пл. Лесі Українки, 1, м. Київ, 01196, тел.: (044) 286-85-35, факс (044) 286-15-10
E-mail: zag@koda.gov.ua, сайт: http://koda.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 000225334

від _____ 20__ р. № _____

на № _____ від _____ 20__

ДОВІДКА

про використання окремих пропозицій, що містяться у дисертаційній роботі Січиокна Гліба Борисовича на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави на тему: «Інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави»

Науково-практичні результати дисертаційного дослідження Січиокна Гліба Борисовича щодо удосконалення інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави, мають науково-практичне значення.

Подані Січиокном Г.Б. пропозиції можуть бути прийняті до практичного застосування з метою виявлення загроз та ризиків у соціальній, демографічній, міграційній та продовольчій сфері трудоворесурсної безпеки як складової економічної безпеки держави.

Окремі аспекти дослідження автора, також використовувалися при підготовці матеріалів до проекту Стратегії розвитку Київської області у 2021-2027 роках у частині використання запропонованих Січиокном Г.Б. інструментаріїв оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави.

Вважаємо наукову роботу, що проведена в межах даного наукового дослідження плідною та корисною, як з точки зору теорії, так і практики своєчасного виявлення та попередження загроз економічній безпеці держави.

Заступник голови

В'ячеслав КУЧЕР

UB Київська обласна державна
адміністрація
11-18/6048/05/1-2019 від
10.10.2019

УНІВЕРСИТЕТ "КРОК"

Україна, м. Київ, 03113,
вул. Табірна, 30-32, а/с 65
Тел.: (044) 455-57-57, 455-58-88, 455-56-66
Тел./факс: (044) 456-84-28
krok@krok.edu.ua

№ 304/15 від 07 лютого 201 9 року

Щодо впровадження результатів
дисертаційного дослідження

[За місцем вимоги]

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Січиокна Гліба Борисовича на тему: «Інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави», за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави

Результати дисертаційного дослідження Січиокна Гліба Борисовича на тему: «Інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави», були впроваджені у навчальний процес на кафедрі управління фінансово-економічною безпекою Університету «КРОК».

Основні положення дисертаційного дослідження впроваджені в навчальний процес з підготовки магістрів за спеціальністю 073 «Менеджмент», освітня програма «Управління фінансово-економічною безпекою» при вивченні навчальних дисциплін: «Менеджмент комплексного забезпечення фінансово-економічної безпеки» (Модуль 1. Теорія управління безпекою соціальних систем. Модуль 2. Організація та управління системи фінансово-економічної безпеки), «Інноваційний менеджмент в системі економічної безпеки», «Організація та управління інформаційно-аналітичним забезпеченням безпеки підприємств». Використовуються для підготовки навчально-методичної документації та проведення лекційних, практичних та семінарських занять.

Проректор з наукової роботи

Завідувач кафедри управління
фінансово-економічною безпекою

Мірюс І.П.

Захаров О.І.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Головне управління
контррозвідального захисту
інтересів держави у сфері
економічної безпеки

I управління

б-р. Т. Шевченка, 32А, м. Київ, 01601
Тел: (044) 256-93-96
E-mail: solo@ssu.gov.ua

01.10.2019 № 8/1/2-9716

На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді
по захисту дисертацій зі спеціальності
21.4.01 – економічна безпека держави

ДОВІДКА

про використання окремих пропозицій, що містяться у дисертаційній роботі Січиюкна Гліба Борисовича на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави на тему: «Інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави»

У Головному управлінні КЗЕ СБ України розглянуто матеріали дисертаційної роботи Січиюкна Гліба Борисовича щодо удосконалення інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення трудоворесурсної безпеки держави, та підтверджено їх науково-практичне значення.

Подані Січиюкном Г.Б. пропозиції можуть бути прийняті до практичного застосування з метою більш ефективного налагодження взаємодії підрозділів Головного управління з іншими суб'єктами, які задіяні у забезпеченні безпеки держави. Їх застосування допоможе розробити організаційно-управлінські заходи щодо підвищення ефективності роботи підрозділів Головного управління відповідно до функцій і завдань згідно із законом України «Про Службу безпеки України»

Вважаємо наукову роботу, що проведена в межах даного наукового дослідження плідною та корисною, як з точки зору теорії, так і практики своєчасного виявлення та попередження загроз економічній безпеці держави.

Заступник начальника управління
підполковник

А. Колобродов

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз

вул. Миколи Василенка, 3, м. Київ, 03113, тел./факс (044) 408-70-54
 www.ssu.gov.ua, e-mail: icte@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 20001993

08.10.19 № 18/11

На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді
 по захисту дисертацій зі спеціальності
 21.4.01 – економічна безпека держави

ДОВІДКА

про використання окремих пропозицій, що містяться у дисертаційній роботі
 Січиюкна Гліба Борисовича на здобуття наукового ступеня кандидата
 економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави
 на тему: «Інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення
 трудоворесурсної безпеки держави»

В Українському науково-дослідному інституті спеціальної техніки та
 судових експертиз Служби безпеки України розглянуто матеріали
 дисертаційної роботи Січиюкна Гліба Борисовича щодо удосконалення
 інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення
 трудоворесурсної безпеки держави, в тому числі таких її складових, як:
 соціальна, демографічна, міграційна та продовольча безпека.

За результатами розгляду встановлено, що подані Січиюкном Г.Б.
 пропозиції можуть бути використані для виявлення загроз та ризиків
 трудоворесурсній безпеці як складовій економічної безпеки держави.

Вважаємо наукову роботу, що проведена в межах даного наукового
 дослідження плідною та корисною, як з точки зору теорії, так і практики
 своєчасного виявлення та попередження загроз економічній безпеці держави.

Заступник директора
 к. т. н., заслужений діяч
 науки і техніки України

[Handwritten signature]

О.Охріменко

Додаток А.5

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

пл. Свободи, 1, м. Херсон, 73003, факс (0552) 32-11-03, тел. 22-27-64

e-mail: kanc@khoda.gov.ua, www.khoda.gov.ua

Система управління якістю сертифікована відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001:2015

Код ЄДРПОУ 00022645

№ _____

На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді
по захисту дисертацій зі
спеціальності 21.4.01 –
економічна безпека держави

ДОВІДКА

про використання окремих пропозицій, що містяться у дисертаційній роботі
Січиокна Гліба Борисовича на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави
на тему: «Інструментарій оцінювання економічних аспектів забезпечення
трудоресурсної безпеки держави»

Довідка про впровадження засвідчує, що науково-практичні результати
дисертаційного дослідження Січиокна Гліба Борисовича щодо удосконалення
інструментарію оцінювання економічних аспектів забезпечення
трудоресурсної безпеки держави, мають науково-практичне значення.

Подані Січиокном Г.Б. пропозиції можуть бути прийняті до практичного
застосування з метою виявлення загроз та ризиків у соціальній, демографічній,
міграційній та продовольчій сфері трудоресурсної безпеки як складової
економічної безпеки держави.

Окремі аспекти дослідження також використовувалися при підготовки
матеріалів до проекту Стратегії розвитку Херсонської області у 2021 –
2027 рр. у частині використання запропонованих Січиокном Г.Б.
інструментаріїв оцінювання економічних аспектів забезпечення
трудоресурсної безпеки держави

Вважаємо наукову роботу, що проведена в межах даного наукового
дослідження, плідною та корисною, як з точки зору теорії, так і практики
своєчасного виявлення та попередження загроз економічній безпеці держави.

Керівник апарату Херсонської
обласної державної адміністрації,
кандидат наук з
державного управління

Володимир КЛЮЦЕВСЬКИЙ

Херсонська обласна державна адміністрація

58-7659/0/19/05 від 10.10.2019

ДОДАТОК Б

Додаток Б.1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Січиокно Г. Б. Формування економічної безпеки держави в сучасних умовах. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка.* 2017. №46. С. 35-42 (0,56 друк. арк.).
2. Січиокно Г. Б. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка.* 2018. №4(52). С. 205-212 (0,68 друк. арк.).
3. Січиокно Г. Б., Літвін Н. М. Класифікація актуальних загроз економічній безпеці держави в контексті кризових тенденцій національної економіки. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія: Економіка.* 2019. №1(53). С. 171-180 (0,78 друк. арк.). *Особистий внесок автора полягає у виокремленні загроз трудовресурсній безпеці та становить 0,52 друк. арк.*
4. Січиокно Г. Б. Концептуальний підхід до забезпечення трудовресурсної безпеки як складової економічної безпеки держави. *Ефективна економіка.* 2019. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/>. (0,71 друк. арк.).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Січиокно Г. Б. Модернізація функцій служби економічної безпеки суб'єктів середнього підприємництва. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Економіка.* 2015. Вип. 41. С. 111-118 (0,54 друк. арк.).
2. Січиокно Г. Б. Інноваційні підходи до побудови служби економічної безпеки підприємств. *Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія : Економічні науки.* 2016. №1. С. 104-110 (0,50 друк. арк.).

3. Січиокно Г. Б. Механізм управління фінансовою безпекою промислових підприємств в умовах глобалізації. *Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки*. 2017. №2 (Ч.2). С. 81-90 (0,57 друк. арк.).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Січиокно Г. Б. Модифікація функцій підрозділу економічної безпеки комерційного підприємства. *Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України*: матеріали наук.-практ. конф., 21 жовтня 2015 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК», 2015. С.120-121 (0,16 друк. арк.).

2. Січиокно Г. Б. Рейдерство як загроза економічній безпеці підприємств. *Українські перспективи у світовому розвитку*: матеріали наук.-практ. конф., 4 листопада 2016 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК». 2016. С. 248-249 (0,17 друк. арк.).

3. Січиокно Г. Б. Стратегія управління фінансово-економічною безпекою в сучасних умовах. *Наукові тренди сучасності*: матеріали наук.-практ. конф., 26 жовтня 2017 р. Київ : Університет економіки та права «КРОК». 2017. С. 84-86 (0,17 друк. арк.).

4. Січиокно Г. Б. Міграційні виклики економічній безпеці держави. *INFOS-2019* : збірник тез доповідей учасників міжнародного форуму з інформаційних систем і технологій, 24-27 квітня 2019 р. Харків : Харківський технологічний університет «ШАГ», 2019. С. 89-90 (0,15 друк. арк.).

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Науково-практична конференція «Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України» (2015 р, м. Київ, очна форма участі).
2. Науково-практична конференція «Українські перспективи у світовому розвитку» (2016 р., м Київ, очна форма участі).
3. Науково-практична конференція «Наукові тренди сучасності» (2016 р., м Київ, очна форма участі).
4. Міжнародний форум з інформаційних систем і технологій (2016 р., м Харків, заочна форма участі).

ДОДАТОК В

Додаток В.1

Перелік показників та джерел інформації за складовими соціальної безпеки

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
1. Сфера соціально-трудових відносин			
1	Відношення наявного доходу населення до ВВП, відсотків	наявний дохід населення України, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	експрес-випуск "Доходи та витрати населення України" (видання Держстату) експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
2	Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	-	експрес-випуск "Економічна активність населення" (видання Держстату)
3	Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів	заробітна плата, млн. гривень / соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, млн. гривень	-
4	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	Середньомісячна номінальна заробітна плата за відповідний період, гривень / середньозважений прожитковий мінімум на одну працездатну особу в розрахунку на місяць за відповідний період, гривень	експрес-випуск "Стан виплати заробітної плати" (видання Держстату) Закон України про Державний бюджет України на відповідний рік
5	Відношення сум несплаченої заробітної плати станом на кінець місяця до фонду оплати праці на кінець місяця, відсотків	-	Щомісячні експрес-випуски Держстату України "Стан виплати заробітної плати" (видання Держстату), "Кількість, робочий час та оплата праці найманих працівників"
2. Демографічна сфера			

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
6	Очікувана тривалість життя при народженні, років	-	демографічний щорічник "Населення України" (видання Держстату)
7	Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими	-	експрес-випуск "Демографічна ситуація в Україні" (видання Держстату)
8	Коефіцієнт депопуляції	-	-
9	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, відсотків	чисельність населення у віці, молодшому та старшому за працездатний, осіб / чисельність населення у працездатному віці, осіб x 100	експрес-випуск "Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня відповідного року" (видання Держстату)
9	Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)	-	експрес-випуск "Демографічна ситуація в Україні" (видання Держстату)
3. Соціальне розшарування			
10	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків	-	статистичний збірник "Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)" (видання Держстату)
11	Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	-	статистичний збірник "Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України)" (видання Держстату)
12	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків	-	-
4. Соціальний захист			
13	Відношення пенсії за віком до	-	Звітність ПФУ, дані Євростату, ПР ООН

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
	середньоєвропейського рівня доходів разів		
14	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працевдатність, разів	середній розмір пенсії за віком, гривень / прожитковий мінімум для осіб, які втратили працевдатність, гривень	Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (Держстат) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua Закон України про Державний бюджет України на відповідний рік
15	Відношення допомоги по безробіттю до прожиткового мінімуму для працевдатної особи	середній розмір допомоги по безробіттю, гривень / прожитковий мінімум для працевдатних осіб, гривень	Щомісячна доповідь Держстату України "Про соціально-економічне становище України"
5. Безпека життя			
16	Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)	-	статистичний збірник "Соціальні індикатори рівня життя населення" (видання Держстату)
17	Кількість навмисних вбивств на 100 тис. населення, осіб	-	Щоквартальний експрес- випуск Держстату України "Смертність населення від зовнішніх причин у побуті в Україні"
18	Кількість самовбивств на 100 тис. населення, осіб	-	-

Джерело: сформовано автором

Система статистичних показників статистичної оцінки трудової міграції

№ п/п	Назва показника	Методологічне та економічне тлумачення	Алгоритм розрахунку
1	Валова міграція	Абсолютний показник, що характеризує обсяг міграційних потоків за рік	$V_M = P + V$ V_M – валова міграція P – чисельність прибулих V –
2	Сальдо міграції	Абсолютний показник, що характеризує міграційний приріст (спад) за рахунок міграційного руху	$\Delta_M = P - V,$ Δ_M – сальдо міграції
3	Коефіцієнт вибуття	Відносний показник, що характеризує вибуття трудових мігрантів в розрахунку на 1000 осіб населення	$K_v = \frac{V}{S} * 1000$ V – чисельність вибулих; S – середньорічна чисельність населення.
4	Коефіцієнт прибуття	Відносний показник, що характеризує прибуття трудових мігрантів в розрахунку на 1000 осіб населення	$K_p = \frac{P}{S} * 1000$ P – чисельність прибулих; S – середньорічна чисельність населення.
5	Коефіцієнт інтенсивності міграційного руху	Відносний показник, що характеризує інтенсивність руху (кількість прибулих і вибулих) трудових мігрантів в розрахунку на 1000 осіб населення	$K_r = \frac{P + V}{S} * 1000$ $K_r = K_p + K_v$

6	Коефіцієнт інтенсивності міграційного(механічного) приросту (‰ пункти)	Відносний показник, що характеризує величину міграційного приросту в розрахунку на 1000 осіб населення	$K_v = \frac{P - V}{S} * 1000$ $K_m = K_p - K_v$
7	Відносне сальдо міграції	Відносний показник, що характеризує чисельність прибулих в розрахунку на 1000 осіб населення	$\Delta v_m = \frac{K_p}{K_v} * 1000$
8	Коефіцієнт ефективності міграції	Відносний показник, що характеризує удільну вагу міграційного приросту (спаду), частку чистої міграції до валового міграції	$K_m = \frac{P - V}{P + V} * 1000$
9	Коефіцієнт результативності	Відносний показник, що характеризує частку чистої міграції до валового міграції	$K_r = K_p - K_v$
10	Спеціальні коефіцієнти, які розраховуються для окремих груп міграційних потоків	Характеризує інтенсивність міграції відповідно до категорії (вік, стать, працездатність, місце проживання, тощо)	$K_p = \frac{P_x}{S_x} * 1000$ $K_v = \frac{V_x}{S_x} * 1000$
11	Індекс структурних зрушень	Показує на скільки відсотків змінилося середнє значення показника під впливом змін у структурі сукупності.	$I_{sz} = \frac{\sum p o q 1}{\sum q 1} \div \frac{\sum p o q 0}{\sum q 0}$

Джерело: сформовано автором

Система показників для аналізу рівня продовольчої безпеки держави

Група показників	Показники
Визначальні показники	Індекс рівня внутрішніх цін на продовольство, який характеризує економічну доступність агрохарчових товарів Наявність доступу до поліпшених водних джерел Наявність доступу до удосконалених санітарно-технічних споруд Придатність продовольства Середня дієтична достатність енергопостачання Середня вартість виробництва агрохарчових продуктів Частка дієтичного енергопостачання від хлібних злаків, коренеплодів та бульбоплодів. Середня забезпеченість білками Середня забезпеченість білками тваринного походження Фізична доступність продовольства Щільність автомобільних шляхів Питома вага доріг з твердим покриття у загальній кількості доріг Щільність залізничних шляхів
Результативні показники	Динаміка обсягів споживання агрохарчових продуктів Частка дітей, віком до 5 років, що відстають у рості Частка дітей, віком до 5 років, що страждають від виснаження Частка дітей, віком до 5 років, що мають знижену масу тіла Частка дорослих, що мають знижену масу тіла Недостатній доступ до продовольства Поширення недоїдання серед громадян держави Частка витрат на продукти споживання найбідніших домогосподарств Глибина дефіциту продовольства Поширеність недостатності харчування
Показники ступеня вразливості продовольчої безпеки	Динаміка індексу рівня внутрішніх цін на агрохарчові товари Динаміка показника виробництва продовольства на душу держави населення Динаміка показника продовольчих запасів на душу населення Політична стабільність та відсутність насилля й тероризму Вартість імпорту агрохарчових товарів понад загальну кількість експорту продовольства Питома вага меліоративних земель Коефіцієнт залежності від імпорту зернових

Джерело: сформовано автором

Характеристики та порогові значення індикаторів трудоворесурсної безпеки

Індикатор	Характеристика індикатора, його значення для трудоворесурсної безпеки	Порогове значення показника
Демографічні індикатори трудоворесурсної безпеки		
Умовний коефіцієнт депопуляції	Констатує факт наявності (за значення, вищого за 1) або відсутності (за значення, нижчого за 1) процесу депопуляції в країні	1
Очікувана тривалість життя при народженні, років	Кількість років, яку в середньому проживе покоління народжених за умови збереження існуючого режиму смертності. Визначає обсяг трудоворесурсного потенціалу (в людино-роках життя) через визначення середньої, потенційної та максимальної тривалостей майбутнього трудового життя і бруто-коефіцієнта зайнятості	75
Сумарний коефіцієнт народжуваності	Указує на середню кількість дітей, народжених жінкою за весь репродуктивний період, за умови збереження у кожній віковій групі існуючого рівня народжуваності. Впливає на швидкість постаріння населення і на динаміку процесу заміщення трудових поколінь	2,14
Смертність немовлят	Кількість дітей, померлих у віці до 1 року на 1000 народжених. Характеризує загальний стан здоров'я і рівня життя населення, залежить від стану системи охорони здоров'я	5
Коефіцієнт смертності населення в трудоактивному віці	Кількість померлих трудоактивного віку на 1000 осіб даного віку. Указує на рівень прямих втрат трудоворесурсного потенціалу, обумовлених передчасною смертністю	3,8
Захворюваність населення	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100000 населення. Характеризує втрати трудоворесурсного потенціалу внаслідок тимчасової непрацездатності	60000
Сумарне демографічне навантаження (дітьми і особами похилого віку) на трудоактивне населення (на 1000 осіб працезд.)	Показує навантаження на суспільство й економіку населенням нетрудоактивного віку. Характеризує вікову структуру населення, стабільність функціонування систем пенсійного забезпечення тасоціального захисту	600

Індикатор	Характеристика індикатора, його значення для трудоресурсної безпеки	Порогове значення показника
Соціальні індикатори трудоресурсної безпеки		
Частка населення, що проживає за межею бідності	Частка населення із середньодушовими доходами нижче прожиткового мінімуму. Характеризує процес відтворення трудового потенціалу країни, впливає на рівень соціального напруження	15
Квінтільний коефіцієнт фондів	Співвідношення сумарних доходів 20% найбільш і 20% найменш забезпеченого населення. Характеризує рівень диференціації доходів населення	3
Кількість уперше визнаних інвалідами (на 1000 осіб)	Відображає кількісні втрати трудоресурсного потенціалу внаслідок поширення часткової або повної втрати працездатності, характеризує рівень розвитку систем охорони здоров'я і охорони праці	1
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення	Співвідношення мінімального рівня доходів серед 20% найбільш забезпеченого населення та максимального рівня доходів серед 20% найменш забезпеченого населення. Характеризує глибину майнового розшарування населення	1,5
Рівень вживання абсолютного алкоголю на душу населення (для повнолітніх), л	Показує кількість вживання абсолютного алкоголю дорослими на душу населення за рік. Впливає на показники передчасної смертності, захворюваності, характеризує розповсюдження соціальних хвороб	6
Середній розмір місячної пенсії пенсіонерів за інвалідністю від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, % до прожиткового мінімуму	Визначає рівень соціальної захищеності працівників, що втратили працездатність унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання	1
Співвідношення середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму на одну особу, %	Визначає рівень соціальної захищеності пенсіонерів, за високого значення відіграє стимулювальну роль у підвищенні економічної активності	200
Індикатори трудоресурсної безпеки у сфері прикладання праці (використання трудоресурсного потенціалу)		
Рівень економічної активності населення 15 – 70 років, %	Частка населення у віці 15 – 70 років, яке працює або докладає зусиль у пошуку роботи. Безпосередньо впливає на обсяг трудоресурсного потенціалу	70
Рівень економічної активності жінок 15 – 70 років, %	Частка жінок у віці 15 – 70 років, які працюють або докладають зусиль для пошуку роботи. Безпосередньо впливає на обсяг трудоресурсного потенціалу,	65

Індикатор	Характеристика індикатора, його значення для трудоворесурсної безпеки	Порогове значення показника
	підвищення показника виступає найближчим резервом поповнення трудоворесурсного потенціалу	
Рівень безробіття для населення 15 – 70 років, %	Частка незайнятого економічно активного населення. Вказує на втрати трудоворесурсного потенціалу, зумовлені певними соціально-економічними причинами	9
Співвідношення середньої зарплати та прожиткового мінімуму, %	Характеризує можливість виконання функції відтворення трудового потенціалу існуючим рівнем заробітної плати	400
Співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати	Характеризує рівень диференціації в оплаті праці, може свідчити про поширення бідності серед окремих категорій працівників	70
Продуктивність праці (ВВП у розрахунку на одну особу, грн у цінах 1990 р.)	Визначає ефективність використання трудових ресурсів	10027
Частка заробітної плати у сукупних доходах домогосподарств, %	Показує, яку роль відіграє заробітна плата у структурі сукупних ресурсів домогосподарств. У разі, якщо поточне значення показника нижче за порогове значення, заробітна плата втрачає відтворювальну, стимулювальну й оптимізаційну функції, що негативно позначається на стані трудоворесурсного потенціалу	60

Джерело: сформовано автором

Опитування експертів щодо важивості складових трудоворесурсної безпеки та показників, які їх характеризують

[illegible]

	Важливість показника (від 1 - не важливий до 10 – дуже важливий)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
відношення між працездатним населенням та іммігрантами;										
відношення між працездатними та непрацездатними іммігрантами),										
продовольча безпека										
відношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму для працездатних осіб;										
відношення мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму для працездатних осіб;										
відношення прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб до прожиткового мінімуму для працездатних осіб;										
відношення середньої заробітної плати до мінімальної заробітної плати).										

Джерело: розроблено автором

ДОДАТОК Д

**Питання та відповіді респондентів за результатами опитування
громадської думки населення щодо забезпечення трудоворесурсної безпеки**

Питання	не вистачає	важко сказати, вистачає або не вистачає	вистачає	не цікавить
	1 бал	2 бал	2 бал	3 бал
соціальна безпека				
Чи вистачає Вам отриманих доходів для комфортного життя?	34	28	35	3
Чи вистачає допомоги по безробіттю для задоволення базових потреб?	47	28	20	5
Чи достатній розмір мінімальної зарплати для задоволення базових потреб?	54	26	20	-
Чи достатній розмір мінімальної пенсії для задоволення базових потреб?	61	30	29	-
демографічна безпека				
Чи достатній розмір пенсійного віку?	57	25	16	2
Чи достатній розмір соціальних виплат при народженні дитини?	51	33	16	-
Чи достатній розмір соціальних виплат одиноким матерям?	54	33	11	2
Чи достатній розмір соціальних пенсій по інвалідності?	63	27	8	2
Чи задовольняє надання медичних послуг?	63	24	13	-
міграційна безпека				
Чи достатній рівень заробітних плат імігрантів?	47	31	17	5
Чи відповідають зарплати імігрантів	52	34	10	4

в Україні європейським стандартам?				
Чи достатній рівень соціального забезпечення в Україні для імігрантів?	48	23	25	4
Чи змінюється українська культура під впливом імігрантів?	38	20	39	3
Чи достатній рівень інформаційної підтримки імігрантів в Україні?	42	33	23	2
продовольча безпека				
Чи відповідає прожитковий мінімум Вашим базовим потребам?	72	18	10	-
Чи відповідає споживчий кошик Вашим базовим потреbam?	67	17	16	-
Чи впливає рівень Вашої зарплати на спосіб життя?	77	12	11	-
Чи впливає рівень Вашої зарплати на якість харчування?	75	15	10	-
Чи впливає рівень Вашої зарплати на медичне обслуговування?	73	19	8	-

Джерело: розроблено автором